

VERSO

Tröskomtörneri följörar

2022/2

VERSO

Irodalomtörténeti folyóirat

2025/2

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2025/2

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

ÖTVÖS PÉTER	
„Térdet fejet neki hajték”	
Balassi Petrarca-élménye (kísérlet)	9
SZOLYKA HAJNALKA	
„Honi héroszok”	
Panteonizáció Kazinczy két korai episztolájában	27

KRITIKAI LAPOK

BALÁZS-HAJDU PÉTER	
Tükör által homályosan	
<i>A magyar ponyva új tüköre: Tanulmányok a népszerű nyomtatványok kutatásáról</i> , szerk. CHIKÁNY Judit, Csórsz Rumen István, Bp., Reciti, 2024 (Reciti Konferenciakötetek, 28).	49
ERDŐS ANGELIKA	
„Tinódiak” és a hungarus héroszok	
Ács Pál, <i>Hősök és hősenek: A magyar hősköltészet Zrínyi előtt</i> , Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024.	57
HAJDU PÉTER	
A szklabonyai fiú, aki a magyar irodalmi életet hódította meg	
Császtvay Tünde, <i>Kettős tükörben: Mikszáth Kálmán élete és kora</i> , Bp., Osiris, 2024 (Osiris Irodalomtörténet).	61
NÓBIK ATTILA	
Nőtörténetírás és ismeretterjesztés határán. Szécsi Noémi nőtörténeti kötetéről	
Szécsi Noémi, <i>Lányok és asszonyok aranykönyve: Szépség, egészség, termékenység és szexualitás a 19–20. század fordulóján</i> , Bp., Park, 2019; <i>Régen minden lánynak jutott férj: A nők neveltetése és szereplehetőségei a 19–20. század fordulóján</i> , Bp., Park, 2024; <i>Jókai és a nők</i> , Bp., Magvető, 2025.	71

HASZNOS MULATSÁGOK JÓKAI 200

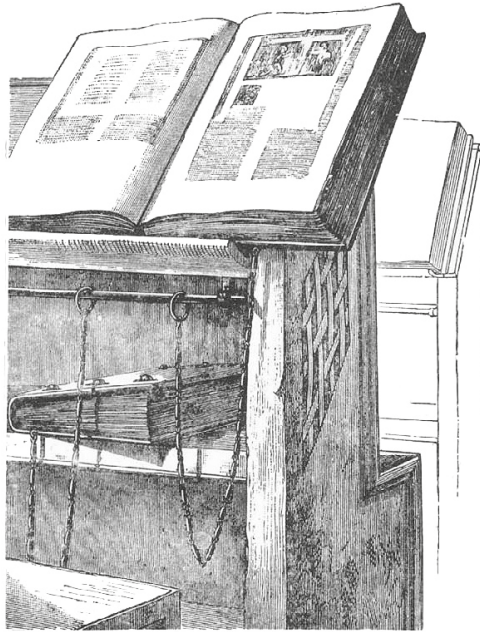
OWAIMER OLIVER – RADNAI DÁNIEL SZABOLCS	
Egy hírhedett kalandor a tizenkilencedik századból	
Megjegyzések a Jókai-évről	79

FILLÉRTÁR

LOVAS BORBÁLA	
Vergilius eclogáinak fordításai egy unitárius kódexben	103
Három ecloga-fordítás az Ms. U. 59. jelzetű kódexből (Közéteszi Lovas Borbála)	111
ERDŐS ANGELIKA	
Guido de Columnis Trója-regényének első fordítása egy 17. századi naptársorozatban	121
Igazán való históriája amaz régenten való Trója városának első romlásának és épületinek, végtére veszedelmének (Közéteszi Erdős Angelika)	139

A tanulmányok összefoglalói / Abstracts	151
A lapszám szerzői	153

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y .

Ötvös Péter

„Térdet fejet neki hajték”

Balassi Petrarca-élménye (kísérlet)

„Tudod, még mindig jobb, ha valakinek van hipotézise, mint ha nincs.”¹

Az irodalom nyomatékosan felhívta már a figyelmet (korábban Ferenczi Zoltán 1920-as akadémiai előadásában, majd Eckhardt Sándor tanulmányaiban)² a Balassi-költészet petrarkista hatásaira. Klaniczay Tibor 1960-as nagy tanulmányának³ erre vonatkozó tanulságait nincs okom most összefoglalni. Mindnyájan jól ismerjük és sokat idézzük, legtöbbször egyetértően. Klaniczay legfontosabb kijelentése az volt, hogy „a Petrarcat utánzó költészet, az úgynevezett petrarkizmus, nemcsak Itáliában, hanem rövidesen egész Európában a szerelmi líra főiránya lett a XVI. században”, és az egyforma sablonok halmozása következtében „a petrarkista költészet alapjaiban formalista jellegű lett [...] a költői alkotás költői gyakorlattá sekélyesedett”.⁴ Balassi Bálintot ugyanakkor szoros Petrarca-követőnek gondolta: a „Júliához írt költemények gazdag és bonyolult mondanivalója” szerinte ciklusban értelmezhető, és a „Júliának elküldözgetett versekből egységes mű, magyar *Canzoniere* született”.⁵

A konvencionális petrarkista elemek használata azután így került be *Kézikönyvünkbe* is.⁶ Idézek: „a petrarkista költészet eszköz-készletének Balassi már annyira birtokában van, hogy akár van előtte kimutatható költői minta, akár nincs, költeményeit a kor tudós ízlése szerint alkotja”, de a szerzők (Gerézdi Rabán és Klaniczay Tibor) azt is állították, hogy „[b]iztosan [!] ismerte Balassi Petrarca *Il canzoniere*jét, a reneszánsz szerelmi versciklusok legtöbbet utánzott és legnagyobb példaképét”.⁷

A petrarkista irodalmi divatot valóban ismernie kellett a sok nyelven értő Balassinak, de az bizonytalan, vajon magát Petrarcat olvasta-e? Mert ami Balassinál

1 Holl Béla Ötvös Péternek, Szeged, 1982.

2 Valentin Balassi e Petrarca, 1921; illetve Balassi Bálint és Petrarca, 1972. Utóbbit lásd: Eckhardt Sándor, Balassi-tanulmányok, Bp., Akadémiai, 1972 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 27), 253–266.

3 KLANICZAY Tibor, A szerelem költője = K. T., Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról, Bp., Szépirodalmi, 1961, 183–295.

4 Uo., 192–193.

5 Uo., 232.

6 A magyar irodalom története, I–VI, főszerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1964–1966.

7 GERÉZDI Rabán, KLANICZAY Tibor, Balassi Bálint = A magyar irodalom története 1600-ig, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 448–481, 466–467.

és Petrarcanál közös, az túlságosan is az európai szerelmi költészet közkincséhez tartozik. Balassi Bálint egyszer sem említette Petrarca nevét, és egyetlen verset sem fordított tőle: az összehasonlító vizsgálatok tanulsága idáig az, hogy Balassi inkább a kortárs olasz költőket ismerte, akiknél a Petrarca-motívumok immár közhelyszerűek.

A Petrarca-évfordulóra (születésének hétszázadik évfordulójára, 2004-ben) több fontos magyarországi megemlékezés is született. Ezek között Szörényi László kötetbe is rendezett tanulmányait tartom a hazai művelődés- és irodalomtörténet szempontjából a legértékesebbeknek.⁸ Balassi Bálint ugyan nem említi Petrarcat, de Szörényi is idézi az Eckhardt-tanulmány ide vonatkozó tanulságát: „nevét már kisdíákkortól ismerte, hiszen házitanítója, Bornemisza Péter, a kalandos sorsú lutheránus prédikátor és író, Volaterranus könyvét használta tanításra, amelyben aláhúzta Petrarca életrajzát.”⁹ Mint a hazai Petrarca-kutatás évtizedek óta legkitűnőbb szakértője, Szörényi is azt állítja, hogy

„[a] Balassi Bálintról szóló hatalmas szakirodalom maradandó megállapításai közé tartozik, hogy a költő egyrészt megkomponált verseskötetének szerkezeti felépítését, másrészt szerelemideológiáját, harmadrészt magának a nemzeti nyelvű világi költészetnek a poétikai létjogosultságát legnagyobb mértékben Petrarca és bizonyos petrarcista olasz és latin költők műveit tanulmányozva alakította ki.”¹⁰

I. „A megkomponált verseskötet” – a kötetszerkesztés és a kompozíció kérdése Balassinál

A *Balassa-kódex* szerkezetére vonatkozó legújabb tanulmányok sem vonják kétségbe a versgyűjtemény *megszerkesztett struktúráját*. A „többszörös másolás során a kódex szerkezete akár erőteljesen is módosulhatott”,¹¹ de nincs okunk kételkedni a gyűjtemények (*Nagyciklus* és *Júlia-ciklus*) megkomponáltságában, a versek – immár több mint negyven esztendeje elfogadott – narratív, történetmesélő struktúrájában.

Varjas Béla nagy ívű áttekintése¹² volt az első jelentős megszólalás ebben a tárgyban, még Horváth Iván Balassi-könyvének¹³ megjelenése előtt. Varjas tanulmánya jól ismert, eredményeivel azóta is kitüntetetten számol a Balassi-kutatás. Most az általa Nagyciklusnak nevezett gyűjtemény egy bizonyos pontjához, mégpedig a há-

8 SZÖRÉNYI László, *Önfiloszhattú: Irodalomtörténeti rejtélyek*, Bp., Balassi, 2010.

9 SZÖRÉNYI László, *Petrarca eszmetörténeti hatása a XVI–XVII. századi magyar irodalomban = Uo.*, 52–66, 55. Szörényi ehelyütt Borzsák István idevágó tanulmányára hivatkozik (BORZSÁK István, *Az antikvitás XVI. századi képe: Bornemisza-tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1960, 443.), mindazonáltal a Volaterranus-kötet aláhúzott sorait már Eckhardt Sándor is említi. ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint*, Bp., Franklin, 1941, 132.

10 SZÖRÉNYI, *Petrarca...*, 55.

11 VADAI István, *Balassi Bálint elvegyült énekei*, ItK, 118(2014), 393–402, 393.

12 VARJAS Béla, *Balassi Nagyciklusa*, ItK, 80(1976), 585–612.

13 HORVÁTH Iván, *Balassi költészet történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982.

zassága után szerzett énekek egy csoportjához szeretnék hozzászólni. Mondanivalóm szempontjából igen fontos, hogy Varjas Béla a rekonstruált gyűjteményben „minden versre kiterjedő tudatos belső rendszerező elvet” látott,¹⁴ még ha nem is foglalkozott behatóan a házasság után szerzett versek, azaz az úgynevezett Júlia-ciklus nyílt szerkezetének kérdésével.

Horváth Iván, már Varjas Béla idézett tanulmányának megjelenése után, megnyugtatóan tisztázta a nyílt és zárt szerkezet kompozíciós elvét és ennek a Balassi-gyűjteményre való alkalmazhatóságát.¹⁵ A számozott versek szegmentálható, azaz részenként is értelmezhető jellege, így gondolja Horváth Iván (és nyomában most én is), *másodlagos jelentőségű* a kompozícióban, mert ennél jóval erősebb a lineáris, narratív, időbeli, fikciós szerkesztés.

Engem ez a határozott és azóta sem cáfolt (legfeljebb néhány pontján erőtlenül vitatott) vélemény megnyugtat, mert úgy gondolom, az úgynevezett Júlia-ciklust *először* úgy kell olvasni, mint *először* egy regényt: azaz lineárisan, az időbeliségre érzékenyen. A versek, noha az időbeli szerkezetet megbontja az *inventio poeticák* sorozata, egymást értelmezik. Az érdekelt, miképpen vezette fel Horváth Iván az úgynevezett Júlia-ciklust:

„Nem ismertetném részletesen az ideális tartalomjegyzékből amúgy is jól követhető teljes narratív szerkezetet, elmesélve, hogy Cupido Credulusnak álmában megmutatja Júliát (37., *Ez világgal bírő*), akivel az találkozik is (38., *Egy kegyes képében*), és köszönti, mire Júlia csak mosolyog (39., *Ez világ sem*), s ezért Credulus Cupidóhoz fordul (40., *Engemet régőltá*) stb.”¹⁶

Ehelyett inkább arra hívta fel a figyelmet, hogy a nevezetes 58. számú (*Ó nagy kerek*) vers után következő sorozat szerves része a Júlia-ciklusnak, hiszen „[a] szépségek e katalógusszerű felsorakoztatása [...] nem tudja elnyomni szívében a szenvedést (64., *De mit gyötresz*; 65., *Pusztában zsidókat*), ezért elhagyja az országot, s verseit tűzre veti (66., *Ó én édes hazám*)”.¹⁷

Pirnát Antalt a megszólalás formája, a műfajt konnotáló metrum érdekelte az úgynevezett Júlia-ciklusban, a narratív szerkezetre nem tért ki. Azt írta, hogy a 35. számú vers, éppen nótajelzése miatt, a *genus humile* iskolapéldái közé való (*ezt akkor szerzette, hogy az ő felesége idegensége miatt az régi szeretőjén kezdett szívében megindulni, arra az oláh nótára, azmint az eltévedt juhokat siratja volt az oláh leány*). „Ugyanez a versforma még egyszer előkerül a Júlia-versek között a kódex 39. énekében (*Hogy Juliára talál, így köszöne néki; Az török »Gerekez bu dünya sensiz« nótájára...*)”. Pirnát gondolatmenete így folytatódik:

14 VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai, 1982, 322. (A könyv *Balassi lírai regénye: A Nagyciklus* című fejezete a korábban idézett ItK-tanulmány kibővített változata. Az itt idézett mondat azonban csak a kötetbeli változatban megtalálható – a szerk.)

15 HORVÁTH, *Balassi...*, 79–103 (*A nyílt/zárt szerkezet kompozíciós elve* című fejezet).

16 Uo., 79.

„Az ének az egzotikus nótajelzés ellenére a lehető legegyszerűbb [!]; szinte azt mondhatnám: olyan, amilyennek a XIX. századi poétika az ideális *népdalt* elképzei. Nem véletlen, hogy Balassi Bálint szerelmes énekei közül ez vált a leginkább népszerűvé a következő század folyamán, legalábbis ezt utánozták legtöbben a XVII. századi énekszerzők közül. [...] A keresetten egyszerű – a mai olvasó számára kétségkívül egyértelműen népdalszerű – forma [!] nyilvánvalóan azt az illúziót kívánja kelteni abban, aki a »maga kezével írt könyv« kontextusában ismeri meg az éneket, hogy Balassi, amikor Juliával *valóban* találkozott, *valóban* így köszönt neki. A rögtönzött köszöntés nyilván a társadalmilag elfogadott, konvencionális formákkal [!] él, természete szerint nem is lehet másmilyen, csak közhelyszerű [!]. Az ének utolsó strófája ugyanakkor egyértelműen utal a stílusnemre is:

Juliámra hogy találék, örömömben így köszének,
Térdet-fejet néki hajték, kin ő csak elmosolyodék.

A köszöntés tehát a *humilitas*, az alázat kifejezése, következésképpen a *stilus* és a *modus* is, amelyben a vers megszólal, *humilis*. Talán nem véletlen az sem, hogy terjedelem s logikai zártság tekintetében a petrarcai szonettformát éppen ez az ének közelíti meg a leginkább Balassi valamennyi verse közül.”¹⁸

A Pirnát megfogalmazásában „lehető legegyszerűbb”, „népdalszerű”, „konvencionális”, „közhelyszerű” forma számomra is fontossá válik a vershelyzet és a poétikai szituáció bemutatásakor.

Köszeghy Péter Balassi-könyvében ugyancsak azt állítja, hogy az első 33 vers mikrociklusai a második 33 vers makrociklusát előlegezik. Azaz az első 33 vers több szerelmet és erre több orvosságot kínál, sok kis *remedium amoris*, ezzel szemben a második 33 egyetlen szerelemről és az ő orvosságáról ír.¹⁹ Nem foglalkozik kiténtetetten a kompozícióval, ezért csak annyit említ meg, hogy „a második 33 vers esetében a versek egymásra vonatkoztatottságát (Julia-ciklus, búcsúzó versek) a szakirodalom már többször és meggyőzően bizonyította, érveiket, megfigyeléseiket csak megismételni tudnám”.²⁰

Ezen a ponton, Balassi kötetkompozíciója kapcsán, újra visszatérek Petrarcahoz, de a kutatásban általában elfogadott meggyőződést követve az úgynevezett Júlia-ciklus narratív, történetmondó szerepét már nem vonom kétségbe.

¹⁷ Uo., 79–80.

¹⁸ PIRNÁT Antal, *Balassi Bálint poétikája*, Bp., Balassi, 1996 (Humanizmus és Reformáció, 24), 25–26. Az első kiemelés tőlem. Ha másként nem jelölöm, a kiemelések mindig az eredetiből származnak – Ö. P.

¹⁹ KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Amphión*, Bp., Balassi, 2014, 272.

II. Petrarca találkozása Laurával

Petrarca híres találkozása Laurával, régóta tudjuk, 1327. április 6-án, nagypénteken (valójában húsvét hétfőn) történt az avignoni Szent Klára-templomban. A találkozást Petrarca sokat használt, folyamatosan olvasott, kalandos sorsú Vergilius-kötetének előlapjára jegyezte fel. A nyolcsoros feljegyzést Lengyel Réka fordításában idézem:

„Laura, akit erényei híressé tettek s magam oly sokáig dalaimmel ünnepelem, ifjúkorom kezdetén tűnt fel először szemeim előtt, az Úr 1327. évében, április 6-án az avignoni Santa Chiara-templomban, az éjjeli ima idején, és ugyanezen városban, ugyanúgy április havának ugyanazon napján, ugyanúgy az első órában, az 1348. évben, kiveszett e fényből az ő fénye; míg én véletlenül éppen Veronában voltam, mit sem sejtve, jaj, e végzetes eseményről. [...] Tiszta és gyönyörű testét a minorita testvérek temetőjében helyezték nyugalomra annak a napnak estéjén, amelyen elhunyt. Biztos vagyok benne, hogy lelke visszatért az égbe, ahonnan jött, ahogyan Africanusé, akiről Seneca ír. Keserű édességgel jegyeztem fel e fájdalmas eseményt, épp ide, erre a helyre, melyre sokszor rápillantok, hogy – ha újra és újra elolvasom és ráébredek, milyen gyorsan repül az idő – emlékeztessen arra: nem lehet már semmi, amiben örömet találnék ebben az életben, s miután elszakadt a legerősebb kötelék, mely itt tartott, ideje elmenekülni Babilonból [ti. Avignonból – Ö. P.].”²¹

Az újabb kutatásban az a (rég) kérdés tematizálódik legerősebben, vajon a *Dalok*-könyvben egy stilizált *donna reale* szerepel-e, vagy egy elképzelt úgynevezett *Minnedame*?

Tudjuk, legalább három információnk van, közvetlenül Petrarcatól, mely reális létezőként mutatja be Laurát: Giovanni Colonnának írott ismert levelében vissza utasítja, hogy fiktív személyről lenne szó, a híres Vergilius-kódex (*Codex Ambrosianus*) előbb idézett és jól ismert bejegyzése ugyancsak létező személyről szól,²² és a *Secretum* III. könyvének heves vitájában megint csak valóságos nőként kerül elő.²³ Augustinus éppen azzal vádolja itt viszonylag hosszan Francescót, hogy „egy teremtett [!] nő csábításai” ragadták meg,²⁴ és így nem illendően szerette magát a Teremtőt.

A kérdés tétje igen nagy. A legkorábbi Petrarca-kiadások is igyekeztek már azonosítani Laurát: Georg Lauer, Würzburgból származó német nyomdász 1471-ben

20 *Uo.*, 282.

21 LENGYEL Réka, *Petrarca, a lélekvezető: A De remediis utriusque Fortunae újraértékelése*, PhD-disszertáció, SZTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2011, 8, https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/1592/1/LengyelR_disszertacio.pdf.

22 Akkor is, ha a kódexben nem Lauráról, hanem Laureáról ír.

23 FRANCESCO PETRARCA, *Kétségeim titkos küzdelme*, ford. LÁZÁR István, Szeged, Lazi, 1999, 85–150.

(ottani működésének második évében)²⁵ Rómában kiadta a *Petrarca volgare* kötetét. Itt az előszóban *elsőként* közöl adatokat Petrarca életéről (*vita*), és idézi a Vergilius-kódex bejegyzését is Lauráról, valamint a Colonna-levélnak az életrajzra vonatkozó (perdöntőnek beállított) sorait. Ezek az adatok azt szuggerálták tehát, hogy a *Dalaskönyv*ben megírtak mind igazak.²⁶ (Petrarca egyéb leveleiben sehol sem említi Laurát.)

Georg Lauer kiadása nagy hatásúnak bizonyult. Alessandro Vellutello, akihez a *Dalaskönyv* kiadásának *legdöntőbb fordulata* kötődik, elsőrendűen számolt vele, és tovább is gondolta a könyv szerkezetét.

Mi volt ez a döntő fordulat? 1525-ös kiadásában²⁷ Vellutello Laurát időben és térben is szituálja, genealógiát ad, megnevezve még a szüleit is. A *Dalaskönyv* verseit igyekezett valóságos életszituációknak megfeleltetni (ez akkor újdonság volt a Petrarca-filológiában), és a gyűjteménynek (a verseknek az életrajzzal harmonizáló átrendezésével) narratív struktúrát adott. Számára nem Petrarca, sokkal inkább Laura vált fontossá. A *Canzoniere* szerelmes regénnyé változott. A korábbi kiadások két fejezetét (*rime in vita / rime in morte*) egy harmadikkal toldotta meg (*rime sopra vari argumenti*), egy olyan fejezettel, amely nem kapcsolódik a szerelmes történethez. Az irodalom szerint Vellutello a *Dalaskönyv* első zseniális regényesítője, ezt még August Wilhelm Schlegel is így tanította Berlinben. Az életrajzi adatok olyannyira fontossá váltak, hogy 1533 áprilisában Laura sírját is megtalálni vélték. A 16. századi Petrarca-értelmezések mind Vellutello kiadásaira támaszkodtak (a kötet huszonhatszor jelent meg csak a 16. században).

III. Balassi találkozása Júliával

A találkozásukat bemutató versekről (háromról van szó) Varjas Bélának a *lírai regényről* írott, már említett és méltatott nagyszabású tablójában egyáltalán nem olvasunk megközelítést. Klaniczay Tibornak a *szerelem költőjéről* írott tanulmányában olvashatunk fontos, azonban inkább az *élményköltészetet* exponáló elemzést. Nem akarom hosszan idézni: Balassi „az epikus fonalat immár a költő és Júlia találkozásával folytatja”. A versek *összekomponálása*

„a ciklus-szerkesztés valóságos remeke. Az elsőben [...] a költő még csak megpillantja Júliát; a következőben (»Egy kegyes képében«, 45. sz.) már egy vele való váratlan találkozást örökít meg; ezt a költő köszöntését, kedves bókjait elsoroló »Ez világ sem kell már nekem« kez-

24 Uo., 98.

25 Bizonyíthatóan 1470 és 1481 között működött Rómában (Szent Eusebius-kolostor), 12 év alatt 54 nyomtatványt bocsátott ki.

26 Vö. Florian MEHLTRETTER, *Kanonisierung und Medialität: Petrarca's Rime in der Frühzeit des Buchdrucks (1470–1687)*, Mitarbeit Florian NEUMANN, Vorwort von Gerhard REGN, Münster, LIT, 2009 (Pluralisierung & Autorität, 17), 31.

27 Az első kiadás címe: *Le volgari opere del Petrarca* (Velece, 1525); a második kiadástól a cím: *Il Petrarca con l'esperitione di M. Alessandro Velutello* (Velece, 1528).

detű híres ének (46. sz.) követi; s végül a költőnek Júliához való meghatott szerelmi könyörgése és vallomása (»Engemet régólta, sokféle bánatban tartó én édes szívem«, 48. sz.) zárja le ezt a kis csoportot.”²⁸

Klaniczay mindenesetre azt állítja, hogy „ezek az élmények nem lehettek egyidejűek”, hiszen „míg az »Egy kegyes képében« kezdetű vers még gyászruhában mutatja Júliát, addig az »Engemet régólta« kezdetű már díszes ünnepi öltözetben”, ez tehát „már a gyászév letelte után készülhetett csak”.²⁹ Tanulmányában viszonylag hosszan foglalkozott a ciklusszerkesztésnek ezzel a kis „remekével”. Oldalakkal később összegzi elemzését: „Alig van még egy olyan helye a ciklusnak, ahol Júliáról annyira *realis, plasztikus képet* rajzolna a költő, mint a vele való találkozást megörökítő versben. A »kapu közben« elsurranó gyászruhás nő, amint a fejét is elborító fátyol közül előszikráznak »vidám szemei«; *igazi, valóságos földi szépség*.”³⁰

Körülbelül így került bele azután *Kézikönyvünk*be is a Júliával való találkozás: Venus és Cupido ígérete szerint a költő valóban találkozik Júliával, s most

„három [...] *élményen alapuló vers* következik, melyek által egy-egy pillanatra földközébe kerül a mitikus Júlia: a »kapu közben« elsurranó gyászruhás nő, amint a fejét is elborító fátyol mögül előszikráznak »vidám szemei«, valóságos, földi reneszánsz szépség; a költő kedves keleties zamatú bók-áradatán is az élő Júlia–Anna »mosolyodék« el egy pillanatra, s elhisszük a költőnek, hogy »Öszvekulcsolt kézzel, hajlott térdel fővel« olyasféle lángoló vallomást mondhatott el hölgyének, mint amely az *Engemet régólta...* kezdetű könyörgésében olvasható”.³¹

Nézzük tehát most már a találkozást, majd egyúttal a szerelemért, Júlia szerelméért való könyörgést tematizáló, a narratív és időbeli szerkezetet eminensen alakító három verset valamivel közelebből. Először a fontosabb Balassi-kiadásoknak a versekhez írott jegyzeteit, majd a találkozást megidéző jellemző szavakat, illetve a versek formatörténeti jellemzőit ismertetem.

HARMINCNYOLCADIK: Immár hogy az Cupido
mutatására megsaldítja Juliát, azfelé mégyen, kit szinte
egy kapuközben talál elő, s közöl így szól:

Egy kegyes képében etc.
ugyanazon nótára³²

28 KLANICZAY, *A szerelem...*, i. m., 242.

29 *Uo.*

30 *Uo.*, 243. Kiemelések tőlem – Ö. P.

31 GERÉZDI, KLANICZAY, i. m., 468. Az első kiemelés tőlem – Ö. P.

32 Vö. HARMINCHATODIK: *Egy nagy követséggel etc.* az nótája „Csak búbanat”; HARMINCHETEDIK: *Ez világgal bíró, felséges Cupido etc.* [azon nótára]

Eckhardt Sándor kiadása³³

45. (XXXVIII.)

Egy kegyes képében...

Jegyzet: „A kapuközben való találkozás alighanem Pozsonyban történt: itt is volt Ungnádéknak nagy házuk és háztartásuk, mert itt tartották lányuk esküvőjét 1584 január 22-én [...], másrészt a »kapu köze«, ahol véletlenül találkoztak, talán a kamara épületében volt, ahol mindkettejüknek sok dolguk akadt birtok- és adóügyeikben. [...] De várkapura is lehet gondolni.”³⁴

Eckhardt itt idéz egy eskütételt az árvai „kapu közben”, amely levélrészlet az én később megfogalmazott hipotézisem számára is erős jelentéssel bír: „Eadem forma az Vdwarbyrois az *kapu közébe* solenniter eskewtt megh vgi-an ott Arwaba Balassy Istwan vram kezęn, hogy Zryny Katha azzonnak es gyermekynek tarthiak az hazatt (Forgách Simon Nádasdy Ferenchez, Surán 1576 aug. 20)”³⁵

Kőszeghy Péter kiadása³⁶

HARMINCNYOLCADIK

Egy kegyes képében...

Jegyzet: „A kegyes (Losonczy Anna) gyászöltözete arra utal, hogy még nem telt le a gyászév, a vershelyzet idején még nem múlt el egy év Ungnád Kristóf halála (1587. november eleje) óta.”³⁷

szóhasználat³⁸

megsaldít: megpillant (38/cím) – az életműben máshol nem fordul elő
kapuköz: kapualj, vö. MÉKSz: „épületnek a kapuból az udvarra vagy a lépcsőházba vezető fedett térsége” (38/cím) – az életműben máshol nem fordul elő
jut: 1. Vhová érkezik, kerül. ...*juték eleiben* (38/43); *Nyolc ifjú legény minap úton menvén egy erdőben jutának* (63/2)

A *vidám* és a *szép* gyakorisága igen nagy.

Az utolsó (8.) strófa *Júlia – angyal – istenasszony* rímsorozata fokozással éri el a legmagasabb és legmagasztosabb dimenziót, ez utóbbi kifejezés első személyű birtokos személyjellel (*istenasszonyom*) az életműben csak ebben a versben fordul elő.

33 BALASSI Bálint *Összes művei*, I–II, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1951–1955. A továbbiakban: BÖM.

34 *Uo.*, I, 216.

35 *Uo.*

36 BALASSI Bálint *Összes művei*, kiad. KŐSZEGHY Péter, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Klasszikusok). A továbbiakban: BALASSI–KŐSZEGHY.

37 *Uo.*, 452.

38 JAKAB László, BÖLCSKEI András, *Balassi-szótár*, Debrecen, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2000 (Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár, 8), <https://mnytud.arts.unideb.hu/sorozat/balassi/index.html>.

metrika³⁹

Strofikus: háromsoros strófák (a *Balassa-kódex* másolója is így tagolja)
Terjedelem: 8 strófa, összesen 24 sor (Kőszeghy Péter szövegkiadása hat sorra törve közli.)

a6a6b7 c6c6b7 d6d6b7 (ún. Balassi-strófa)

A metrikai kontextust tekintve megelőzi kettő Balassi-strófás vers, sorozatban tehát ez a harmadik ilyen metrumú.

HARMINCKILENCEDIK: hogy Juliára talála,
így köszöne neki:

Ez világ sem kell már nékem, nálad nélkül, szép szerelmem etc.
az török „Gerekmez bu dünya sensiz” nótájára

Eckhardt Sándor kiadása

46. (XXXIX.)

Ez világ sem kell már nekem...

Jegyzet: „általában kevés olyan éneke van B. B.-nak, mely oly nagy hatással lett volna utánczóira, mint ez.”⁴⁰

Kőszeghy Péter kiadása

HARMINCKILENCEDIK

Ez világ sem kell már nekem...

Jegyzet: „A *Harmincnycadik* énekhez való szoros kapcsolódása nyilvánvaló. Ha eltekintünk a különböző versformától, – az előző ének utolsó szava után kettőspontot téve – akár egy költeménynek is felfoghatjuk a két verset.”⁴¹

szóhasználat

egészséggel: köszöntés

térdet fejet neki hajték: hódolattal köszöntöttem (39/23) – az életműben máshol nem fordul elő

metrika⁴²

Strofikus: a *Balassa-kódex*ben kétsoros strófák

Terjedelem: 6 strófa, összesen 12 felező nyolcas verssor

³⁹ *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, I–II, dir. Iván HORVÁTH, Paris, Nouvel Objet, 1992 (Ad Corpus Poeticarum), RPHA 0316. A jelenleg elérhető, 7.4. kiadás: <https://f-book.com/rpha/v7/index.php>.

⁴⁰ BÖM, I, 218.

⁴¹ BALASSI–KŐSZEGHY, *i. m.*, 453.

⁴² RPHA 0304

Horváth Iván szerint a8 a8 a8 a8, azaz hat, bokorrímes, négysoros strófából áll.⁴³ E felosztást Szentmártoni Szabó Géza és Kőszeghy Péter szövegkiadásai is átveszik.

Ez az izorímes-izometrikus sorfajta a harmadik leggyakoribb a 16. századi magyar nyelvű költészetben.⁴⁴ Öt Balassi-versnek ez a metruma: 1. *Jelentem versben mesémet...*; 28. *Minap mulatni mentemben...*; 35. *Régi szerelmem nagy tüze...* [oláh nótára]; 39. *Ez világ sem kell már nekem...* [török nótára]; Ó, én kegyelmes Istenem... – ezek eloszlása tehát viszonylag arányos, kettő-kettő az első és a második 33-as sorozatban, egy pedig gyűjteményen kívül maradt fenn.

A fentiekén kívül a 16. század költészetében összesen 62 vers képlete. Az időszakban 1578 táján a leggyakoribb (36 db), főleg *zsolttárokban* (9 db) és *himmuszokban* (21 db), valamint rövidebb *didaktikus és gyülekezeti énekekben* (21 db). A gyakorisága: 1582-ben 8 db, 1592-ben 14 db.⁴⁵ Vagyis a 62 vers közül a legtöbb protestáns gyülekezeti ének, de beletartozik Bogáti Fazakas Miklós öt zsolttára, Ecsedi Báthory István két könyörgése, Homonnai Drugeth Bálint egy zsolttára stb. Kevés kivételtől eltekintve (például Moldovai Mihály éneke, Újfalvi Imre kétstrófás naptárverse) tehát mind egyházi, illetve vallásos vers.

NEGYVENEDIK. Cupidónak való könyörgés,
 okul előhozván az salamandra példáját, azt, hogy vagy léssen őhöz
 jó valaha, vagy sem, de mint az salamandra tűz kívül,
 ő sem élhet soha az Julia szerelme nélkül
 az „Csak búbánat” nótájára.

Eckhardt Sándor kiadása

48. (XL.)⁴⁶

Engemet régólta...

Jegyzet: „A költemény alap gondolatát, a szalamandra, a viasz és a tavaszi virágok hasonlatát a költő Petrarca XVI. canzonéjából merítette (Ben mi credea; lásd cikkemet B. e Petrarca, Corvina 1921, 66). A 22–27. sor gondolata [...] Petrarca egyik szonettjében is megvan (CVIII. In qual parte del cielo). Petrarcahoz hasonlítgatja B. B.-ot már Rimay János is előszavában.”⁴⁷ Eckhardt arra is figyelmeztet, hogy a 4. és a 13. versszak megvan Batthyány Ferenc énekegyvelegében is.⁴⁸

43 HORVÁTH, *Balassi...*, i. m., 120.

44 *Uo.*, 117.

45 *Uo.*, 117–120.

46 Megjegyezném, hogy a versek kronologikus sorrendjének rekonstruálására vállalkozó Eckhardt ezt megelőzően, 47-es sorszámmal a török bejtek fordításait közölte.

47 BÖM, I, 223.

48 *Uo.*, 224.

Kőszeghy Péter kiadása

NEGYVENEDIK

Engemet régolta...

Jegyzet: „Az eddig is inkább az argumentumokon, mint az énekeken végighúzóódó epikus szál megszakad: elkezdődik a szeretett nő ostroma. [...] A trubadúrköltészetben is ismert, majd a petrarkista lírában tovább élő kép az egyes állatokat csodás tulajdonságokkal felruházó ókori-középkori természetszemléletből ered.”⁴⁹ Kőszeghy arra is figyelmeztet, hogy a 12. versszak bekerült az úgynevezett saját kezű versfüzérbe is.⁵⁰

szóhasználat

öszvekulcsolt kézzel: kezét egybekulcsolva, két kezének ujjait egymás közé illesztve (40/73) – az életműben máshol nem fordul elő

hajlott térdel-fővel: térdén állva és fejet lehajtva (40/73) – az életműben máshol nem fordul elő

térde meghajol: hódolata jeléül térdet hajt. ...*az én véghetetlen nagy szerelmeknek valami példáját akartam mégis ez komédiában megmutatni annak, azkinek nevének emlékeztére az igaz szerelemben nagy alázatosan, engedelmesen meghajol mindenkor az én térdem* (Szép magyar komédia, 13/40)

ámen: 40/78; 54/98 (Echo felelete); 94/28; 95/35; 107/40; 114/102

metrika⁵¹

Strofikus: háromsoros strófák (a *Balassa-kódex* másolója nem tagolja sorokra)

Terjedelem: 13 strófa, összesen 39 sor⁵²

a6a6b7 c6c6b7 d6d6b7 (ún. Balassi-strófa)

*

Vegyük tehát észre, hogy az elbeszélő struktúrában egy csakis Balassi által kitalált, illetve kifejlesztett metrikai sorozatba, a kvázi-heterometrikus Balassi-strófákban írott versek sorozatába a 39. számú vers esetében olyan képlet ékelődik be, amely a 16. századi költészetben a harmadik leggyakoribb (izorímes-izometrikus) metrum, és csaknem kizárólag egyházi vonatkozású tartalmakat hordoz. Olyan archaikus formáról van szó, amely a 16. században dominánsan magyar nyelvű himnuszokban, később zsoltárookban és gyülekezeti énekekben fordult elő. A liturgia énekanyagának kitüntetett metruma ez. A megelőző (38. sz.) és az *ámennel* végződő következő (40. sz.) vers változatos (tehát hetero)rímeivel szemben itt minden verssor

49 BALASSI-KŐSZEGHY, *i. m.*, 453.

50 *Uo.*

51 RPHA 0386

52 Jóllehet a spekulatív számítások csak egy véletlen egybeesésre mutatnak rá, ugyanakkor mégis érdekes és talán említésre méltó, hogy a 38–40. versek mikrociklusa összesen 99 sort ad ki: 48 + 12 + 39 = 99 (az *Egy kegyes képében* kezdetű hatsoros strófákkal számolva).

izorímes, és a legegyszerűbb toldalékrímekben (ragrímekben) végződik, mintegy jelezve a *liturgia énekanyagának* archaikusan egyszerű, a gyülekezet számára hozzáférhető formáját. Űgy gondolom, a *Balassa-kódex* 39. számú verse egyenesen azt hiteti el, hogy templomban, pontosabban istentiszteleti helyen játszódik. Egy „kapu között” jutván találkozik az *angyalábrázatú*, először egyenesen *angyalknak alított* Júliával, akinek *térdet-fejet hajt*, miként azt a templomban vagy liturgikus helyeken a szentség imádásakor tesszük. A katolikus rítus szerint, tudjuk, az oltáriszentséget őrző tabernákulum előtt kötelező a térdhajlítás: „Térdet, fejet hajtok, / néked áldást mondok, / hiszem, itt vagy valóban, / e nagy Szakramentumban.”⁵³

A lutheránus liturgia a 18. századig egyáltalán nem határolódott el a térdhajlástól, s az úrvacsorát illetően a mai napig előírja azt. Ezzel szemben a kálvinista gyakorlatban a hívek nem térdelnek, de istentiszteletre érkezve s onnan távozva némán fejet hajtanak.

Mint már említettem, Balassinál háromszor fordul elő a vallásos ihletésű térdhajlítás: a tárgyalt 39. számú vers utolsó strófájában („térdet-fejet néki hajték, / kin ő csak elmosolyodék”); a rákövetkező 40. számú versben, szintén a záróstrófában („Őszvekulcsolt kézzel, hajlott térdde-fővel Juliámnak könyörgék, / Midőn jóvoltától, mint istenasszonytól, kegyelmet reménlenék, / Hogy megkegyelmezne, tovább ne gyötrene, Áment reá kiálték.”); valamint a *Szép magyar komédia* Proológusának ugyancsak a végén: „az én véghetetlen nagy szerelmemnek valami példáját akartam mégis ez komédiában megmutatni annak, azkinek nevének emlékezetére az igaz szerelmemben nagy alázatosan, engedelmesen meghajol mindenkor az én térdem”.

Bár az istentiszteleti rendből elhagyták, a protestáns egyházi énekek szókincsében jól felismerhetően tovább élt a *térd- és főhajlás*. Szenci Molnár Albert zoltáraiból bőven hozhatunk erre példákat. Szenci Molnár a 22. zoltárt így fordítja: „Néked szolgálván térdet fejet haytnac, / Es firol fira ök teged uralnac, / Oh nagy Isten!”⁵⁴ Ha mellé teszünk néhány, előzményül szolgáló fordítást, láthatjuk az eltérést: Luther, Ambrosius Lobwasser és Károlyi Gáspár fordításában is csupán térdhajlításról olvashatunk.⁵⁵ A 72. zoltárban („Előtte térdet fejet haytnac”) és a 95. zoltárban („Néki térdet fejet haytsunk”) is ugyanezt a formulát használja,⁵⁶ míg az idézett német fordításokban és Károlinál ezeken a helyeken is csak meghajlásról, esetleg térdre esésről van szó. Szenci Molnár Albert viszont bővít (*per adiectionem*), nála olyankor is *térdhajlás* szerepel, amikor a forrásszövegek egyikében sincs erről szó, máskor pedig kifejezetten a *térdet-fejet hajt* kifejezést használja, noha az előzmé-

53 *Éneklő Egyház*, 172. sz.

54 SZENCI MOLNÁR Albert *Költői művei*, kiad. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 6), 63 (118–120. sor).

55 Luther: „werden Kniee beugen”; Lobwasser: „Sich bücken werden”. Az általam használt források: MARTIN LUTHER, *Deutsche Bibel*, 10/1, *Die Übersetzung des Dritten Teils des Alten Testaments (Buch Hiob und Psalter)*, Weimar, Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1956 (D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe), Psalm 22, Vers 30; AMBROSIVS LOBWASSER, *Der Psalter dess Könighchen Propheten Dauids, In deutsche reymen verstendiglich vnd deutlich gebracht*, s. 1., 1573, Psal. 22, Vers 15.

56 SZENCI MOLNÁR, i. m., 72. zoltár, 34. sor; 95. zoltár, 17. sor.

nyekből csak a meghajlás, térdhajtás olvasható ki. Nyilván olyan formulát használ, amit a korabeli egyházi gyakorlatból ismert.

IV. Protestáns istentiszteleti helyek

A lutheránus templom, Luther szerint, nem szakrális, hanem liturgikus tér. Lehet templom egy erdei tisztás, egy tér, egy udvar is. A *Deutsche Messe vnd Ordnung* (1526) határozottan megengedő e tekintetben: sem az istentiszteleti rendet, sem a gyülekezeti helyet nem írja elő szigorúan:

„az evangélikus rendtartás azonban ne mindenféle népség előtt a téren történjék, hanem csak azok számára, akik az evangéliumot tettel és szóval elismerik, nevüket adják és egy *házban* [in einem Haus] imára, olvasásra és a szakramentum fogadására összegyűlnek. [...] A rendtartás külsődleges dolog, legyen olyan, amilyennek tetszik”.⁵⁷

Luther később több helyen, a 22. zsoltár magyarázatában⁵⁸ pedig igen nyomatékosan szól arról, hogy az egyház, ezzel a templom, sem helyhez, sem személyhez nem kötött (*ablata sint omnia loca, tempora, persone*).⁵⁹ Az *Asztali beszélgetésekben* ezt írja a templom épületéről: „Feine messige kirchen mit nidrigen gewelben sind die besten pro contionatoribus et pro auditoribus.”⁶⁰ Súlyom Jenő az evangélikus templom magyarországi történetéről szóló nagyszabású tanulmányában a következőket írta:

„Nem a külső, nem a nagyság, nem a hivatalos elnevezés a fontos, hanem az, hogy van-e egyáltalán szent helye a gyülekezetnek, ahol hallgathatja az evangéliumot [...] Ez teszi az egyház gyülekezőhelyét templommá. Nos, az evangélikus templom hazai története lenyűgöző bizonyosság arról, hogy a templomnál fontosabb az evangélium tiszta hirdetése. [...] Mikortól mondhatjuk mégis egy templomra, hogy az

57 „Evangelischen Ordnunge [...] müsste nicht so öffentlich auff dem Platz geschehen vnter allerley Volck / sondern die jenigen / so mit ernst christen wollen sein / vnd das Euangelium mit Hand vnd Mund bekennen / müssten mit Namen sich einzeichnen / vnd etwa in eim Hause / alleine sich versamen / zum Gebet / zu lesen / zu treuffen / das Sacrament zu empfangen / vnd andere Christliche werck zu üben”, „Ordnung ist ein eusserlich ding, sie sey wie gut sie wil”. MARTIN LUTHER, *Deutsche Messe vnd Ordnung Gottesdiensts* = M. L., *Der dritte Teil aller Bücher vnd Schrifften des thewren seligen Mans*, Jena, Donatum Richtzenhan, 1573, 278a, 284b. Kiemelés tőlem – Ö. P.

58 MARTIN LUTHER, *Schriften*, 31/I, *Psalmenauslegungen* (1529/32), Weimar, Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1913 (D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe), 353–367.

59 „Dich will ich preisen in der grossen Gemeinde” (Felőled lesz dicséretem a nagy gyülekezetben), Psalm 22,26 Carl Axel AURELIUS, *Verborgene Kirche: Luthers Kirchenverständnis aufgrund seiner Streitschriften und Exegese 1519–1521 = Arbeiten zur Geschichte und Theologie des Luthertums*, begründet von Werner ELERT und Karl Heinrich RENGSTORF, Neue Folge, Bd. 4, Hannover, 1983.

60 MARTIN LUTHER, *Tischreden 1531–46*, III, *Tischreden aus den dreißiger Jahren*, Weimar, Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1914 (D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe), 611, Nr. 3781.

már evangélikus templom? Attól fogva, hogy evangélikus istentiszteletet tartanak benne.”⁶¹

Ennek gyakorlati megvalósítására a 16. századi Magyarországon is találunk példákat. Kecskeméten „1564-ben egyességet kötöttek egymással a »pápista hitön valók« és a »Luter [!] körösztvények«, s megállapították, hogy az öreg kőtemplomot az evangélikusok ezentúl a római katolikusoknak engedik [...] Akkor a reformáció hívei fából építettek maguknak istentiszteleti helyiséget”.⁶² A hódoltsági területen „a török ítél a templom használatára feletti versengésben”, Szegeden például „a ferencrendi barátok kénytelenek átengedni templomuk egy részét az evangélikusok használatára”.⁶³ De a templomok közös használatára nem csak a török uralom alatti területen találunk példát. „Sopronban részint megosztottak a templomokon az evangélikusok és a római katolikusok, részint ugyanazt a templomot használják közösen. Az 1560-as, 1570-es években az evangélikusok használják [...] a Szent Mihály-templomot pedig úgy, vasárnap kora reggel római katolikus misét olvasnak benne, délelőtt viszont az evangélikusok tartják ott istentiszteletüket.”⁶⁴

Tudjuk, hogy Bornemisza Péter is sokszor prédikált templomon kívül, magánházakban, például Nagyszombatban, Ungváron, valamint Pozsonyban, az országgyűlés idején. Erre több helyen is utalnak a források:

„noha sokszor mindennap kétszer is prédikáltam nagyságtok cselédi előtt, de soha csak ingyen sem saldítottam, hogy meg unta volna az gyakran való prédikációt”.⁶⁵

„Én láttam Posoni gyűlésben oly urat, hogy ki az ő prédikátorát tiltotta, hogy ne prédikállana ott Posonban, Császár ott lévén [...]. De amaz tudván tisztit és az Úr Isten akaratját, *mindenött prédikált*”.⁶⁶

„Láttam Somi Borbálát Bamphi Lászlónét, Betzko várába, ki hosszú betegségébeis mind untalan engemis hozzá hívatott messzűnven is prédikálni, és az Úr Vacsorájával éltetni”.⁶⁷

61 SÓLYOM Jenő, *Az evangélikus templom története Magyarországon = Evangélikus templomok*, szerk. KEMÉNY Lajos, GYIMESY Károly, Bp., Athenaeum, 1944, 69–97, 70.

62 *Uo.*, 74.

63 *Uo.*, 75.

64 *Uo.*

65 BORNEMISZA Péter, *Másik része az evangeliomokból és az epistolákból való tanúságoknak...*, Sempte, 1574 (RMNy 355), (3)ijj/b (a Somi Borbálának írt ajánlás). NB. *megsaldít*: megpillant – Balassi Bálintnál is előfordul egyszer, a 38. számú vers címében.

66 BORNEMISZA Péter, *Ötödik és utolsó része az Evangeliomokból és az epistolákból való tanúságoknak...*, Detrekő, Mantskovit Bálint, 1579 (RMNy 432). Szintén az ajánlásban: „Nemzetes és Nagyságos Ungnad Christoph Uramnak [...] és az ő isten szerint való Házas Társának, Nagys. Losonczy Anna Asszonomnak” (1579. február 22.).

67 BORNEMISZA Péter, *Prédikációk egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett Evangéliomból*, Detrekő–Rárbok, 1584 (RMNy 541), 565a.

Az úgynevezett *vándorprédikátorok* gyakorlatáról a következőt lehet tudni: „A források arról beszélnek, hogy nem templomban, hanem valahol a városkapu előtt, valamelyik nagy fa alatt, valakinek a házában prédikálnak. Legtöbben egyszerű emberek voltak, és működésük sokáig tartott” – írja Péter Katalin.⁶⁸ Egységiesen feldolgozott magyar vonatkozású templomtörténeti monográfia hiányában a további, töredékes példákat említeném meg, a teljesség igénye nélkül.

Az 1523 tavaszára összehívott országgyűlés LIV. törvénycikke törvény szerint fej- és jószágvesztéssel kell büntetni a lutheránusokat.⁶⁹ Az 1525. évi országgyűlés ezt megerősítette, a király azonban egyik esetben sem. Így, Szalkai László és Werbőczy István együttes igyekezete ellenére, Magyarországon nem végeztek ki Luther-követőket vagy -szimpatizánsokat. De a protestánsok, hacsak nem foglaltak el erővel templomokat (erre, tudjuk, vannak hiteles forrásaink), akkor nem építettek, később nem is építhettek saját templomot. A reformáció korai és későbbi időszakában egyaránt súlyos megpróbáltatások érték őket: „Oláh Miklós esztergomi érseknek 1559-ben sikerült egyszerre 300 egyházból kiűzni a prédikátort, tanítót. Ez a Mátyusföldén, a Csallóközben történt.”⁷⁰ A soproni evangélikus gyülekezetétől 1584-ben elvették templomaikat, a hívők több mint két évtizedig, 1606-ig Nyékre és Sopronkeresztúrra jártak istentiszteletre. Papjaiknak ide kellett menekülniük az üldözés elől.⁷¹

A későbbi korlátozó intézkedésekről már bőszeges forrásaink vannak: a protestánsok nem építhettek magasabb épületet, nem építhettek tornyot, nem nyithattak az utca felől templomkapura emlékeztető bejáratot, nem használhattak követ építőanyagként, így fával, leginkább vörösfenyővel dolgoztak, amely gyantatartalma miatt kiválóan alkalmas volt az épület felhúzására. Az 1606-os bécsi béke Első cikkelyének 2. §-a ugyan garantálni kívánta a vallásbékét („az előbb említett összes karoknak és rendeknek az ő vallásuk szabad gyakorlata és használata megengedve legyen, de a római katolikus vallás sérelme nélkül és hogy a római katolikusok papsága, templomai és egyházai érintetlenül és szabadon maradjanak”),⁷² de mindez, természetesen, a földesurak jogainak fenntartásával történhetett csak.⁷³

68 PÉTER Katalin, *A reformáció: Kényszer vagy választás?*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004, 66–67.

69 „[A] király, mint katolikus uralkodó, valamennyi lutheránust, ugyszintén pártfogóikat és párthíveiket, mint nyilvános eretnekeket és a szentséges Szűz Mária ellenségeit fejtétellel és jószágvesztéssel büntesse”. ZOVÁNYI Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Bp., Genius Kiadás, [1922], 30 (közli a törvénycikk eredeti szövegét is); illetve ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve, I, A reformatiotól a bécsi békéig (1523–1608)*, Bp., Franklin Társulat, 1880 (Protestans Theologiai Könyvtár), 14.

70 RÉVÉSZ Imre, *Magyar református egyháztörténet, I, 1520 tájától 1608-ig*, Debrecen, Magyar Református Egyház, 1938 (Református Egyházi Könyvtár), 324; SCHULEK Tibor, *Bornemiza Péter 1535–1584: A XVI. századi magyar művelődés és lelkiség történetéből*, Győr, Keresztyén Igazság, 1939 (A Keresztyén Igazság Könyvtára), 64.

71 Vö. PAYR Sándor, *A soproni evangélikus egyházközösség története, I, A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig*, Sopron, Soproni Ág. Hitv. Evang. Egyházközösség, 1917.

72 *Magyar törvénytár: 1526–1608. évi törvénycikkék*, ford. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen, jegyz. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin Társulat, 1899 (Corpus Juris Hungarici – Magyar törvénytár 1000–1895: Millenniumi emlékkiadás), 61.

73 „[A] magyarországi városok talán azért maradtak legtöbb nyugati társukkal ellentétben

A főpapság rendje ellentmondott annak, hogy a vallás szabad gyakorlata templomokkal együtt (*una cum templis*) váljék lehetővé. Pázmány Péter is úgy érvelt 1620-ban, hogy a vallásban való szabadsághoz nem tartozik hozzá a templom használatának szabadsága.⁷⁴ Győrt a század közepéig nem építhetnek maguknak templomot az evangélikusok.⁷⁵

„Pozsonyban azt a másfél évet kivéve, amikor Bethlen Gábor oltalma alatt temploma lehetett az evangélikus egyháznak, csak *magánházakban* tarthatott az evangélikus gyülekezet istentiszteletet egészen 1638-ig. [...] Ekkorra sok küzdelem, sorozatos tilalmaztatás után megépülhetett egy istentiszteleti helyiség, ennek azonban hivatalosan oratórium, imaház volt a neve, *tilos volt rá a templom nevezet*. [...] Pázmány Péter, megtekintve az imaház tervét, kifogásolta, hogy az épület egyik oldala félkör alakúra van tervezve a sanctuarium és a chorus részére. Utóbb a városnak meg kellett ígérnie, hogy [...] e helyen tornyot nem emel, sem sanctuariumnak s chorusnak itt nem enged helyet. [...] Az ablakok és a bejáratok ne boltíveket, hanem merő négyszögletes ablakot kapjanak.”⁷⁶

Jóllehet, mint Sólyom is írja, ekkor „a város lakosságának többsége evangélikus vallású. Hasonlóképpen csak »imaházat« emelhet a város 1658-ban is”. Ezt „1672-ben erőszakkal vették el tőlük”.⁷⁷ A templomtörténet mélypontja a 17. század utolsó harmada. Ismét Sólyom Jenőt idézem:

„Az 1670-es években elkövetkezik Magyarországon az anyaszentegyház eddigelé legsúlyosabb megpróbáltatása. [...] Néhány hónapig az egész királyságban Sopron az egyetlen helység, amelyben szabad evangélikus istentiszteletet tartani, *de azt is csak egy udvarban*. Az evangélikus gyülekezetet megfosztották templomaitól. Előbb Lackner Kristóf-háznak, majd Eggenberg hercegnő házának udvara lett az istentiszteletek otthona. [...] Időközben *fatemplomot* épített egy udvarban a gyülekezet, de 1674 szeptemberétől 1675 végéig azt sem használhatta.”⁷⁸

Összegezve tehát: a türelmi rendelet (1781) előtt az evangélikusok nem rendelkeztek országos szervezettel, nem voltak kiemelt egyházi központjaik, nem voltak egyház-
evangélikusok, mert így eredetileg katolikus templomaikon alig kellett változtatniuk”. PÉTER, *i. m.*, 39.

74 PÁZMÁNY Péter, *Falsae originis motvum Hvngaricorum svccincta refvtatio. Az magyar orszagi tamadasoknak hamissan költött eredetinek rövid velős hamissitasa*, Bécs, 1620 (RMNy 1202).

75 SÓLYOM, *i. m.*, 83.

76 *Uo.* Kiemelés tőlem – Ö. P.

77 *Uo.*

78 *Uo.*, 84. A második kiemelés tőlem – Ö. P.

megyéik. Istentiszteletet azonban üldözésük ideje alatt is tartottak, gyakran *magánházakban, udvarokban* vagy *kapualjakban*. A várostörténeti szakirodalom szerint nyilvánvaló, hogy a gótikus és reneszánsz kapualjak a társadalmi élet és a kereskedelem fontos helyei voltak, így méretüknél fogva is alkalmasak voltak a gyülekezet befogadására. Az istentisztelet helyeiről s köztük a legismertebbről, a soproni Eggenberg-ház udvaráról és hosszú *kapuközéről* ezt írja a mérvadó szakirodalom:

„A legtöbb egykori, fából emelt istenházáról csupán a korabeli krónikák, elsárgult, régi rajzok és írások tudósítanak [...]. Az imaház hosszú időn keresztül *mindig polgárház udvarában állt*; lényegében *soha nem volt önálló épület*, az oldalsó lezárást a szomszédos házak tűzfala adta. Meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen istentiszteleti helyeknek Sopronban régi hagyományai voltak: 1676-ig például a Szent György utca 12-ben, az Eggenberg-ház udvarán [...] folyt a szertartás; a teret hatalmas ponyvával fedték le, ennek tartószerkezetei még ma is fellelhetők.”⁷⁹

A nemeskéri fatemplom esetében a túlságosan „templomszerű” megoldásokat (pl. ol-tár felállítása a szentélyszerű térbővületben) a vármegyei ügyész nem engedélyezte. Az épület lefedése csak alacsony, kettős nyeregtető lehetett, „nehogy az istenháza kiemelkedjék a környező, alacsony házak sorából”.⁸⁰

V. Következtetés

Azt állítom határozottan (ám talán nem tudtam mégsem kellőképpen bizonyítani), hogy Balassi Bálint Petrarcát rejtett (*disszimulatív* vagy mondhatni *aenigmatikus*) módon *utánozva* találkozott Júliájával egy templomban, illetve az istentiszteletnek használt *liturgikus térben*. Ha Balassi Bálint direkt módon hivatkozott volna Petrarca-ra (például mondjuk így: amiképpen Petrarca Laurával, azonképpen én is *templomban* találkoztam ezzel a földöntúlivá magasztalt lényel, Júliával), akkor durván megsértette volna a Petrarca leveleiben is tematizált *imitatio auctorum* szabályait. E szabályok szerint ugyanis az elődöket és a kortársakat vagy *transzformatív* (átalakító), vagy *disszimulatív* (elrejtő), vagy *aemulativ* (versengő) módon lehet (és szabad)

⁷⁹ WINKLER GÁBOR, *Építészettörténeti áttekintés* = DERCSÉNYI Balázs et al., *Evangelikus templomok Magyarországon*, Bp., Hegyi & Társa, 1992, XXVII–XLV, X Kiemelések tőlem – Ö. P. A *kapualj* szélessége az utcai bejáratnál: 4 méter, az udvarhoz való csatlakozásnál 5,6 méter, hossza 12,3 méter (kb. 59 m²). Az udvar négyzet alakú, az árkádokig 7,5 × 7,5 méter (56,25 m², kisebb tehát, mint a kapualj), az árkád pilléreinek vastagsága 0,7 méter, maga a fedett (körfolyosós) árkád 1,1 méter. Összesen tehát mintegy 116 m² állt a gyülekezet rendelkezésére. A vonatkozó kísérletek szerint egy négyzetméteren, nagyon szorosan összezárva, legfeljebb 4 ember állhat, így a kapualj és az udvar maximális befogadóképessége 464 fő. De ez nyilván illuzórikus, annyi lutheránus hívő valószínűleg nem volt. A két korábban leégett fatemplom helyén 1782–1783 között épült soproni evangélikus templomban (mely ma az ország harmadik legnagyobb evangélikus temploma) ugyanakkor már 2500 ülőhely van.

⁸⁰ Uo. XXXIV.

követni. Balassi vagy Petrarcától függetlenül, vagy éppen az ő elhíresült találkozását rejtett módon utánozva templommá alakított egy protestáns istentiszteleti helyet, egy *kapuközt*.

Egy tudós barátomtól, a pécsi Jankovits Lászlótól veszem kölcsön az utolsó mondatokat. Ő Balassi Bálintról és Rimay Jánosról beszélt, én, szereplőit módosítva, most Petrarcáról és Balassi Bálintról: „Ahhoz, hogy Petrarcát valaki megérthesse, igazi költőnek kell lennie. Magasra van téve a mérce, lássuk be.”⁸¹

81 JANKOVITS László, *Az elme éle és bársonya: Adalékok Rimay Balassi-elogiumának értelmezéséhez = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2010, 343–348, 343.

Szolyka Hajnalka

„Honi héroszok”

Panteonizáció Kazinczy két korai episztolájában

Az episztola műfajának alakulástörténete

Az episztola műfaja kevesebb mint fél évszázadig kapott kiemelt szerepet a magyar irodalomban. Ennek az időszaknak a kezdetét az irodalomtörténet-írás az 1770-es évekre teszi, a műfaj leáldozását pedig már az 1820-as évek elejére datálja, utolsó jelentős képviselői közt Berzsenyi Dánielt és Kazinczy Ferencet is említve.¹ Az episztola alakulástörténete összekapcsolódik a levél korabeli általános elméletével.² A levélírás mint társadalmi rendeltetésű gyakorlat elsajátítása a poétikai osztály tananyagának is részét képezte.³ A 18. században használt tankönyvekben említik a levél fontos stílusjegyeit, a világosságot, egyszerűséget, rövideiséget, a levelet pedig a szóbeli megnyilvánuláshoz hasonlóan a megnyilatkozó jellemének megismerésére alkalmas eszközként tartják számon. Emellett az adott célhoz és címzethez megfelelő levélelemek kiválasztását és elrendezését is megtanulták a diákok.⁴ A 18. század közepén azonban levéltörténeti fordulat megy végbe, amely a tankönyvekben is nyomot hagy. A módosult tanítások szerint a szabályok felett áll az érzelem és a természetesség kívánalma, és azokat a szabályokat, amelyek a természetesség útjában állnak, figyelmen kívül kell hagyni.⁵ A természetesség a levélíró individuumával is összekapcsolódik: Labádi Gergely megfigyelése szerint azok a tankönyvírók, akik a magyar levélírás-elméletben és -gyakorlatban példaként szolgáltak, kiemelik, hogy a levélben tükröződnie kell annak a bizonyos gondolkodás- és kifejezésmódnak, amely az egyén sajátja.⁶ A barátságos magánlevelekben is, sőt, bennük kiemelten érvényesül az érzelmek által vezérelt írás, a „szív vezérelte penna” toposza. A természetesség kívánalmának megjelenése mellett azonban a retorikai hagyományok is megőrződnek a levélírás oktatásában, amit fennmaradt vizsgaanyagok is bizonyítanak.⁷

1 LABÁDI Gergely, *A magyar episztola a felvilágosodás korában: Műfaj- és médiatörténeti értelmezés*, Bp., L'Harmattan, 2008, 11.

2 A témával kimerítő alaposággal Labádi Gergely fentebb is idézett kötete foglalkozik, jelen dolgozatban csak vázlatos áttekintésre szorítkozom.

3 MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., Argumentum, 1994, 13.

4 LABÁDI, i. m., 20–21.

5 *Uo.*, 22–24.

6 *Uo.*, 25–26.

7 *Uo.*, 32.

A 18. század közepéig az elméletírók jellemzően nem tárgyalják egymástól elkülönítve a prózai és a költői levél sajátosságait, így az episztola önálló elmélete ekortájt még nem jöhetett létre.⁸ Az 1700-as évek utolsó évtizedeiben használt poétikai tankönyv, Juvenius *Institutionum poeticarum*ja is a levélből vezeti le az episztola műfajának szabályait, ám ez a mű már az eltérésekre is rámutat: az üdvözlő formula a levéllel szemben itt elhagyhatók, komolyabb filozófiai kérdések is képezhetik az episztola tárgyát, illetve a műfaj elbírja bölcs mondások és tréfás élcelődések betoldását is.⁹ Az újfajta episztola első hazai szerzői ettől az időszaktól kezdve már mind gyakorlati példaadással, mind elméleti számvetéssel lehetővé tették, hogy az episztola megtalálja és betöltse sajátos helyét a műfajok között, még ha a műfaj definiálásában láthatóan sem a korabeli esztétikák, sem maguk az episztolaírók nem voltak konzisztensek.

A változásban lévő műfaj hazai gyakorlatának kezdeteiről írva meg kell említenünk a *Bessenyei György Társasága* címet viselő 1777-ben összeállított gyűjteményt, amely Bessenyei, Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám és Ányos Pál egymással folytatott levelezését tartalmazza.¹⁰ A Bessenyeinek és körének dokumentatív reprezentációjaként¹¹ is olvasható gyűjtemény példaadó funkcióval bírt az episztolaírók számára. A jellegéből adódóan stabil formába nehezen önthető magánlevelezés-csokrot Bessenyei a retrospektív nézőpont alkalmazásával próbálja egyben tartani:¹² a Társaság kezdeteitől a kiadás jelenének időpontjáig terjedő levelek így válnak elbeszélhető történetté. Az episztola magyar történetéhez kapcsolódóan Labádi Gergely megemlíti Batsányi János 1786 decemberében Báróczy Sándornak írott *Barátságos levelét* is,¹³ melyben Batsányi a Bessenyei-gyűjteményt a korábbi leveleskönyvek alternatívájaként jelöli ki, az egész vállalkozás anyanyelv-gyarápító értékét hangsúlyozva.¹⁴ Batsányi a levelében rámutat a barátságos prózai levelek és az episztolák funkcióbeli azonosságára is: a magánszférától elkülönülő irodalmi nyilvánosság megteremtésére.¹⁵

Az episztola alakulástörténetét is megvilágító korabeli irodalom fontos darabja Döbrentei Gábor *Példa-szedés...* címet viselő, kiadatlan és töredékes műve,¹⁶ amely Labádi összefoglalása szerint abból a célból született, hogy az oktatási és

8 *Uo.*

9 *Uo.*, 50.

10 ONDER Csaba, *A klasszika virágai*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 167.

11 *Uo.*, 168.

12 *Uo.*, 170.

13 BATSÁNYI János, *Barátságos levél*, Magyar Museum, 1789, elektronikus kiadás, https://deba.unideb.hu/deba/magyar_museum/index.php?xf=mm_1_2_11_o.

14 LABÁDI, *i. m.*, 33. Emellett Kazinczytól vett idézettel is szemlélteti a változást: „tézénk egymást, mint a rómaiak, hogy a külvilág nyűgétől megszabadulhassunk. Jobb lélek kezdé szárnyallani a közügy mezején, s most közelíte igazán a várva várt reggel.” KAZINCZY Ferenc *Művei*, vál., s. a. r., jegyz. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi, 1979, 298.

15 LABÁDI, *i. m.*, 34.

16 DÖBRENTÉI Gábor, *Példa-szedés a' magyar literaturából. Első rész. Költői munkák*, Kiadta Döbrentei Gábor, Ns Hunyad 's Heves és Külső Szolnok Vármegyék Tábla Birája, Pesten, 1822. [MTAK Kt. Mlr. RUI 8r. 19. sz. 76r–58v.]

kritikai-tudományos kánon között elhelyezkedve eszközt adjon a magyar nyelvet tanító professzorok kezébe, amely által minél több iskolából kikerült ifjú valóban *írástudóvá* válhat. Az oktatásban megszerzett tudást a nemzet javára fordítva aktívan a „nyelv és tudomány férjfiává” kell képződniük, így még ha munkájuk során nem is szorosan a magyar nyelvvel foglalkoznak, annak igényes használói és fejlődésének elősegítői lehetnek.¹⁷ Döbrentei tárgyalja az episztola műfaját is, és a hagyományosnak tekinthető elméletektől eltérően az episztolaíró költői egyéniségét helyezi a középpontba.¹⁸ Döbrentei felfogásában az episztola már önálló műfajként tűnik fel, a költői mondanivaló kifejezésének lehetséges formájaként, azonban az episztolaírás elvei és szabályai az ő leírásában is továbbhagyományozódnak. Kritikával illeti azt a gyakorlatot, amellyel a korai episztolaszerzők, így például Barcsay Ábrahám is élt, nevezetesen az episztola baráti regiszterre és magánjellegű tematikára korlátozását, mely gyakorlat által a műfaj pusztán versekben levelezésben merült ki.¹⁹ Döbrentei nem önmagában a baráti tónust kritizálja, azonban hiányolja ezekből a szövegekből a közösség számára is hasznos tartalmat, hogy a szerző „olylyant írjon, a’ mi másokat is mindenkor interesszálhasson”.²⁰ Az episztolák korai nagyjaival Kis Jánost, Vitkovics Mihályt, Kazinczy Ferencet és Szemere Pált állítja szembe, akik már poétai szellemmel bánnak a műfajjal.²¹

Döbrenteihez hasonlóan gondolkodott Toldy Ferenc is, aki az *utile* mellől a *dulcét* hiányolta a korai darabokból, Kazinczyt pedig a műfaj mesterének nevezte.²² Kölcsey Ferenc híres Berzsenyi-kritikájában (1817) kirajzolódni látszik az újfajta episztolák rövid aranykorának vége is: a verses levelek műfajához nyúlás az ő értékelésében (mely ugyan nem váltott ki egyhangú egyetértést) összefonódik a kiüresedéssel, a költői pálya lezárultával.²³ A korai és kései episztolaköltészet éles szembeállításának gyakorlata továbböröklődött az irodalomtörténetben, és Kazinczy fordulatot hozó fellépése is rögzült az episztolákról való gondolkodásban.

Az episztolaköltészetben kijelölt törés természetszerűleg meghatározza az episztolák értelmezéseinek kereteit is. Míg a baráti levélként írt episztolák esetében adott volt, hogy a költemény szerzőjét azonosítsuk a biográfiai szerző személyével, és az episztolát inkább a nem-fikciós írások körébe vonjuk, addig a művészi igényű és inkább a közösségnek, semmint a konkrét címzettnek szóló alkotások már eltávolodnak a pusztán életrajzi olvasat lehetőségétől.

17 LABÁDI, *i. m.*, 50.

18 *Uo.*

19 DÖBRENTEI Gábor, *Barcsay Ábrahám*, ErdMuz, 1(1814), 29.

20 *Uo.*

21 LABÁDI, *i. m.*, 12.

22 *Handbuch der ungrischen Poesie*, I–II, kiad. Julius FENYÉRY, Franz TOLDY, Pesth, Wien, 1827–1828, I, LXVI.

23 KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, I–III, s. a. r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 428.

Kazinczy és az episztola

A 18. század utolsó harmadától az episztolával szembeni elvárások, ahogy arra Labádi is rámutat, főként a cicerói levéldefinícióból eredeztethetők, mely szerint a levél – és az episztola – „távollévő barátok beszélgetése”,²⁴ így benne a baráti tónus elvárt. Cserey Farkashoz és Wesselényi Miklóshoz címzett első episztoláival Kazinczy, ahogy azt egy Kölcsey Ferencnek írott levélben megfogalmazza, éppen azért nem elégedett, mert „fenn hangúak”.²⁵ Ezek a „honi héroszok”²⁶ megkövetelték az emelkedett hangot, ami nem illik a kor episztola-felfogásához. Kazinczy korának történetfilozófiai érvelése szerint az episztola a költészet naiv, gyermeki korszakához képest „a reflexív szentimentális férfikor egyik autentikus kifejezési eszköze”.²⁷ Episztolákról vallott nézeteit már az 1810-es évektől Wieland Horatius-kommentárjai befolyásolták,²⁸ de nemcsak általa, hanem számos gondolkodó által megfogalmazott közhely volt a példaadó Horatius episztoláinak bölcsességgel vegyített bolondossága, amely tulajdonságot Kazinczy saját episztoláira is érvényesnek gondolt.²⁹

Kazinczy számos episztolát írt, többek között Vida Lászlóhoz,³⁰ Buczy Emilhez, Vitkovics Mihályhoz és gróf Ráday Pálhoz is. Levelezésében jól dokumentált, hogy Kazinczynak konkrét elképzelései voltak verseinek felosztásával kapcsolatban a kötetbe rendezés folyamatában.³¹ Az antikvitásból ismert műfaji hierarchia alapján felálló sorban az ódákat és dalokat az epigrammák, majd a szonettek, ritornellek követik, az episztolák pedig a kötet végén kapnak helyet. Toldy posztumusz Kazinczy-kiadása is ezt az elvet követte, bár benne az egyes versek már keletkezési idejük szerint sorakoztak.³² Az 1810-es években episztoláinak kiadását maga Kazinczy is tervezte,³³ és ez a gesztus is rámutat arra, hogy korának episztolaköltészete mennyire eltávolodott a verses magánlevelezés gyakorlatától. A szövegek közönségnek íródtak, és a címzett neve sok esetben felcserélhető, módosítható, ha nem is éppen esetleges. Kazinczy 1809-ben elkezdett egy episztolát Cserey Farkasnak címezve, melyet végül Berzsenyihez intézett. Ezt azzal magyarázza, hogy „es war zu sehr mit Sachen der Kunst voll”, tehát a művészethez kapcsolódó dolgokkal volt

24 LABÁDI, *i. m.*, 88.

25 *KazLev* IX, 2121. sz., 210, Kazinczy Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1812. január 5.

26 LABÁDI, *i. m.*, 89.

27 *Uo.*, 86.

28 CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990, 137–138.

29 LABÁDI, *i. m.*, 90.

30 DEBRECZENI Attila, *Kazinczy kiadatlan levele és a Vida Lászlóhoz írott episztola története = „Hogy megállítaná a múlt időt”: Antológia Márkus Béla 70. születésnapjára*, szerk. IMRE László, Bp., Orpheusz, 2015, 25–38.

31 Például *KazLev* XXI, 5310. sz., 521–522, Kazinczy Toldy Ferencnek, Pest, 1831. április 6.

32 LABÁDI, *i. m.*, 222–223.

33 *KazLev* XV, 3430. sz., 188, Kazinczy Döbrentei Gábornak, 1817. május 10.; *KazLev* IX, 2107. sz., 174, Kazinczy Kis Jánoshoz, 1811. december 6.

tele, és így egy szintén alkotó embernek volt logikus dedikálni.³⁴ Ugyanebben az évben az akkor tizenhárom esztendőes ifjabb Wesselényi Miklóshoz is címzett episztolát, 1810-ben pedig megíródott egy ténylegesen Csereyhez szóló költemény is. A két szöveget keletkezési idejük közelségén kívül a fentebb már említett magasztaló hangvétel is összeköti, alaposabb önálló és komparatív elemzésük pedig izgalmas adalékokkal szolgál Kazinczy panteonizáló³⁵ emlékezeti tevékenységének megismeréséhez.

Viaszlovacskától a zsidói ménesig – a Wesselényi-episztoláról

Kazinczy nagyra tartotta idősebb báró Wesselényi Miklóst, és mind Wesselényi életében, mind halálában tisztelői közé tartozott. A hányattatott sorsú és makacs természetű báró levelezőtársa és egy alkalommal mecénása is volt Kazinczynak, illetve hozzá hasonlóan megjárta a kufsteini várbörtönt is. Wesselényi halála után az őt övező tisztelet fiára szállt, és még nagyobb méreteket öltött nem csak Kazinczy részéről – egész életében rajongás vette körül. Az ifjabb Wesselényi Miklós gyermekkorától levelezőpartnere volt Kazinczy Ferencnek. Fiatal kora ellenére és minden bizonnyal rangja miatt leveleik hangvétele nem különbözik Kazinczy más, felnőttkorú levelezőtársával váltott üzeneteitől, de kapcsolatuk bensőségebb volt a főként a Wesselényi által írtakból kiérezhető. Az ifjabb Wesselényi jeles alakokhoz hasonlítására már levelezésükben is megfigyelhető: Wesselényi saját magára Don Carlosként, míg Kazinczyra Posa márkiként utal, megerősítve kettejük baráti viszonyát is. A történetben Don Carlos fiatalos heveségét az elé nemes célokat kitűző, rá hatást gyakorolni képes barát próbálja kordában tartani.³⁶ Wesselényi Kazinczyval osztja meg, hogy neki és édesanyjának milyen elképzelései vannak az elhunyt apa emlékezetének megőrzéséről, és vele közösen tervezik mind az emlékoszlop, mind az emlékkiadvány megvalósítását is.

Wesselényi Miklós alakja különösen alkalmas az idealizálásra és a panteonizációra. Az, hogy tizenegy testvére közül mintegy kiválasztottként egyedül ő maradt életben, és mindössze tizenhárom évesen hivatalosan is nagynevű apja nyomdokai-ba lépett, már elegendő volt ahhoz, hogy nagy dolgokat várjanak tőle – és élete alakulását, hírnevét, kultuszát tekintve elmondható, hogy ennek az elvárásnak eleget is tett. Névezonosságuk még erősebbé teszi apjával való szimbolikus azonosságát és a felé támasztott elvárást, hogy az apai örökség folytatója legyen. Priszlinger Zoltán

³⁴ *KazLev* VII, 1588. sz., 75, Kazinczy Cserei Farkasnak, 1809. november 13.

³⁵ A panteonizáció kulcsfogalom a Kazinczy emlékállító tevékenységéről való beszéd során. Benne klasszifikációs, legitimációs és laudációs szándékok komplex módon vannak jelen. Lehetővé teszi a jeles alakok emlékállítással történő kijelölését, eszményítését, illetve emlékműveken vagy irodalmi alkotásokon keresztüli, esztétizáló megjelenítését. A fogalomról bővebben lásd PORKOLÁB TIBOR, „Nagyjainknak Pantheonja épül”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*, Bp., Anonymus, 2005.

³⁶ PRISZLINGER ZOLTÁN, *Kortársi szövegek és olvasatok Ifj. Wesselényi Miklós testéről*, Századok, 2019/3, 585–608, 603. Mikor 1814-ben Kazinczyékhoz látogatott Wesselényi és nevelője, Pataki Mózes, akkor is Don Carlosként hivatkoztak Wesselényire, Posa szerepét itt azonban Pataki kapta.

szerint kevés olyan magyar történelmi alak van, akinek testéről olyan sok méltatás született, mint az ifjabb Wesselényi Miklóséról.³⁷ Apjához hasonló virtusáról már gyermekkori történetei is árulkodnak, amelyeket Kemény Zsigmond és Ujfalvy Sándor Wesselényit tárgyazó írásaiból ismerhetünk, és amelyeket Priszlinger is összegyűjt: „kisgyerekként megzabolázott egy elszabadult lovat, kardot rántott apja védelmében, kilencévesen beszédet mondott egy megyegyűlésen, majd tizenhárom évesen ő vezényelte apja egyik katonai alakulatát.”³⁸ Ahhoz, hogy az ifjabb Wesselényi behelyezkedhessen ebbe a szerepbe és saját magáról mint méltó utódról gondolkodhasson, már az apai nevelés is hozzájárulhatott – egyetlen utódként már életében legendás és környezete rajongását magáénak tudó apjának kiemelt figyelmét élvezhette.³⁹ A fantasztikus gyermekkori történetek folyamatos elbeszélése és Wesselényi állandó megerősítése abban, hogy nagy pályára rendeltetett, megalapozhatta önbizalmát és kultuszát is.

Kazinczy hozzá címzett episztolájának jelentősége vitathatatlan, még ha nem is vált olyan széles körben ismert Wesselényit panteonizáló szöveggé, mint a gyermekkori hősiestetteit és későbbi, politikai és társadalmi jelentőségű munkásságát méltató írások. 1809 márciusában íródott, így már az apa októberi halála előtt, az első között kezdhette formálni az ifjabb Wesselényi alakját övező misztériumot. Episztolájában Kazinczy úgy méltatja az ifjú Wesselényit és ismeri el máris megnyilvánuló vitézi magatartását⁴⁰ és érettségét, hogy eközben óvatosságra és megfontoltságra inti – apja nevéhez méltó kell legyen, de dicsőségét úgy viheti tovább, ha mérsékli hevességét. Ne legyen hát túl vakmerő, találjon egyensúlyt gyermeksége és „wesselényisége” között. A költemény első, Wesselényinek elküldött változatában ezt a keletkezésének apropóját is magában foglaló címet kapja: „Mélt. Ifjabb Bárány Wesselényi Miklós Úrhoz, ki tizenkét esztendőskorában, mint Kapitány Segéd-Tisztje az Atyjától függő Közép-Szolnok Vármegyei nemes seregnek, Zilajtt, 1809. Febr. 12-dikén I. Ferencz Austr. Császár és Magyar Király’ születési-innepén, azon nemes seregnek egyik századát pompásan felvezeté.”⁴¹ Az eseményen Kazinczy személyesen nem volt jelen, arról a szintén távol maradó Cserey Farkason keresztül hallott, végül Tőkés Jánostól, az ifjú Wesselényi nevelőjétől kapott beszámolót, aki részt vett az alkalmon.⁴² Tőkés így ír Wesselényi feltűnéséről: „Alig pillanthatá el az Ember magát, hát látja, hogy lobogó Zászlója alatt vezet egy Lovas Századot a’ tizenkét esztendőskorában.”

³⁷ *Uo.*, 584.

³⁸ *Uo.*, 607. A történetek forrásai: KEMÉNY Zsigmond, *A két Wesselényi = Magyar szónokok és státusférjak*, szerk. CSENERGY Antal, Pest, 1851, 115–117; Mezőkövesdi UJFALVY Sándor emlékiratai, s. a. r. Dr. GYALUI Farkas, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1941, 34–76.

³⁹ PRISZLINGER, *i. m.*, 607.

⁴⁰ Debreczeni a költeményhez fűzött magyarázataiban fontos kontextusként megemlíti, hogy az episztola formálódásának egyik jelentős szakasza időben egybeesik a Napóleon elleni nemesi felkeléssel, a benne megjelölt vitézi eszme, amelynek az ifjú Wesselényi a megtestesítője ebből a szempontból is értelmezendő. KAZINCZY Ferenc, *Költemények I–II.*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 331. (A továbbiakban *KazKölt.*)

⁴¹ *KazKölt* I, 52.

⁴² *KazKölt* II, 323.

Wesselényi Miklós, ki magát ideje felett a' bámulásig ki jegyzette, 's ugyan azért mind a' Lovasságnak, mind a' Gyalogságnak Adjutans Kapitánnya, égy Szeg sárga tűzes, Török Paripán, 's Századját (Colon) Oszlopból a' Vár Megye Háza előtt nagy sebességgel Artzba tette.⁴³ Kazinczyt, ahogy azt Cserey Farkasnak is megírja,⁴⁴ a beszámoló úgy fellelkesíti, hogy rövid idő alatt el is készül versével, majd elküldi azt a címzettnek. A vers valódi ihletője tehát Tőkés beszámolója, hiszen személyes élménye a történekről Kazinczynak nem lehetett.⁴⁵ Debreczeni Attila azt is megemlíti, hogy Wesselényi március 23-án vagy 26-án Nagykárolyban is megismételte a lovas felvonulást, és a nyilvánosságra került forrásokban ezt az alkalmat nevezi meg mint a vers apropóját, de ennek a változtatásnak nincs magyarázata, és arról sincs adat, hogy mikor történhetett pontosan.⁴⁶

A szöveg nyolc szövegforrásban és kilenc szövegállapotban maradt fenn, és a legjelentősebb eltérés köztük terjedelmükben van: van, amelyik csak az utolsó versszakot tartalmazza, vagy akár 25 sorral rövidebb a teljes versszövegnél. A különböző forrásoknál a vershez kapcsolódó jegyzetek mennyiségében vagy akár meglétében vannak eltérések, és a szövegváltozatokban számos szócsere, szórendi változtatás és egyéb kis módosítás található.⁴⁷ Kazinczy tehát a versen láthatóan sokat dolgozik, és aprólékos javításokat is tesz, például a versben szereplő zsbói lovak nevét illetően az idősebb Wesselényinél és Csereynél is érdeklődik,⁴⁸ jelentésszerű változtatások (személyek kicserélése, történetek átalakítása, egyes sorok jelentésmódosító átírása vagy kihagyása) azonban nem figyelhetők meg.

Adatolható, hogy a címzetten kívül Kazinczy Dessewffy Józsefnek, Döbrentei Gábornak, Virág Benedeknek, Kölcsey Ferencnek és Kis Jánosnak (aki továbbította Berzsenyinek) is elküldte az episztolát, de az nem tudható minden esetben, hogy a versnek pontosan mely szakaszait kapták kézhez a címzettek.⁴⁹ A címzettek visszajelzései pozitívak, a legfontosabb helyről nem érkezik azonban reakció: Wesselényiék egészen augusztusig nem reagálnak a versre, ekkor az ifjabb Wesselényi megköszöni azt. A hallgatás Kazinczyt elbizonytalanítja, és áprilisban puhatolódzó levelet is ír az idősebb Wesselényihez,⁵⁰ talán attól tartva, hogy az episztola nem nyerte el tetszésüket, és így a kiadás ötlete sem szerencsés, azonban erre vagy nem érkezett, vagy nem maradt fenn válasz.⁵¹ 1809 júliusában Kazinczy Döbrentei leveléből értesül róla, hogy Wesselényi megparancsolta a vers kiadását és jegyzeteket is akar hozzá, augusztusban pedig Pesten már nyomtatják a költeményt, de az ez-

43 *KazLev* VI, 1422. sz., 233–234, Tőkés János Kazinczynak, Zilah, 1809. február 17.

44 *KazLev* VI, 1440. sz., 290, Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1809. március 10.

45 *KazKölt* II, 322.

46 *Uo.*

47 *Uo.*, 324–326.

48 *Uo.*, 328.

49 *Uo.*, 327–328.

50 *KazLev* XXIV, 5997. sz., 86–87, Kazinczy id. Wesselényi Miklóshoz, Széphalom, 1809. április 13.

51 *KazKölt* II, 328.

zel kapcsolatos fennmaradt levelezés Kazinczy és Wesselényiek között töredékes.⁵² A költeményt végül Kazinczy pesti barátai saját költségükön nyomtatják ki abból az alkalomból, hogy tizenöt év után újra önálló nyomtatvány jelenik meg tőle.⁵³ Az episztola utolsó ismert változata 1825-ben jelent meg a *Felső Magyar Országi Minervában*, a következőkben ezt a szövegváltozatot vesszük alapul az elemzéshez és a tartalmi áttekintéshez.⁵⁴

A költemény négy nagyobb egységre, két hosszabb és két rövidebb versszakra oszlik. Az első szakaszt Kazinczy Wesselényi gyermeki külső jegyeinek számbavételével nyitja, hogy aztán az ártatlanság képeit a harcmező vérességével ellenpontosza:

Még a' praetexta lebdes válladon,
Ambróziát önt fürtös üstöked,
'S gyöngéd orczádon 's e' kis száj körül
Rózsák virítnak, mint az Ámoréin,
Legszebb, legbájosbb Ámor önmagad.
'S íme a' gynaeceum' csöndes rejtekéből
Kiszökve, már a' vérmezőre futsz,
Hogy ott azok közt léphess-fel, kik az
Ádáz halálnak mennek ellenébe.

A szakasz Kazinczy atyáskodóan számonkérő „Gyermek, mi ez?” kérdésével folytatódik: Wesselényit arra inti, hogy vegye komolyan a felnőtt világ veszélyeit. Az ünnepélyes katonai felvonulást, bármilyen látványosra is sikerül, a gyerekek katonásdi-játékához hasonlítja, a háborúk vérmezejével „a' tavasz virággal elborított hantjait” állítva szembe.

Gyermek, mi ez? 'S te azt hiszed talán,
Hogy itt az a' harcz vérszi kezdetét,
A' mellyet egykorúid, a' tavasz'
Virággal elborított hantjain,
Örömrre gyúladozva indítanak?

Az első versszak további soraiban folytatódik a komolytalan, gyermeki világ és a vérre menő, férfiaknak való harc ellentételezése. Kazinczy egyfajta seregszemléként név szerint említi a zsigó ménes néhány lovát jellemző külső jegyeikkel vagy személyiségükre utaló megjegyzésekkel („büszke Júpitert”, „nagyserényű vén Bucéphaluszt”), és bár méltatja szépségüket és erejüket, eloszlatja a tévképzetet, amely talán Wesselényi gyermeki fejében is megjelent: a parádés erődemonstráció nem vethető össze a tétlen harctéri eseményekkel. Wesselényit arra inti, hogy korához illő módon foglalja el magát.

⁵² *Uo.*, 329.

⁵³ *Uo.*

⁵⁴ *Kazkölt* I, 798–801.

A második versszakban Kazinczy levezeti, hogy mi tette Wesselényit egyrészt-ről koraéretté, másrészt pedig mi hitethette el vele, hogy neki már helye lehet a felnőttek körében is. Miklós másban leli örömét, mint kortársai: nem tanították kártyázni, és a rangjához illő öltözködés szabályai sem érdeklik. Helyette apja társaságában⁵⁵ a felnőttek beszélgetéséből tanulta a világot:

Ezek helyett én tégedet Zsibónak
Larariumában, tűzpadod körül,
Atyád' beszédét, 's a' kedvelt Vendégét,
Már messze túl az éjféli' nyugalomra-
Szóllító órájain, el nem telhető
Gyönyörködéssel láttalak, fülelni.
Hijába hinté Morpheusz altató
Májkját szemedre; meg nem zsibbadott az.
'S mint hültem-el, midőn a' kis fiu,
Ki atyja' térdein nyájasan fetrengve,
Egyedül lovában látszott élni, mellyet
Tanult kezekkel a' gyertyák' viasz-
Csordúlataiból képze, lángba költ
A' Consul ellen, a' ki megfeledvén
Hogy ő elébb volt atyja gyermekeinek
Mint Consul, őket bárd alá vetette,
'S társára nem tolta a' Bírói tisztet.⁵⁶

Ez a szakasz több szempontból is fontos. A bájos jelenet megosztásával Kazinczy saját helyét is kijelöli: van olyan bensőséges kapcsolata Wesselényiékkel, hogy egy ilyen családi pillanatnak szemtanúja lehet, a gyermek Wesselényi ráadásul nem is akármivel szórakoztatja magát: lovat gyúr a gyertya viaszából. A viaszlovacska egyrészt apja lovak iránti rajongásának továbböröklődését ígéri, másrészt kettős előkép: a vers elején is festett, lovon bevonuló ifjú Wesselényit idézi elénk, amely kép pedig az elképzelt, felnőtt Wesselényire utal. A viaszló ráadásként Kazinczy egy

55 Ezen a téren Kazinczy nevelési elvei is Wesselényiéből fakadnak, így ír első gyermekének nevelési tervéről Cserey Farkasnak: „azt követem vele a' mit a' Nagy Wesselényi követ a' fíjával: megkedveltetem vele a' körültem való forgást, 's az én példám 's az Anyja példája és mind azoké, a' kiknek társaságából a' gyermeket ki nem zárom, neki mind lelkét, mind szívét formálni fogják.” *KazLev* IV, 913. sz., 134, Kazinczy Cserey Farkasnak, Kázmér, 1806. április 29.

56 Az 1825-ös szövegváltozatból kimarad egy 25 soros szakasz az idézett szakasz vége és a harmadik versszak között, amelyre érdemes röviden kitérni, mert benne több Wesselényihez fűződő történetet is megemlít Kazinczy. Megemlékezik arról, amikor kilencévesen Attila szerepét játszotta el előtte is az apja által írt színdarabból, és arról is, amikor a megyegyűlésen rövid hazafias beszédet mondott. Utóbbi történethez Papírius antik példáját kapcsolja, akit apja elvitt a szenátusba, titoktartásáról meggyőződve pedig engedélyt kapott, hogy rendszeresen részt vegyen a közgyűléseken. A történetekkel és a levelezésben megörökített változatokkal kapcsolatban lásd *KazKölt* II, 333; a költemény ezen részeket is tartalmazó szakaszát lásd *KazKölt* I, 624.

feljegyzésének tanúsága szerint a birtokába került: „A’ gyermek szüntelen körülötünk volt, ’s a’ gyertya’ lecsepegő viaszából paripákat bosszírozott. – A’ mint egy nap kész volt munkája, elkértem tőle azt. Elhozta, ’s megtartom, hogy valaha neki vissza adhassam.”⁵⁷ A történekről tehát tárgyi emlékekkel is rendelkezik Kazinczy, aki a jeles alakok leveleinek, arcképeinek lelkes gyűjtőjeként kollekcióját különleges elemmel bővíthette.

Az idézett szakasz végén olvasható történethez fűzött gyermeki kommentárt Kazinczy zsidói látogatása után felidézi az apának is azzal, hogy beszámol róla, ahogyan másoknak meséli.⁵⁸ A konzul története Lucius Julius Brutusé, aki két fiát végeztette ki egy királpárti összeesküvésben való részvételük miatt.⁵⁹ A kis Wesselényi nem érti, hogy Brutus apasága miért nem volt előbbre való konzulságánál, legalább annyira, hogy a végső döntés meghozatalát eltávolítsa magától. A reakció Miklós gyermeki ártatlanságát és naivitását mutatja, de a példaadó nevelés során elsajátított erkölcsi érzékről is tanúbizonyságot ad.

A második versszak lezárása visszautal a verskezdetre. A lovon bevonuló ifjabb Wesselényi annak az elvárásnak a beteljesítője, amelyet már kisebb korában előre jelzett sajátos nevelődése és tehetsége:

Ím teljesedni látom a’ mit akkor,
A’ gyermekférjfitől örvendő vártam:
Te, még öt év után legény, atyád’
Megyéje’ harcolójit már vezérled,
’S tanítod, mint kell veszni szép halállal.

A harmadik, rövidebb szakaszban Kazinczy Wesselényi előtt a dicsőség két, egyformán legitim útját vázolja fel. Az első hatsoros szakaszban Wesselényi őseinek példáját hozza, akik készek voltak meghalni a hazáért, és akik mintája az ifjú Wesselényit is útjuk követésére biztathatja. A második szakaszban azonban a hazáért meghalás alternatívájaként a hazáért élés lehetősége jelenik meg, és a bölcsesség felé fordulás ugyanolyan lelkesítő lehet, mint a harcos hazafiság. Az ebben a részben említett „atyád’ nagylelkű anyja” Vargyasi Bárány Dániel Polyxénára utal, aki Wesselényi nagyanyja, és nagyon művelt asszony.⁶⁰

Elhunyt őseidnek szent árnyékaik,
Kiket hazánk Védistenségei közzé
Tisztelve vitt, mert készek voltak értte
Letenni lelkeiket, gerjeszthetik
Keblednek szép tüzét, hogy a’ Dicsőség’
Sziklás ösvényén nyomdokaikba hágj.

57 A feljegyzés: MTAK K 641., 55b., említi *KazKölt* II, 333.

58 *KazLev* III, 837. sz., 473, Kazinczy Id. B. Wesselényi Miklósnak, Kázmér, 1805. november 28.

59 *KazKölt* II, 333.

60 *Uo.*, 334.

De a' hazáért nem csak veszni szép:
Szép élni is öértte; 's a' melly ágat
Minerva tört a' néki-szentelt fáról
Atyád' nagylelkü anyja' homlokára,
Az nem kevésbbé méltó leghevesbb
Esdekletidre, mint a' melly Ferencznek
Készült zászlójit ékesíteni.

A vers utolsó versszakában Kazinczy mintha választana is Wesselényi helyett a fentebb vázolt életpályák közül: apja oldalán küldi harcba „a' Dicsőség fényes nimbuszáért”, sejtetve, hogy Wesselényi útja nem a csendes bölcsekedése lesz – de Márs világgával szemben menedékeként Aphroditét jelöli meg:

A' koczka meg van vetve. Menj tehát,
'S Vezér atyádnak bajnokjobbja mellett
Küszdj a' Dicsőség' fényes nimbuszáért.
'S ha Mársz haragra gyúlad ellened,
Hogy véle szembe kelni bátorodtál,
'S fejedre rántja villámpallosát:
Oh, fogjon Aphrodite védködébe!
'S ő, a' ki Páriszt a' harcz' vésze közzül
Elkapta, kapjon-el most téged is!

A Párisz-történet a vers 1825-ös változatában nem kap jegyzetet, az 1809-ben nyomtatásra kerülő szövegváltozatot azonban jegyzeteli Kazinczy egy kellemetlen félreértést elkerülendő: a Napóleon elleni felkelés is ekkor zajlott, Páriszt pedig Párisz városára is érthetnék az olvasók.⁶¹

Az ifjabb Wesselényihez címzett episztola egyszerre mutatja fel Kazinczy idősebb Wesselényivel és a gyermekkel való kapcsolatát, illetve a gyermeket mint eszményítésre és panteonizációra sajátos helyzete („egykeség”, felmenők, tehetség) miatt kiválóan alkalmas alanyt. Költeményével Kazinczy a Wesselényi-kultusz korai művelője, de verse nem csak a várhatóan tehetséges gyermek előtt álló hősiesség jövőről és a már jelenben is kiemelkedő képességeiről szól. Több szakaszában is megjelenik az atyai aggodalom hangja: Wesselényi talán túl korán cserélte le a viaszlovacska-készítést a hús-vér lovakon vonulásra.

Dioráma honi hőszokkal – a Csereyhez írt episztoláról

A Csereynek címzett 1810-es költői levél születésének apropója az, hogy Cserey Kazinczy autográf gyűjteményéhez Mária Terézia, Bajtay Antal, Major Gergely és Barcsay Ábrahám kézírataival járult hozzá.⁶² A költeményt – különböző készült-

⁶¹ Uo.

⁶² Uo., 426.

ségi állapotában – Cserey Farkasnak, Kis Jánosnak, Berzsényi Dánielnek, Dessewffy Józsefnek, Horvát Istvánnak és Sárközy Istvánnak is elküldte Kazinczy.⁶³ Noha az episztola címzettje valóban elsőként (pontosabban Kis Jánossal egyszerre) kaphatta meg az első elkészült szakaszt, látható, hogy Cserey a szöveg legelején és legvégén kerül csak említésre, a költemény az autográf gyűjtemény új darabjai iránt érzett áhítat kifejezésére és a kézírások tulajdonosainak magasztalására helyezi a hangsúlyt. A 8. szövegforrás aprónyomtatvány, az alapjául szolgáló kézirat nem ismert.⁶⁴ Debreczeni feltételezése szerint az itt küldött költemény a 3. és 4. források szövegállapotához hasonló. Az episztolát Cserey 1810 augusztusában elvitte cenzúráztatni, amiről Kazinczynak is beszámolt. Az episztola jelentőségét, Kazinczy számára fontos voltát az is mutatja, hogy a cenzúráztatás történetét több levelében is megosztotta.⁶⁵ A Mártonffy József erdélyi püspök által jóváhagyott kézirat és a Cserey által készített másolat közül az egyiket Kazinczy elküldte magának, hogy a püspök aláírását is autográfiai gyűjteményéhez adhassa.⁶⁶ Az emlékállítás számos szintje figyelhető meg ebben a történetben: (1.) Kazinczy egy episztolában emléket állít Csereynek, (2.) akinek jóvoltából hozzájutott jeles személyek kézírásához, (3.) akiknek emlékezetét szintén őrzi az episztolában, (4.) a kéziratok bekerülnek gyűjteményébe, (5.) amely szintúgy őrzi íróik emlékét, de még a költemény cenzúráztatása sikerességének is emléket állít a püspök aláírásának gyűjteménybe vételével – ráadásul (6.) a cenzúráztatást mint eseményt leveleiben is megörökíti, megőrzi. Az episztola megjelenéséről Cserey végül október 19-én számol be Kazinczynak.⁶⁷ 1817-ben a verset elküldte Döbrentének, hogy az az *Erdélyi Múzeumban* megjelenesse, de ez végül nem valósult meg. Az utolsó szövegforrás az 1827. december 6-án Toldy Ferencnek küldött levél, amelyben Kazinczy korábbi kérését teljesítve megküldi neki a Cserey-episztolát.⁶⁸

A szöveget ezen végső változatként megőrződött forrás alapján⁶⁹ vizsgálom, de figyelmet fordítok annak alakulástörténetére, a jelentést hordozó szövegmódosulásokra is. A vers megküldésekor írott levélben Kazinczy Toldynak arról is ír, hogy mely episztoláit tartja többre, és melyeket kevésbé sikerültnek, értékesnek:

„A’ Helmeckihez és Berzsényihez írtak mellett nekem ez⁷⁰ tetszik leginkább, ’s legkevésbé azok, mellyek magasztalásúl vagynak írva, mintegy paradának. Illyen a’ Wesselényihez, illyen a’ Nagy Gáborhoz szöllő. [...] A’ Csereihez írt Episztolának nem ígérem azt a’ szerencsét,

63 *Uo.*, 432.

64 *Uo.*

65 1828., 1838., 1841., 1844., 1853., 4858. sz.

66 *KazKölt* II, 432.

67 *Uo.* „Hogy epistolad ki nyomtatattott, és hogy több exempl. abbul kezemnél is légyenek, bizonyíttya ezen levél, és ahoz ragasztva egy exempl.” *KazLev* VIII, 1856. sz., 136, Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszna, 1817. október 19.

68 *KazKölt* II, 433.

69 MTAK M. Irod. Lev. 4r. 134., 39. darab, 73a–76a. A vers: 74a–76a.

70 Kiemelés tőlem – Sz. H.

hogy a' te izlésedet megnyerje, mert az enyémet sem bírja. De et heic dii sunt,⁷¹ 's az olly férfi, mint Püspök Mártonffi örömmel olvasá. Jó az ollyakat elmondani."⁷²

Az episztola, amelyre az *ez* szóval az idézet elején utal Kazinczy, ahogy az az idézet folytatásában is kiderül, nem a Cserey-episztola. Egy korábban, 1827 novemberében Toldy Ferencnek és Bajza Józsefnek címzett levélben⁷³ – amelyet nem datált, de Toldy jegyzetéből tudjuk, hogy november 25-én kapta meg azt – küldte meg Jankovich Miklósnak címzett episztoláját.

A költemény apropóját az adja, hogy Jankovich meghívja magához Kazinczyt, hogy a tervezett januári útja alatt nála szálljon meg.⁷⁴ Kazinczy nem pusztán a kedves invitálás miatt dönt úgy, hogy elfogadja azt, hanem háláját is ki akarja fejezni neki. Az episztolából is kiderül, hogy Jankovich segített a Kazinczy és sógora, Török József közötti kázméri perben, ahol az örökrészért folyt a jogi küzdelem.⁷⁵ Erről a költeményről elmondható, hogy inspirációja horatiusi, egyrészt az „apróbb történetek felemlegetése”,⁷⁶ másrészt a játékos, humoros, évődő hangvétel miatt. A költemény egyébként Toldy levelének tanúsága szerint nagy sikert arat:

„[O]lvastam az epistolát, lefutottam Bajzához, és olvastam fenszóval ismét, meg ismét. Mi *értjük*,⁷⁷ s így lehetetlen, hogy ne szeressük. Mi is oly lépcsőre teszszük mint Tenmagad: míveid legjobbjai közzé. Az a humor! s az a sermo! Amabból Horácznak nem jutott annyi; s beszéde bizonyosan nem oly kellemetes, nem oly kecscesel pongyola – hogy jól választott kifejezéssel éljek – mint a Tiéd, s milyennek lenni kell az epistoláénak. Szaladék ma reggel Bártfayhoz; arcza elébb kibeszélte mint nyelve, mily gyönyörrel olvasá. Hölgye tapsolt. És szaladék Szermeréhez, s olvasám neki és hölgyének. [...] Pál előtt ez legszerencsésb epistolád. [...] Feledém mondani hogy Stettner is látta már, s nem kisebb becsülője nálunknál.”⁷⁸

1827-ben tehát Kazinczy már másként tekint a Csereyhez írt episztolára, egyértelműen hátrébb sorolja művei rangsorában, és elküldésekor szabadkozik. Mintegy mentségére felhozva említi meg itt is a költemény cenzúra általi elfogadtatását, és a tényt, hogy a püspök örömmel olvasta azt – a jeles alak helyeslése legitimálja még

71 „Introite, nam et heic Dii sunt!” – Lessing *Bölcs Nátán* című drámájának mottója, jelentése: Lépjetek be, itt is istenek vannak.

72 *KazLev* XX, 4865. sz., 411, Kazinczy Toldy Ferencznek, 1827. december 6.

73 *KazLev* XX, 4855. sz., 385, Kazinczy Ferenc Toldy Ferenczhez és Bajza Józsefhez, [1827. november 20. körül].

74 *KazKölt* II, 854.

75 *Uo*, 857.

76 *Uo*.

77 Kiemelés az eredetiben.

78 *KazLev* XX, 4860. sz., 391–392, Toldy Ferencz Kazinczynak, Pest, 1827. november 30.

azt a művet is, amelyet már maga sem tart a kor elvárásaihoz méltónak. Itt Kazinczy számára a Cserey-episztola már csak a cenzúra körülményeinek emléket állító tárgyként bír jelentőséggel, pedig megszületésekor, ahogy azt fentebb is említettük, sok levelezőtársának továbbította, és megjelenésre is szánja, habár ez akkor nem valósult meg.

Kazinczy mind a kéziratok küldőjét, mind a kéziratok tulajdonosait méltató episztolája több részletben készült el, amit a levelezés is dokumentál: először csak a vers első 34 sorát küldte el Csereynek (és Kis Jánosnak), jelezve, hogy folytatni tervezi azt. Néhány nappal később már a teljes szöveget küldi el – de nem Csereynek, hanem Berzsenyi Dánielnek és Horvát Istvánnak.⁷⁹ A 10 forrásban és 13 szövegállapotban fennmaradt episztolának Debreczeni Attila négy önálló változatát különíti el: az első két forrást, amelyek csak a vers elejét tartalmazzák, a 3–8. forrásokat, valamint a 9. és a 10. forrásokat, melyek külön-külön önálló változatoknak felelnek meg.⁸⁰ A vers első 34 sora a különböző szövegállapotokban kevés eltérést mutat, Debreczeni hat helyen veti össze táblázatosan ezeket a változásokat az 1., 2. és 3–8. forrásoknál. A 3–8. forrásokban a költemény teljes szövegében összesen tíz szöveghely van, ahol Kazinczy változtat, ebből csak egy található az első 34 sorban. A 3–8. és a 9. és 10., tehát a vers teljes, de alakulóban lévő szövegét tartalmazó források különbségeinek áttekintésekor pedig, szintén az első 34 sort nézve, hét eltérés látható a források között – a vers egészében ezenkívül további 21 módosítást jegyez Debreczeni.⁸¹ A teljes költemény alakulástörténetét vizsgálva véleményem szerint szövege jelentősebben, értelemmódosító hatást elérve csupán öt helyen módosult, és ez az öt hely mind az első 34 soron belül található. A következőkben áttekintjük ezt a szakaszt, majd a vers 1825-ös szövegállapotának egészét.

A Toldynak küldött Cserey-episztola címe alatt ott áll a megírás oka: „köszönetül egy rakás Autographonért.”⁸² A költemény jelentős részét, több mint felét a néhai Mária Terézia méltatására szánja. Az első, kilencsoros szakaszban az uralkodó levelének birtoklása felett érzett meghatottságot, tiszteletet, elfogódottságot jeleníti meg:

Melly lángba hozza lelkem' e' levél,
 És a' mit e' levél kedvezve nyujt!
 Elnedvesülve nézi itten szemem,
 Jó Fejedelme a' hívhez hív Magyarinak,
 Nagy és kegyes Theréz, vonásidat.
 'S mivel kezedre nem nyomhatja szám
 A' tiszteletnek forró csókjait,
 Fogadja-el őket e' szentelt ereklye,
 Mellyen karod betűjit öntve nyugvék.

⁷⁹ *Uo.*; Dessewffy Józsefnek is elküldte, de ez nem maradt fenn. (1812. sz.)

⁸⁰ *Uo.*

⁸¹ *Uo.*

⁸² *KazLev* XX, 4865. sz., 412, Kazinczy Toldy Ferencznek, 1827. december 6.

A „lángba hozott” lélek, az elnedvesült szem, a tisztelet forró csókjai mind a már-már eksztatikus állapotba kerülő kéziratgyűjtő képét vetítik elénk. Mária Teréziát a jó, nagy és kegyes jelzőkkel illeti, kézírását pedig az uralkodótól származó ereklyeként tiszteli. A levélpapír áll az uralkodó jelölőjeként, a rajongó tisztelet tárgyának szerepében. A levéltárgy és az ahhoz kötődő személy kapcsolata érzékiesített képekben mutatkozik meg: a kéz helyett a papírra kerülnek a csókok, Mária Terézia „vonásai” pedig két értelemmel is bírhatnak: Kazinczy a konkrét tollvonásokat nézi, amelyeket a levél írója a papíron hagyott – de ezekből a vonásokból kirajzolódni látszik a levélszerző portréja, *arcvonásai* is. A második hosszabb szakaszban három ókori történet is felidéződik: Cézár halála, Timóleon nemes gyilkossága, illetve Harmodiosz és Arisztogeiton merénylete. A történetekben közös, hogy bennük a zsarnoki hatalomtól hősök szabadítják fel a természetszerűleg is szabad és öntörvényű görög és római népet:

Rómának délczelelkü gyermeke
 A' jó Királyt sem tűri, monda Brútusz,
 És porba dőlt a' Clódiuszok' barátja.
 Ő gaz bitanglót ölt, és nem királyt,
 'S csak tört adott a' törvény' bosszujának,
 Melly Caesárt bárd alá kárhoztatá.
 Így a' ki dölyfös testvérét, szelíd
 Könyűkre olvadva, hagyta vérzeni.
 Így a' kik a' szent Szűz' nagy innepen
 A' gyilkoló tört myrtuszágba rejték,
 'S ismét szabaddá tették honjokat.

A 3–8. és 9. forrásokat a 10.-kel összevetve a 15. sorban figyelhető meg az első jelentésmódosító változás: a korábbi verziókban kart, míg a végsőben tört adott Timóleon „a' törvény bosszujának”. A kar erőt, de nem erőszakot sugárzó képét a tör agresszivitása váltja fel. Az 1. és 2. forrás 17. sorában Kazinczy a „megkésetteté”, míg a 3–8. forrásban a „hagyta vérzeni” formulát használja Timóleon ókori görög hadvezér történetét felidézve, aki, miután bátyját, Timophanészt, Korinthosz türannoszát nem tudta lebeszélni elnyomó terveiről, barátai segítségével késsel megölte.⁸³ A 3–8. és a 9., illetve 10. forrás szövegében is megőrzött változtatás az erőszakosság és a felelősség mértékét módosítja: a korábbi „megkésetteté” formula Timóleon aktív részvételét a gyilkosságban mint cselekvésben elmosza, azonban a „hagyta vérzeni” inkább közbe nem lépését és a tett szükségességének elfogadását teszi hangsúlyossá. Az első változat nyílt, aktív erőszakosságát a vérezni hagyás passzív aktusa cseréli le.⁸⁴

⁸³ *KazKölt* I, 434.

⁸⁴ Az ezt a szakaszt megelőző sorban is történt változtatás, amely kapcsolódik Timóleon tettének értékeléséhez: az első forrásban „nemes Sírásra”, a másodikban „nemes Könyűkre”, míg a 3–8. forrásokban „szelíd Könyűkre” olvadva öleti meg/hagyja meghalni testvérét. A „szelíd” jelző használata is ráerősít Timóleon nem erőszakos jellemére, míg a „nemes” szó inkább a cselekvés helyességére utal – ha erőszakos is a tett, mivel célja jó, nemes.

A 19. sorban is történt változás: az 1. és 2. forrásban „A’ myrtuságba rejték kardjokat” szerepel, míg a későbbiekben „A’ gyilkoló tört myrtuságba rejték” változat. Ez a történet már Harmodiosz és Arisztogeiton legendás tettehez kapcsolódik, akik az Athént elnyomó zsarnokot ölték meg úgy, hogy a gyilkos tört egy Pallasz Athéné tiszteletére rendezett ünnepség mirtuszkoszorújába rejtették.⁸⁵ Ez a második történet érdekesen rímel az előbbi, szintén morálisan indokoltnak vélt gyilkosságéhoz: azokban a változatokban, ahol Timóleon esetében késelesről volt szó, a mirtuszágas történetnél kardot említ, és a Timophanész vérezni hagyását tartalmazó változatok a második történetnél a gyilkoló tör megnevezést használják. A kardhoz képest a tör rövidege miatt sokkal intimebb fizikai közelséget, ezáltal nagyobb bevonódást implikál. A mirtusz mindkét szövegváltozatban szerepel, és megjelenése erősen jelentéses: Aphrodité is mirtusszá változik, hogy tisztaságát megóvja, a növény látványos kiszáradása utáni újbóli kivirulása miatt a folytonosság, halhatatlanság jelképe is, de a gyilkosság ténye tekintetében a legizgalmasabb az, hogy a mirtusz a görögöknél a vértelen győzelem elismerésének jelképe. Az, hogy a kardot vagy tört mirtuszágba rejtik, a gyilkosságok némiképp paradox tisztaságát, vérességük ellenére is nemes voltát erősíti.

Ezekkel a birodalmakkal és hősiek tettekkel állítja szembe Kazinczy a magyarokat, akiknek „kiskorúként” „atyai fenytékre” van szükségük – etikai érzékük nem belső, így azt rájuk kell kényszeríteni: bér, büntetés és hideg parancs által. A szakasz lezárásában a meglehetősen kemény kijelentést némiképp finomítja azzal, hogy megjegyzi: a magyarok így is boldogok.⁸⁶

Ah, a’ Szabadság nem nekünk való,
 ’S nem a’ szabadságnak mi! Róma ’s Hellász
 Kinőtt a’ más’ igazgatása alól,
 ’S nagy lelke bírta fékezni önmagát.
 Mi kiskorúk (minorennis) vagyunk, ’s bennünket az
 Atyai fenyték kapcsol egyyüvé;
 És a’ mit ott a’ köznek szent szerelme
 Hatalmasan tanított a’ nagyoknak –
 A’ jót szeretni, ’s irtózni a’ gonoszt
 E’ törpe népnél nem tanítja szív,
 De bér, de büntetés, ’s hideg parancs.
 És még is így, félvén a’ jó Királyt,
 Mint ők magokban boldogok vagyunk.

A 30. sorban a korábbi forrásoknál gyűlölni, míg a végleges változatnál, a 10. forrásban irtózni tanítja a gonosztól „a köznek szent szerelme” a magyarnál érettebb ókori

⁸⁵ *KazKölt I*, 434–435.

⁸⁶ A szakasz utolsó sora után és a kettővel afölötti sor után is zárójeles kérdést fűz: (Ist’s gut?). Ugyanezt a megjegyzést a következő szakaszban is hozzáadja, ahol Mária Teréziáról azt írja: „Kérél ’s parancsolál, de nagy valál hazudni.”

nemzeteket. A gyűlölet szintén az erőszakosság irányába tolja a szakasz nyelvi hangoltságát, de itt már nem Timóleon vagy Harmodiosz és Arisztogeiton tette, hanem a népek szabadságigényük motiválta felszabadulása, az egység fontosságára való ráismerés érett és gyermeki kora az episztola témája. Az utolsó fontosabb változtatás a 32. sorban történik, míg a 3–8. és a 9. forrásban „parancsolat”, addig a 10.-ben „hideg parancs” az, ami a magyarokat tanítja a „jót szeretni, ’s gyűlölni/irtózni a’ gonoszt”.⁸⁷ A második változat ráerősít arra, ami már a parancsolat szóban is érezhető: külső nyomásból, kényszerből, félelemből és nem belső indítatásból ered „e’ törpe népnél” a jó szeretete és a gonosz gyűlölete. Debreczeni kiemeli, hogy a 9. forrás szövegállapota a megelőzőektől 16 esetben tér el, ami markánsnak nevezhető.⁸⁸

Debreczeni egy táblázatban azt is láthatóvá teszi, hogy a költemény mely soraihoz társult jegyzet az alakulástörténet során.⁸⁹ Ez alapján megfigyelhető, hogy a 4., 13., 17. és 19. sorok azok, amelyekhez minden forrás esetében tartozott jegyzet. A 13. sorban Cézár személyéhez fűz megjegyzést Kazinczy, aki nem válogatta meg a barátságába fogadottakat, mert szüksége volt a társakra a hatalom megszerzéséhez. A 17. sor a már említett Timóleon-történethez fűz jegyzetet, elmesélve a testvérek történetét. A 19. sorhoz kötődő jegyzet Harmodiosz és Arisztogeiton gyilkosságát magyarázza. A források szövegei és a jegyzetek elemzése után Debreczeni négy önálló változatot állapít meg, az 1. és 2. forrás egyetlen önálló változatot képez, a 9. és 10. forrás külön-külön önálló, a 3–8. források szövegállapotai szintén önálló változatként különülnek el, de alváltozatokkal.⁹⁰

A 35. sortól kezdődő szakaszt annak szenteli Kazinczy, hogy Mária Terézia uralkodói hozzáállását, szelíd, de határozott irányítását dicséri. Méltatásában az uralkodó szerető édesanyaként tűnik fel, aki sokat könnyített a nép szenvedésein, nyugalmat hozott, és a tudomány virágzását is elősegítette – majd számos jótette után, mint ahogyan egy fáklya lángja ellobban, meghalt. Az utolsó, Mária Teréziáról szóló szakaszban utal az országgyűlés 1741. szeptember 11-i ülésére, ahol az uralkodó a rendektől kéri, hogy segítsenek koronáját megvédeni a poroszokkal szemben. Ez megalapozta a rendek hozzá fűződő különleges viszonyát.⁹¹ Ebben a szakaszban még az uralkodó halálához kapcsolódóan a vers mellé a lapszélre, 90 fokban elforgatva a papírt feljegyzi, amit gróf Sztáray Mihálytól hallott: Mária Terézia halála előtt megparancsolta, hogy Eszterházy Ferenc kancellár minden vármegyének mondjon köszönetet a nevében támogatásukért, amely kérést azonban II. József miatt nem lehetett végrehajtani. Kazinczy ezzel az utolsó legendával is megerősíti a szinte szentként magasztalt Mária Terézia emlékezetét.

A következő szakaszban Barcsay Ábrahámról emlékezik meg levelén keresztül. Felsorolja, hogy kik azok, akik nagyra tartották Barcsayt, ezáltal helyezve el őt a

⁸⁷ Ez Kazinczy egy kétsorosának („Híven szeretni a’ jót/ Gyűlölni vesztig a’ gonoszt.”) átalakított változata. Lásd *KazKölt* I, 299–300.

⁸⁸ *KazKölt* II, 428.

⁸⁹ *Uo.*

⁹⁰ *Uo.*, 429–430.

⁹¹ *Uo.*, 435.

jeles alakok körében. Utal arra is, hogy mi áll az eredetileg Cserey Farkasnak írott 1781. március 11-i Barcsay-levéiben: a kancelláriák összevonásának terve formálódik már ekkor. A levélből Kazinczy jelzőket is átemel a költeménybe: a kopasz barát Orczy Lőrinc, a tót Socratesz Kollár Ádám Ferenc, aki a császári könyvtár igazgatója és Mária Terézia tanácsadója volt.⁹² Kollárról Barcsay nem túl kedvezően nyilatkozik: „ha mellette nem vagyok – megint változást okoz szivében – a zsiros kontz mellytől nem minden áll el könnyen.”⁹³ Kazinczy ezt a „konczon-kapást” is feleleveníti az episztola Barcsay leveléhez kötődő szakaszában:

'S kinek mosolyg itt rám ismért keze?
Gyulaszt ez is; ah, Barcsay, te vagy?
Báróczinak legkedveltebb barátja,
És legkedveltebbje a' vén Orczynak,
És néked, tisztelt árny, nagy Pászthory!
Lágy lelke láng volt, 's e' levél is az.
Ürményi tégedet magasztal, és
Kopasz barátját Orczy tégedet.
Meggzégyenül a' rossz előttetek,
De néki hármaz ércz űlt homlokára
'S koczkázza a' köz jót pénzért, pillogásért.
„Urunk nagy jót akar,” mond Barcsay,
„De a' zsiros konczért a' tót Socratesz”
Csereim, kit értett ő? „jó félre nem tér.”
Nyáj 's Pásztor, ismerd a' konczon-kapókat.

Az utolsó előtti egységben a Csereytől kapott többi autográfot is felvonultatja: a jezsuita Kaprinai Istvánét, aki Cserey Farkas apjának is tanítója volt, a Marmontel *Belisaire* című regényét lefordító Dániel Istvánét, két erdélyi püspökét, Bajtay József Antalét és Major Gergelyét. Kazinczy itt újra Csereyhez fordul, és őt az apja nyomdokaiba lépésre buzdítja, akinek a fent említett jeles alakok levelezőtársai lehettek. A levelezéssel, illetve a már elhunyt egykori levelezőtársak (vagy ez esetben a felmenők levelezőtársai) kézírásának birtoklásával Kazinczy a jeles személyek körébe vonja Csereyt – és közvetve saját magát is. A legutolsó szakaszban Csereyt még apja és testvére kézírásának elküldésére kéri, és lezárásként megosztja, hogyan helyezte el szekrényében a gyűjtemény új elemeit: Mária Terézia levelét annak egy minisztere, Gottfried von Swieten és egy osztrák politikus, Wenzel Anton Kaunitz levelei között, Barcsayét a róla szóló szakaszban emlegetett, számára kedves emberek kéziratái közé illesztette, míg Bajtayét és Majorét Luther autográfjának társaságában őrzi.

⁹² *Uo.*, 435–436.

⁹³ *Uo.*, 436. A levél: MTAK K 635/II., 44ab.

Theréz szekrényemben már Kaunitza
 'S Swietenje mellett áll. Nem volt neki
 Sem hűvebb, sem nagyobb két embere.
 Ölelje Barcsaink itt is kedveseit,
 'S Bajtait 's Majort Luther. Nincs nálam és
 Elysiumban többé ellenkezés.

Kazinczy, ahogyan leírja a levelek elhelyezését – „Theréz szekrényemben már Kaunitza / 'S Swietenje mellett áll”, „Ölelje Barcsaink itt is kedveseit / S Bajtait 's Majort Luther”⁹⁴ –, eszünkbe juttatja a figurákkal kiegészített diorámák képét is, megelevenednek előttünk a jelenetek, amelyekben Mária Teréziát megbízható emberei őrzik, Barcsay barátai társaságában van. Az egyházi kötődésű alakok felekezettől függetlenül a túlvilágon békében megférnek egymás mellett, ahogyan a költemény utolsó mondata is utal rá: „Nincs nálam és / Elysiumban többé ellenkezés.” Kazinczy tehát kéziratgyűjteményében is megvalósítja a túlvilág földi ellentéteket elmosó demokráciáját, ezzel ismét kijelölve, hogy milyen jelentősnek gondolja az emlékek őrzőinek, birtokosainak a szerepét. Amellett, hogy hangzatos és méltató episztolába illő a különböző vallások képviselőinek kéziratát barátilag egyesíteni, a szimbolika valóban utal az emlékezeti tevékenység természetére. A múlt emlékeinek – legyenek azok tárgyi vagy történetként megörökített emlékek – birtoklása hatalmat ad a tulajdonos kezébe az emlékezés módjának meghatározására, a szelekció vagy akár törlés segítségével alakítható az adott korról, személyről kialakított kép, az emlékek elrendezése pedig értelmezési ajánlatot fogalmaz meg.

A levelek birtoklása több szempontból jelentős és jelentéssel teli. Egyrészt jeles személyek után fennmaradt tárgyi emlékekről beszélünk, másrészt a megszerzésük feltételez egy olyan kapcsolatrendszert, amely által hozzáférhetővé és ráadásul birtokolhatóvá válnak ezek az autográfok, tehát a kéziratgyűjtő személyének jelentőségét is emelik: olyasvalaki ő, aki ismer Nagyokkal levelező személyeket vagy azok leszármazottait, akik ráadásúként tartják őt annyira, hogy saját gyűjteményükből neki egy példányt átadjanak. Harmadrészt a levéltárgyak különös intimitással bírnak: a valaha élt uralkodó, gondolkodó, író, költő kezének lenyomatát őrzik a pennával rajzolt vonalak mellett ujjuk és a papír közvetlen érintkezésében is. Kazinczy a lavateri fiziognómia kézírással kapcsolatos tanaival egybehangzóan⁹⁵ vélekedett: „A' jól vagy rosszul nevezetes emberek' Kéziratai a' szerint érdemlik figyelmüket mint az ő arczképeik; magunk sem értjük mint esik, de érezzük, hogy hozzájuk, a' nem ismertekhez, közelebb tétetünk, midőn képeiket látjuk, midőn illethetjük a' papirost, mellyen kezek nyúgodott.”

94 Kiemelések tőlem – Sz. H.

95 Tóth Orsolya, *Leírás a kézírásról: Fiziognómiai portré a 19. századi regényben*, Literatura, 2018/2, 188–199, 198–199.

A két episztoláról

Kazinczy életműve végén episztolái elmozdulnak az akkor divatos horatiusi „pongyola” irányba, de tanulmányom két példaszövege a korai, emlékállító célzattal íródott episztolákból való. Közös bennük, hogy emlékállító funkcióval bírnak mind az episztola címzettje, mind az abban megemlített személyek tekintetében, és abban is, hogy az emlékállítás az episztola megírásának tényében, annak tartalmában és a szöveg alakulása, megjelenése, cenzúrája közben történetek megosztása során is megfigyelhető.

Az episztola hagyományos értelemben távollévő barátok nyilvánossá tett beszélgetése. Kazinczy olyan utalásokat, történeteket helyez el költeményeiben, amelyekhez magyarázatot kell társítania – a költemény annak is helye, hogy műveltségét megmutassa, illetve kijelölje az értelmezés határait. Csereynél a Pantheon megalkotása fizikai szinten is megvalósul, kicsiben – az autográf gyűjtemény darabjai „jelenetekbe” rendeződnek; az episztola címzettje kevésbé fontos, inkább eszköz az emlékállítás lehetővé tételéhez – tőle vannak az autográfok. Wesselényinél azonban az episztola címzettje van főszerepben, az említett felmenők mint példa és magyarázat a kiemelkedő gyermekre vannak jelen. A költemény persze az idősebb Wesselényit és annak apját is méltatja, de a fő üzenet a gyermeké – vigye tovább az apai örökséget. Ebben a Cserey-episztola is hasonlóságot mutat – habár Cserey Farkas már távol áll a gyermekkortól, neves emberekkel levelező apjának példáját állítja elé Kazinczy. Kazinczynál a gyermekben az apára való emlékezés visszatérő téma, megjelenik a zempléni vitézek ügyéhez kapcsolódóan is,⁹⁶ és saját gyermekei nevelése során is központi elem, hogy rájuk nézve, tehetségüket látva a szemlélőben az apáról is pozitív kép alakuljon ki.

A Wesselényi-episztolánál a személyesség, az intimitás hangsúlyosabb: a kis Wesselényivel való személyes és közeli kapcsolat annak gyermekkori történeteinek megosztásával válik hangsúlyossá. A történetek egyszerre teremtik meg az ebből adódó bensőségességet és mutatják fel a közösség számára ezt a kapcsolatot. Csereynél sem záródik ki a személyes regiszter, hiszen a címzett Kazinczy jó barátja, de a tőle kapott autográfok tulajdonosai nagyobb részt távolibb héroszok, legendák, hozzájuk egyetlen személyesnek mondható kapcsolódása kézírásuk birtoklása.

96 Erről bővebben lásd SZOLYKA Hajnalka, „Gyermekek, de emlékezni fognak”: A gyermekek bevonása az emlékezésbe Kazinczynál = „Közöttünk a’ Mester”: Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére, szerk. BÓDI Katalin, BODROGI Ferenc Máté, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019, 123–129.

KRITIKAI LAPOK

Balázs-Hajdu Péter

Tükör által homályosan

A magyar ponyva új tüköre: Tanulmányok a népszerű nyomtatványok kutatásáról, szerk. CHIKÁNY Judit, CsÖRSZ Rumen István, Bp., Reciti, 2024 (Reciti Konferenciakötetek, 28), <https://www.reciti.hu/2025/8791>.

Pogány Péter születése centenáriumának alkalmából a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet *A magyar ponyva új tüköre* címmel rendezett szakmai találkozót 2023 novemberének végén. A konferencián elhangzott előadások nagy része nemrégiben kötetbe gyűjtve is megjelent a szervezők, Chikány Judit és Csörsz Rumen István szerkesztésében. Amint a tanácskozásnak is a párbeszéd kialakítása volt a fő célja, úgy az előszóban szintén a vitaindító szándékot emelik ki a szerkesztők – általuk felbátorítva az alábbiakban ezért magam is élni kívánok a lehetőséggel.

Az *Átfogó tanulmányok* sora Fried István konferenciányitó előadásának (*Ponyva, irodalom – ponyvairodalom: Ötletek, közelítések, javaslatok*) írott változatával kezdődik. A nagyívű, elsősorban a szerző régóta kedves tárgyköreit felölelő írásból itt azt a fontos megfigyelést emelném ki, mely szerint a hungarikumszámba menő *ponyva* elnevezés a Czuczor–Fogarasi-szótárban értékítélettől mentesen jelenik meg: „[á]tvitt értelemben a köznép közt keletkezett, vagy a köznép felfogása és mulattatásához alkalmazott irodalom [...], melyeket a vásárokon leterített ponyván szoktak árulni.” (Cz–F. 6, 5:301.) Mint Fried rámutat, mindez a 20. és 21. századi értelmező szótárakban már nincsen így. Szerinte ennek oka elsősorban abban kereshető, hogy a romantika egyes trivializálódott műfajai új formát öltenek a 20. századi irodalomban, amikor is a szórakoztató könyvpiar térnyerésével egyebek mellett olyan új, globalizált zsánerek jelennek meg, mint a western-, a detektív- és a légióstörténetek. A kifejezés tehát megmarad, de ezzel az új tartalommal feltöltődve pejoratív vá válik. Különösen értékes a dolgozatban az az önreflexív attitűd, mely révén a szerző érzékeli tárgya meghatározatlanságát, egyúttal azonban azt is belátja, hogy ennek helyébe nem tud olyan megközelítést javasolni, amely kellően nyitott volna, de nem fenyegetné a parttalanná váló általánosság veszélye. (23.) A továbbiakban leginkább ezt, vagyis a fogalmi meghatározás problematikáját tekintem a recenzión vezérszálának.

Chikány Judit tanulmánya (*A magyar nyelvű ponyva kutatásának kérdései: Számvetés a magyar ponyvakutatás eredményeivel*) alkalmasint némi hiányérzetet támaszt az olvasóban. Az írást alfejezetek gyanánt címének megfelelően olyan alapkérdések tagolják, mint hogy *Mi az a ponyva; Mikortól beszélhetünk ponyváról; Irodalom-e*

a ponyva; Hol lelhető fel a ponyva? – ám a számvetés eredménye jobbra annyi, hogy e kifejezésnek konszenzuális jelentése nincsen. Az viszont kevésbé látszik, hogy a felhasznált irodalom hatására a szerző kialakított volna valamiféle álláspontot az ügyben. Szabadjon egy példát kiragadnom ennek illusztrálására. Chikány felidézi Borzsák István munkásságát, tudniillik, hogy a jeles könyvtáros a magyarországi ponyvairodalom bibliográfiáját kívánta megalapozni a 20. század közepén. A legrészletesebben a Borzsák által kialakított tipológiát ismerteti. Az ugyanakkor érezhetően zavarja, hogy e rendszerezés önmagában újfent nem definiálja teljeskörűen a ponyva mibenlétét. Az egyetlen kérdése ezzel kapcsolatban viszont az, hogy például egy 1876-ban megjelent szerelmi levelező, *A szív önügyvédje* miként határozható meg, mert ugyan tartalmát tekintve virtigli ponyvanyomtatvány, de 146 lapnyi terjedelmét Chikány ehhez képest vélhetőleg túlméretesnek ítéli. A gondolatmenet mindenesetre így zárul: „*A szív önügyvédje* ponyvának tekinthető. Vagy mégsem?” (58.) Nem tudom, hogy a tanácstalanság színlelt-e, de az én válaszom természetesen igenlő. Úgy gondolom, hogy a terjedelem önmagában nem dönti el, hogy általánosságban mi a ponyva, és mi nem az.

Mikos Éva (*Hogyan és hogyan nem történeti források populáris olvasmányaink?*) elsősorban már nem a definiálatlanságot, hanem a ponyva kifejezéshez járuló negatív konnotációt tekinti megoldandó problémának. „Egy lenézett, megvetett tárgyról nem lehetséges objektív következtetéseket levonni. A ponyva szó és a mögötte álló széles körű megvetés kiiktatása, legalábbis felfüggesztése tehát minden további vizsgálat előfeltétele” (120.) – összegzi gondolatmenetét a szerző. Ezért van, hogy a *populáris olvasmány* megfogalmazásban látja az értéksemlegesség zálogát. Csak-hogy néhány oldallal odébb éppen ő maga ruházza át a pejoratív melléköngét az általa javasolt szakszóra: „Az irodalomtörténetnek alapvetően esztétikai problémái voltak korábban a populáris olvasmányokkal. Nyilvánvalóan joggal, mivel a legtöbb populáris nyomtatványon megjelent alkotás a megszövegezés, a művészi igényesség szempontjából nem üti meg az irodalomkutatók által elvárt, a szép-irodalomként való értékeléshez szükséges színvonalat.” (108.) Ékes példája annak, hogy önmagában a névcseré sohasem elégséges feltétele valamilyen szemléletmód megváltoztatásának. Szerintem ráadásul nem is szükséges, hacsak az elnevezés nem eleve dehonesztáló szándékkal jött létre, de mint fentebb arról már esett szó, jelen esetben ez éppen nem áll fenn. A *ponyva* szakkifejezés gyűjtőfogalom, mely a vele kvázi szinonim megfelelőket, illetve átfedésben álló fogalmakat (a tanulmányban javasoltak közül szemezgetve: *vásári ponyva, kolportázs, lektűr, bestseller* stb.) megjelenése előtti és utáni korszakokban egyaránt képes felölelni.

Dukkon Ágnes *A kalendáriumok világának rejtelmei* című tanulmánya expoziójában a kutatástörténet intézményes és egyéni aspektusait dokumentálja. Majd ismerteti a kalendáriumok felépítését, különös tekintettel a toldaléokra, melynek összeállítását jellemzően a formátum is befolyásolta: amíg a zsebkalendáriumok toldalékában rövidebb rigmusokat, szentenciákat, rövidebb verses vagy prózai alkotásokat volt szokás közreadni, addig a nyolcad- és negyedréti kiadványok jobbra nagyobb lélegzetű értekező, ismeretterjesztő szövegeket tartalmaztak. Ebből a szerző

azt a konzekvenciát vonja le, hogy a kalendáriumok az alacsonyabb és a magasabb regiszterek felé egyaránt nyitottak voltak.

A második rész (*Nemzetközi populáris olvasmányok*) Vámos Éva dolgozatával kezdődik (*A Perrault-meséktől Erasmusig: A 18. századi ponyva magyar és francia kultatások tükrében*). Személyesebb hangütésű írásában a ponyvanyomtatványok olyan prominens tartományát vizsgálja, mely elősegítette az egységes európai kulturális identitás kialakulását. Kalavszky Zsófia („Cifra kép” a vásárról, „ponyva-könyv” a vándorkupectől: *Populáris nyomtatványok és akkulturációs folyamatok a 19. századi Oroszországban*) az orosz ponyvakultúra, jelesül a lubokképek és lubokkönyvek történetéről ad átfogó képet a vonatkozó szakirodalmi munkák széles körének bevonásával. Ezek szerint a bizonytalan etimológiájú lubok az egylapos ponyvák kiterjedt családjába tartozó népi fametszet-nyomat, mely képi és szöveges elemeket egyaránt tartalmazott. Nyugati példát követve jelent meg a 17. századi Ukrajnában, s innen hódította meg Oroszországot. Az olcsó, szürke papírra nyomott, utólag színezett lubokképek a cári udvarban és a parasztkunyhókban egyaránt népszerűek voltak. A 18. század végén tűntek fel az általában 16, illetve 32 oldal terjedelmű lubokkönyvek. Ezek lapjain pedig helyet kaptak a ponyvairodalomnak a Vámos Éva tanulmányában is említett, Európa-szerte népszerű történetei az Aesopus-meséktől Magelóna históriájáig. A 19. század elején Oroszországban is színre léptek a kifejezetten erre a piaci szegmensre dolgozó szerzők. Az elsődleges szempont, az eladhatóság kulcsa a trendérzékenység volt, ez pedig abból fakadt, hogy a lubokkönyvek előállítói is a nép köréből származtak. Az akadémiai szférából kikerült cenzorok mintegy felülről kívánták megneemesíteni az autentikus lubokirodalmat. Virágzásának 1917-ben a bolsevik hatalomátvétel vetett véget.

Riszovannij Mihály (*Népszerű irodalom és zsidó művelődéstörténet: Kapcsolódási pontok*) a közép-európai askenázi zsidó közösségek populáris olvasmányainak kialakulását mutatja be a kora újkortól a 20. századig. E folyamatot az a régebb óta ismert tény is befolyásolta, hogy a zsidóság körében általános volt az alfabetizáció, mivel a szent szövegek olvasása vallási előírásként volt jelen a mindennapjaikban. A magaskultúra azonban nem volt mindenki számára egyformán hozzáférhető, ezért alakulhatott ki az igény a köz számára érthető és elérhető irodalomra. A népszerű vallási kiadványok célja a lelki épülés elősegítése volt, mégpedig úgy, hogy a szakrális elitirodalom tartalmait egyszerűsítve, közérthetően terjesztették. A genizák mindazonáltal világi tárgyú ponyvanyomtatványokat is megőriztek, egyebek mellett történelmi tudósításokat, de szerelmi és kalandregényeket is. Ezekből az átdolgozók a keresztény jegyeket általában eltávolították, illetve zsidó elemekkel (például messiásvárás) helyettesítették. A 19. századtól német nyelvterületen az aszimiláció felgyorsulása hagyományvesztéssel járt együtt. Ezek a változások szükségessé tették a zsidó identitás újraértelmezését, s elhozták az úgynevezett zsidó reneszánszt. A népszerű nyomtatványok funkciója ekkor már abban állt, hogy közelebb hozzák a zsidó kulturális örökséget az olvasókhhoz, többnyire keleti jiddis nyelvű szövegek németre fordításán keresztül.

A harmadik, *Világi ponyvairódalom* című rész élén Csörsz Rumen István (*Világi líra a 18. századi magyar ponyvák: Szövegkiadói tanulság*) megjelenés előtt álló kismonográfiájának néhány releváns eredményét mutatja be négy alfejezetben. A dolgozat fő vonalát a 17. századi lírai szövegek 18–19. századi variációs gyakorlata képezi. Köztudott, hogy a legkorábbi olcsó füzetes nyomtatványok főként a magasirodalom körébe tartozó verses epikát tartalmaztak. Szerelmi líra nálunk csak jóval később jelenik meg nyomtatásban, Enyedi György históriájának egy 1751-es kiadásában, mintegy hézagpótló gyanánt, írja Csörsz. Megítélésem szerint ez azonban feltétlenül kiegészítésre szorul. Nem feledkezhetünk meg ugyanis Balassi Bálint 1619 körül nyomtatásban is megjelent pásztordrámájáról, melybe a költő két Júlia-versét is belefoglalta. A kiadvány ránk maradt töredékét avatott kutatója, Berlász Piroska annak idején úgy határozta meg, hogy „ha képzeletben rekonstruálni próbáljuk a *Szép magyar komédia* teljes debreceni kiadását, úgy Balassi nevét fel nem tüntető, hely és kiadási év nélküli, igénytelen kiállítású nyomtatványra gondolunk”.¹ Nos, mindezek az ismérvek tökéletesen ráillenek arra a jelenségre, amit *vulgo* ponyvának szokás nevezni. Ezért amikor Csörsz dolgozatában azt olvastam, hogy „[e]zek a kis kiadványok átlépték azt a határt, ami sokáig gátolta a profán szövegek nyilvánosságát” (210.), az jutott eszembe, hogy e határ mibenlétének a feltárása talán önmagában is megérne egy vitaülést. A második alfejezetben ezután a szerző revízió alá veszi a 17. századi RMKT szöveganyagát, s abból két tételről (3. kötet, 224. sz., 14. kötet, 189. sz.) is meggyőzően bizonyítja, hogy valójában a 18. század során keletkeztek. A továbbiakban néhány olyan 17., illetve 18. századi közköltészeti szövegcsalád alakulástörténetét mutatja be, melyek nemcsak kéziratos formában hagyományozódtak, hanem nyomtatásban is megjelentek. Vizsgálódásai azt jelzik, hogy a század végén napvilágot látott ponyvakiadások hagyományformáló hatásúak voltak, de nem szorították ki teljesen a többi szövegváltozatot.

Küllős Imola (*A ballada, a ponyvaballada és a históriás ballada fogalmának kérdéséhez*) a népballadák osztályozásának általános problematikájára hívja fel a figyelmet, azon belül is elsősorban a Vargyas Lajos által létrehozott balladatipológia ellentmondásosságára. E rendszerezés egyik kifejezetten gyenge pontját az úgynevezett ponyvaballadák csoportjának konstrukciójában látja. Tudniillik ponyvaballadának az a szövegcsoporthoz tekinthető, amelynek első változata nyomtatott forrásból kerül elő, s onnan hagyományozódik tovább az oralitásban; márpedig ez a háttér a vargyasi rendszerezés többi kategóriájában is kimutatható. Ebből végül a szerző arra a következtetésre jut, hogy ilyen csoportelnevezésre a népballadák típuskatalógusában nincs szükség.

Domokos Mariann (*Népmese és ponyva: Paradigmák és kutatómódszertani kérdések a szóbeliség és írásbeliség kapcsolatáról*) a nyomtatott irodalom népmesékre gyakorolt hatásának kutathatóságát térképezi fel. Felidézi azt a több mint százéves sejtést, mely szerint a korábbi oralista elgondolással szemben az írásbeliség hatása elsődleges a népmesék genezisében és térhódításában. Vizsgálati eredmények is

¹ BERLÁSZ PIROSKA, *Hol nyomtatták Balassi Credulus és Juliáját?*, Magyar Könyvszemle, 1981/3, 189–203, 198.

alátámasztják, hogy Európa népi kultúrájában az elbeszélő tudás legfőbb forrásai a populáris nyomtatványok voltak. Ezután számba veszi azokat a 19. század közepétől adatolható törekvéseket, melyek a magyarországi ponyvanyomtatványok begyűjtésére irányultak. E felhívásoknak a jelek szerint lett is foganatja, de a szerző konkrét példákat említve arra is rámutat, hogy a közgyűjtemények bizonyos esetekben mostohán bántak ezzel az örökséggel. További veszteséget okozott az a 20. század közepéig tetten érhető vélekedés, mely változatlanul az oralitás elsődlegességét sulykolta. Az e nézeteket osztó folkloristák úgy tartották, hogy a ponyvairodalom beszennyezi az autentikus, népi eredetű meseanyagot. Ezért amely közlés esetében olvasmányi hatást feltételeztek, azt következetesen figyelmen kívül hagyták. Jóllehet ezzel egyidőben Dégh Linda már úgy gondolta, hogy a huszadik század derekán hozzáférhető magyar népmesekorpusz alapvetően ponyvai eredetű, ez a hipotézis éppen a gyűjtemények szelektáltsága miatt nem igazolható. Domokos Mariann tanulmánya jól felépített, informatív, problémaérzékeny munka. Azzal együtt nem tekinthetnek el attól, hogy megemlítem a bizonytalanságait is. A szerző egy helyütt szóvá teszi, hogy zavarja az inkonzisztens fogalomhasználat, ám néhány esetben maga is meglehetősen pontatlanul fogalmaz. A leginkább talán a következő esetben: „A szövegek írásbeli terjedését egyrészt a *könyvek*, másrészt a nagy tömegeknek szóló vagy általuk használt népszerű, tömegesen terjesztett és olcsó, *populáris olvasmányok* felől érthetjük meg.” (269. Kiem. az eredetiben.) Tudniillik a könyv és a populáris olvasmány – mint ahogy fentebb már utaltam rá – nem szemben áll egymással, hanem színekdochikus viszonyban vannak, és szigorú értelemben egy olvasmány nem is lehet olcsó, csak maga a nyomdatermék, adott esetben a könyv. Utóbbi viszont szintén lehet népszerű. A népszerű és a populáris pedig jóformán ugyanazt jelenti, és még csak nem is ez az egyetlen pleonazmus az idézett mondatban.

Tóth Dóra Ágnes (*Tanulságos és szép történet a magyar nép számára: Ponyvafüzetek címelemzése*) tanulmányában abból az alapvetésből indul ki, hogy az olvasó a borító alapján ítéli meg a könyvet, s azt elemzi, milyen hívószavakkal kívánták felkelteni a 19. század végén a vásárlók figyelmét a profitorientált, népszerű irodalmat kínáló kiadók. Ez idő tájt revidálta a Jókai Mór szerkesztette, államilag támogatott nemesponyva (*Jó könyvek a magyar nép számára*) koncepcióját Ferenczy József, s indította útjára a *Magyar Mesemondót* és hasonló, nevükben szándékoltan orális műfajokat idéző sorozatokat. A szerző ezeket veti egybe a piac két további karakteres szereplőjének, Lóczi Franciskának, valamint Rózsa Kálmánnak a kiadványaival. Az összehasonlítás a címekben előforduló szavak gyakoriságára terjed ki. Megállapítja, hogy mivel az énekmondó Lóczi Franciska a vásárokat járva nyomtatott formában is személyesen árusította szerzeményeit, melyek éppen ezért nem igényeltek hangzatos címetek. Históriaiként a közelmúlt hétköznapi szenzációiból merítette témáit. Ezzel szemben a Rózsaék által közzétett történetek gyakran fiktív, költött múltban játszódnak, céljuk a szórakoztatás, s a címük is erre utal. Ezzel szemben a didaktikus *Mesemondó* saját korának történelmi szempontból jelentős eseményeit törekedett feldolgozni, a konkurenséknél elvontabb fogalmi készlettel gazdálkodva a címadás terén.

Áttérve a *Vallási ponyvairadalom* tárgykörére, a negyedik rész Medgyesy S. Norbert összefoglaló tanulmányával kezdődik (*Szakrális témájú magyar ponyvanyomatványok és művelődéstörténeti összefüggéseik: Javaslatok a feldolgozásukhoz*). A kismonográfiányi terjedelmű írás öt nagyobb fejezetből áll, melyekből számos újabb alfejezet nyílik, s adott esetben ezek is további részfejezetekre oszlanak. Bevezetésként a szerző áttekinti a vallásos ponyva főbb jellemzőit. Eszerint a vallásos ponyva a népi vallásgyakorlat eszköze, melynek forrása egyaránt lehetett kanonizált egyházi irodalom és ellenőrizetlenebb laikus áhítatgyakorlat. Szöveganyaga leginkább népénekekből tevődik össze, ennek összeállítói és használói elsősorban a licenciátusok, később az előénekesek voltak. A népének meghatározása során kitér annak a 15. századtól nyomon követhető fejlődéstörténetére. Rámutat, hogy noha a 18. század végétől erősödni kezd a német, illetve osztrák stílusú operettek és műadatok hatása, a ponyvanyomatványok jobban őrizték a korábbi századokra jellemző magyar dallamhagyományt. Érinti az általános tankötelezettség (1868) szerepét, mely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a parasztság egyre inkább olvasás révén juthasson spirituális élményhez. Ezt követően egy külön részfejezetben felsorolja a hivatalos katolikus énekeskönyveket 1797-től napjainkig, végül áttér az iskolai színjátszás és a ponyvák kapcsolatára, és számba veszi, mely témák, jelenetek, énekek kerültek a ponyvanyomatványok lapjaira. A kutatás jövőbeli feladatait főleg a meglévő anyagok rendszerezésében látja, kiemelten a szerzőség, a használati alkalmak, az irodalmi műfajok, a lokalizálás vonatkozásában. A szövegahagyományra térve a népénekek és a korai protestáns énekköltészet viszonyának, a kéziratos és a nyomtatott énekszövegek összefüggéseinek, valamint a hivatalos énekeskönyvek és a ponyvanyomatványok kapcsolatának vizsgálataitól vár értékes hozadékokat. Hozzáteszi, hogy az újabb fejlemények a népzene kutatás eredményeit is képesek árnyalni. Függelék gyanánt három melléklettel egészíti ki tanulmányát, melyekben a korábbi kutatások során azonosított énekszerzők, az előénekesek, valamint a nyomdák listáját közli. Egy ponton aztán Medgyesy is szükségét érzi, hogy szóvá tegye: a *ponyva* elnevezés értéktelenséget sugall, ezért ő a *kis-*, illetve *aprónyomatvány* szakszavak „egyre gyakoribb” (354.) alkalmazását javasolja.

A soron következő tanulmány, Szelestei N. László rövid dolgozata (*Vallásos kiadványok és ponyva a 18. században*) némely szempontból éppen e problematika öszszetettségre világít rá. Mint kifejti, a katolikus megújulás időszakában Magyarországon számos nyomdász egyházi vezetők megbízásának tett eleget. A megrendelő szándéka szerint kiadványaik épületesek voltak, tartalmuk pedig kimondottan igényes. Terjesztésükről általában az egyház gondoskodott, gyakran ingyenesen. Ezek a nyomtatványok tehát nem minden tekintetben merítik ki a ponyva fogalmának kritériumait. Ugyan kis terjedelműek voltak és magas példányszámban, szélesebb társadalmi réteg számára készültek, de nem voltak sem ellenőrizetlenek, sem direkt profitorientáltak. Nos, annyiban egyetért a szerzővel, hogy nem minden kisnyomatvány ponyva. Sőt mi több, nem is minden ponyva kisnyomatvány. Azt viszont nem gondolom, hogy egy nyomtatvány kizárólag akkor számít ponyvának, ha az imént említett feltételek mindegyikének kivétel nélkül megfelel. Ennél tágabb érte-

leben is használatos, és ha ez olykor a parttalanság érzetét kelti, azt vélhetőleg az okozza, hogy az a nagyon komplex jelenség, amit megnevez, természetéből adódóan ennyire tágan értelmezhető, értelmezendő. Szelestei egy másik kérdést is érint, melyre a 18. században kiadott katekizmusok mellékletein keresztül világít rá. Mint kifejti, az ezekben közölt, elsősorban didaktikus, nem kifejezetten gyönyörködte-tésre szánt írásműveket nem sorolná az irodalom tárgykörébe. Ennyi erővel azonban a Régi Magyar Költők Tárában közölt anyagnak egy jelentős részétől megtagadhatnánk az irodalom minősítést. Vallásos és világi szövegek egyaránt íródhattak gyakorlati, funkcionális céllal, de irodalmiságuk éppen azért vitathatatlan, mert a mondanivalójukat irodalmi formában, nevezetesen versben fogalmazták meg. Hogy milyen esztétikai színvonalon, az megint más kérdés. Azonban az irodalom mint gyűjtőfogalom nemcsak az értékes, de az értéktelen alkotásokat is magában foglalja.

Knapp Éva (*Egy ponyvakolligátum tanulságai*) egy ponyvakolligátum részletes, a dolgozat nagyobb, második felét kitevő bibliográfiai leírásának kísérőtanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy az a régebbi általános könyvészeti gyakorlat, melynek során a használók által egybekötött gyűjtőegységeket elemeire bontják, nemcsak azért káros, mert ezáltal annak füzetei sérülékenyebbé válnak, hanem mert ilyenképpen azok a többletinformációk is elvesznek, melyeket a kolligátum egésze az eredeti felhasználás körülményeiről hordozhat. Az utóbbi időben azonban ez az eljárás változni látszik. A ponyvakolligátumokról összefoglaló leírás készül fiktív címmel, mely magában foglalja az egyes dokumentumokat is. A szerző e módszer hasznosságát egy konkrét példán keresztül mutatja be. Ismertet egy kötetet, mely 18. század végi, 19. század eleji német nyelvű, katolikus használatra szánt énekponyvákat foglal magában. Mindamellet részét képezi egy világi tárgyú, még-hozzá a paraszti életet versbe szedő kisnyomtatvány is, mely körülmény az egykori tulajdonos társadalmi hovatartozását is behatárolhatóvá teszi.

Tüskés Anna (*A ponyva mint képi forrás lehetőségei és határai az egyháztörténeti kutatásokban: A Ré-beli [Val Vigezzo, Piemonte] Kegyelem Anyja kegykép tiszteletének Kárpát-medencei elterjedése*) a vallásos ponyvanyomtatványok átfogó leírásával vezeti be a vizsgált esetpéldát. Eszerint a 17–18. században kiadott vallásos ponyvafüzetek típusai nagyon eltérőek voltak, de jelentős részüket kifejezetten zarándoklati használatra szánták. A kiadványokat a szöveg témájához kapcsolódó címlapkép, fa-, illetve rézmetszet, később litográfia díszítette. Ezeket az illusztrációkat sok esetben a füzetéről leválasztva is használták a tulajdonosaik, jellemzően lakásdekorációs célokra vagy amulett gyanánt. A szerző ezután tér rá voltaképpeni tárgyára, a Ré-beli Szoptató Mária-kegykép és a magyar ponyvák viszonyának elemzésére. A freskó a 15. század végén vált kultusz tárgyá, másolatai ezek után terjedtek el Európa-szerte, így Magyarországon is. Mivel a szándék kevésbé a tökéletes reprodukció megalkotása volt, inkább a zarándokhely és az eredeti kegytárgy felidézése, ezért az ábrázolások némely részleteikben eltérnek az alapváltozattól. A leszármazás egzakt megállapítása a fennmaradt képek összevetésével sem valósítható meg, viszont a ponyvaillusztrációk segíthetnek a lappangó kegyképmásolatok kutatásában, illetve jelezhetik megsemmisült példányok egykori létezését.

Végül az ötödik, *Gyűjteménytörténet* című részben egyetlen dolgozat olvasható az ország egyik legnagyobb hazai ponyvagyűjteményéről Mészáros Borbála tollából (*A Néprajzi Múzeum könyvtárának ponyvagyűjteménye*). A Néprajzi Gyűjtemény első ponyvái a század elején bevételezték. A felgyűlt anyag maradéktalan leltározását a könyvtár érdemes munkatársa, Sándor István végezte el az '50-es években. A további gyűjtés eredményeként az intézmény jelenleg 729 ponyvanyomtatványt őriz. Ennek mintegy háromnegyede az 1870 és 1910 közötti, a szerző által a tömeges ponyvakiadás klasszikus korszakának nevezett érában látott napvilágot. Mivel a beszerzés hőskora az államszocializmus éveire esett, a kiadványok alapvetően világi tárgyúak, alig tizedük vallásos ponyva. Mint a szerző hírül adja, a könyvtár tervezi az állomány digitalizálását. Ezt a szándékot csak örömmel lehet fogadni.

A kötet végére érve nem marad más hátra, mint a köszönetnyilvánítás, mely természetesen minden közreműködőt megillet, de elsősorban mégis a konferencia szervezői, a könyv szerkesztői érdemesek arra. Az ő munkájuk gyümölcseként nyílt meg ugyanis a lehetőség a szélesebb körű együttműködésre a humán tudományok azon művelői között, akik a maguk területén mind egyazon tárgykörnek egy bizonyos szegmensét kutatták. Mert ha az egyes diszciplináris megközelítések némely esetben talán zártabb szemléletet is képviselnek az ideálisnál, összességükben mégis értelmezhetővé teszik azt a gyakorta szabályozni kívánt, mégis sok tekintetben szabályozhatatlan komplexumot, amit az egyszerűség kedvéért ponyvának szokás nevezni.

Erdős Angelika

„Tinódiak” és a hungarus héroszok

Ács Pál, *Hősök és hősenékek: A magyar hősköltészet Zrínyi előtt*, Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024.

Ács Pál rendkívül impozáns monográfiája, a *Hősök és hősenékek: A magyar hősköltészet Zrínyi előtt* nagy horderejű kérdést vesz célba: vajon beszélhetünk-e magyar nyelvű hősköltészeztől Zrínyi előtt. Ez a kérdés már régóta foglalkoztatja az irodalomtörténészeket – első megfogalmazói között Arany Jánost is említhetjük (7.) –, ám eddig nem született olyan átfogó és tudományosan ennyire megalapozott válasz, mint amelyet e kötet kínál. Voltaképpen e könyv keletkezésének gyújtópontjában is Arany szigorúnak tűnő, ám a szerző szerint indokolt bírálata áll; hiszen Ács Pál 2017 decemberében elhangzott és a kötetben tanulmány formájában szereplő *Az idomtalanság idomai: Arany János és a régi magyar epika* című konferencia-előadása szolgáltatta az alapot a téma átfogóbb feldolgozásához. Újszerű, multidiszciplináris megközelítése révén a szerző újraértelmezi a korai magyar hősepika hagyománytörténetét, igazságosabb helyet biztosítva a históriás énekeknek a magyar hősi témájú szövegek korpuszában. Mindeközben gondos filológiai módszerekkel új történeti-poétikai összefüggéseket tár fel a 15–16. század vonatkozásában.

A kiadvány alapvetően nyolc fejezetből áll, és ezek három fő egységet alkotnak. Az első egység előtanulmány – *História vagy hősenék?* címmel, a második esettanulmányokat foglal magában: *A honfoglalók, A katonaszent, A vívódó hős, Az erős ember, A magyar Herkules* és az *Áldozathozatal*. Ezek mindegyike egy-egy magyar hősalak recepcióját tárja fel a régi magyar költészet kötődő szövegeinek több szempontú elemzésén keresztül. Végül *Az idomtalanság idomai* címmel összegző fejezet következik, amely a könyvben bemutatott kérdéseket rendszerezi, levonva a szükséges következtetéseket. Úgy tűnhet, hogy a kötet felépítésében egy klasszikus tézis–antitézis–szintézis struktúra figyelhető meg, ugyanakkor maga a szerző is kifejezte ezzel kapcsolatos fenntartásait. (285.)

Arra a kérdésre, hogy létezett-e hazai hősepika Zrínyi előtt, a kötet első sorai rögtön megadják a választ, amely természetesen igenlő, és ezt az állítást Ács Pál korábbi munkássága is kellőképpen megalapozza, számos olyan tanulmánya jelent meg, amely 15–16. századi magyar hősöket felvonultató alkotásokat taglal. Jelen munkájában összegyűjti és rendszerezi idevágó dolgozatait, új fejezetekkel bővíti kutatását (*Az erős ember* és *A magyar Herkules* fejezetek), a bevezető tanulmányban pedig abból indul ki (7–14.), hogy korántsem magától értetődő az a felismerés, mi-

szerint e hagyomány nyomai nem az eddig felvetett műfajok – a középkori krónika-irodalom őstörténetei, a csak nyomaiban ismert Mátyás-kori udvari költészet, a 16. századi történetírás, valamint a 19. században gyűjtött, ugyanakkor „ősinek” vélt hősiés népballadák –, hanem azon históriás énekek körében keresendők, amelyek a kritikai megítélés terén többnyire alulértékelték (ahogy az már a korábban említett Arany-tanulmányból is kiviláglik). Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Ács Pál a *Szent László-éneket* is bevonja vizsgálatába, melyet a szöveg korabeli funkcióinak figyelembevételével végül zarándokénekként határoz meg, s ezzel műfaji tekintetben eltávolodik fő csapásirányától. (120.)

A műfaji kritériumok mellett ezen bevezető tanulmányban körvonalazódik az a szempontrendszer is, amely alapján a kötetben elemzett művek kiválasztásra kerültek. (20–22.) Noha már a tartalomjegyzék fejezetcímei is figyelemfelkeltőek, a hungarus hősalakok névsora először csak itt olvasható világosan: „Hat magyar hőst választottam ki: Árpád vezért, Szent Lászlót, Bánk bánt, Toldi Miklóst, Kinizsi Pált és Szondi Györgyöt, mindnyájukról hosszabb 15–16. századi magyar epikus hősénekek szólnak.” (20.) A szóban forgó énekek tételes felsorolására a 22. oldalon kerül sor, ami bár érthető szerkesztői döntés, a téma iránt érdeklődő, ám kevésbé szakavatott olvasók számára talán némileg későinek tűnhet – különösen, mivel e kötet minden bizonnyal szélesebb érdeklődésre is számot tarthat.

Ács Pál a magyar hősi témájú históriás énekek csoportját Zrínyi előzményeiként értelmező megállapítása még akkor is figyelemre méltó, ha a *Zrínyiász* fontos előzményeiként nem szokatlan ilyen műfajú szövegeket felsorolni, s még a bevezető egység azon részei is növelik a szellemi izgalmat, amelyek a kötet kutatási irányait és metodológiai megközelítéseit tárgyalják. A szerző olyan interdiszciplináris hozzáállást képvisel, amely dinamikusan ötvözi a történettudomány, folklorisztika, művészettörténet, emlékezettörténet módszereit, új lehetőségeket és irányokat nyitva az értelmezésekhez. A hazai hősepika-kutatásban a leginkább újszerű perspektívát az jelenti, hogy a valós vagy valósnak vélt emlékhelyeknek a hősképzés folyamatában betöltött szerepét is vizsgálja. (31–38.) Ez a viszonyulás a hősalakok kultúrtörténeti megjelenéseinek górcső alá vétele mellett olyan érzékletes és szövegközpontú állítások megfogalmazására is lehetőséget ad, mint amilyen a kétnyelvű *Szent László-ének* latin verziójának elsőbbségét támogató álláspont. (120.)

Nem elhanyagolható szempont, hogy a szerző a kutatás alapfogalmait az antik és modern hőökről, valamint emlékezetükről szóló gazdag, anekdotikus példatáron keresztül vezeti be. Szinte egy párhuzamos univerzum Olümposzán érezhetjük magunkat, amikor egyazon pillanatban vesznek minket körbe Nagy Sándortól Beowulfon át Akhilleuszig a történelem legismertebb hőszövegei. Mindez egyúttal azt is jelzi, hogy már a 15–16. század emberében is ott volt a hősök és hőstörténetek iránt az a természetes igény, amely századokkal később Trója felkutatását is motíválja. Érezhetően ugyanez munkál Ács Pálban is, aki a nemzetközi és hazai tudományos diskurzusok gondos szintézisére építve, dinamikusan és rendkívül olvasmányosan határozza meg kutatása kereteit.

A további fejezetek szervezőelvét nem az elemzett művek keletkezési ideje, hanem a hősalakok kronologikus elrendezése határozza meg – e koncepció helytállóságát már egy korábbi recenzióban Tóth Tünde is hangsúlyozta.¹ Ez a rendezői elv – az emlékhelyek szoros vizsgálatával – olyan térkép virtuális leképezését teszi lehetővé, amelyen nemzeti hőseinknek a Parnasszusra való feljutását követhetjük nyomon: Désen, Váradon, Pilisen, Nagyfalun, Kenyérmezőn és Drégelyen pásztázhathatunk végig szemünkkel. A rétegzett narratív struktúrák nyomai érzékelhetők hőseink tipologizálásában, amelyet már az előzőleg említett, figyelemfelkeltő fejezetcímek is sejtetnek. Nem csupán a klasszikus hőstípusok, mint a herkulési erővel megáldott, bátor vitézek és harcosok jelennek meg, hanem a tragikus sorsú, anti-hősi vonásokkal rendelkező Hektórok, a mitológiai és vallási szimbolikát hordozó sárkányölő katonaszentek, valamint a belső erkölcsi konfliktusokkal küzdő Oresztészek alakjai is, akik a hősiesség komplexitását és az emberi psziché mélységeit tükrözik.

E ponton célszerű volna fejezetenkénti bontásban kiemelni a szerző legjelentősebb eredményeit, jóllehet e vállalkozás részemről aligha lenne megvalósítható anélkül, hogy ne csorbítanám a kutatás komplexitásának érzékeltetését. Annyit talán mégis érdemes jelezni, hogy míg az esettanulmányok túlnyomó része csupán egy-egy szöveg beható vizsgálatára vállalkozik (Csáti Demeter Pannónia-éneke, a kétnyelvű *Szent László-ének*, Valkai András: *Bánk bán históriája*, Ilosvai Selymes Péter: *Toldi Miklós históriája*, Tinódi Sebestyén: *Budai Ali basa históriája*), a legtöbb művet egyértelműen a Kinizsi Pál alakja köré csoportosuló művekről szóló fejezet dolgozza fel. Ebben a szerző közös vizsgálat alá vonja a Nikolsburgi Névtelennek, Temesvári Istvánnak és Heltai Gáspárnak a kenyérmezei csatát feldolgozó munkáit, s ezeket közös forrásuk, Bonfini elbeszélésének tükrében szemléli. Mindezek mellett rövid kitérőként a *Szabács viadala* című Reimchronikot is érinti – amelynek megjelenése némiképp váratlan, hiszen a bevezető tanulmányban felvázolt szempontrendszer értelmében a kötet eredetileg nem kívánt ezzel foglalkozni. (21, 195–198.) A fejezetek önálló, szabad „mazsoláztatása” ugyanakkor nem adhat hű képet Ács Pál szándékáról, hiszen mindezek mellett a könyv egészét áthatja többek között az a törekvés is, hogy a 16. századi énekmondóink előadásmódjáról rendelkezésre álló, igen szűk körű ismeretanyagot szövegelemzésekre alapozott, általános következtetések révén bővítse.

Külön figyelmet érdemel a gazdag képi anyag – kéziratok, nyomtatványok kópiái, korabeli térképek, illetve az emlékhelyek múltbeli és jelenlegi állapotát megörökítő felvételek és illusztrációk –, amelynek logikus elrendezésével még élvezetesebbé teszi a szövegek befogadását. Itt érdemes szólnom a kötet olvasóbarát jellegéről is, hiszen a szerző gondoskodik arról, hogy minden idegen nyelvű szövegrészlet mellé fordítást is adjon.

Ács Pál már a kötet elején felhívja a figyelmet, hogy nem a teljesség igényével

¹ TÓTH Tünde, *Ács Pál: Hősök és hőseinek: A magyar hősköltészet Zrínyi előtt = Doromb: Köz-költészeti tanulmányok 12*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., 2025, 607–612, 610, <https://www.reciti.hu/2024/8831>.

tárgyalja a magyar hősénekeket, ennek következtében több olyan, az arisztotelészi értelemben „nem teljes” mű is kimaradt az elemzésből, amely bevonása egyéb izgalmas adalékokkal szolgálna, és teljesebb képet adhatna a korai magyar hősepi-ka helyzetéről. (21.) A magyar hősi tárgyú históriás énekek kiterjedt korpuszának strukturális feltárása tehát további kiegészítő jellegű kutatási lehetőségeket rejt magában. Jelen munkája azonban így is nagy műgonddal rajzolja meg a magyar hősepi-ka finom kontúrjait, minden korábbinál erősebb színekkel világítva meg több száz éves irodalmi Pantheonunk alakjait. Befejezésül ismét hangsúlyoznom kell, hogy e kötet minden valószínűség szerint nem csupán a kutatói közösség körében talál majd olvasókra, hanem – a szerző jogos várakozásának megfelelően – a „laikus” közönség érdeklődését is felkelti majd. (285.)

Hajdu Péter

A szklabonyai fiú, aki a magyar irodalmi életet hódította meg

Császtvay Tünde, *Kettős tükörben: Mikszáth Kálmán élete és kora*, Bp., Osiris, 2024 (Osiris Irodalomtörténet).

Császtvay Tünde – a kiadói felkérésnek megfelelően – életrajzi szempontú Mikszáth-monográfiát írt, de olyan monográfiát, amelyben az idézetek mennyisége szokatlanul nagy. Kissé emlékeztet ez a vállalkozás az egykori Szépirodalmi Könyvkiadó *Arcok és vallomások* sorozatára, amelyben egy-egy író „alkotásai és vallomásai tükrében” mutattak be monográfusaik: ott is rengeteg volt az idézet, és a diszkurzív irodalomtörténeti szöveg az életrajzi narratívát idézetek köré szerveződően prezentálta. Császtvay tulajdonképpen még ennél is tovább ment. Egyrészt az ő monográfiája sokkal nagyobb terjedelmű, mint a Szépirodalmi sorozatának kötetei voltak, másrészt nemcsak Mikszáth alkotásait és vallomásait idézi bőségesen, hanem a szekundér irodalomból is sokat és hosszan idéz, akár több oldal terjedelmű részleteket is integrálva a könyvébe. Ezáltal nemcsak Mikszáth életét és művészetét mutatja be idézetekre támaszkodva, hanem a Mikszáth-recepciót is. Ez a stratégia egyfelől nagyon plasztikus képet tud nyújtani sok mindenről, másfelől azonban éppen a legkanonikusabb művek értelmezésével kapcsolatban hagy hátra némi kielégületlenséget. De hát az ember ismerje saját erényeit és korlátait. Császtvay egészen kiváló tud lenni apró filológiai adatok megtalálásában, valamint az intézményi kontextus bemutatásában, és ebből a szempontból a kötet nemcsak rengeteg új adatot tartalmaz, hanem igazán élvezetesen mutatja be Mikszáth pályáját és életművét néhány szokatlan aspektusból. Amikor az életrajz, a személyes vagy az intézményes írói pálya bemutatásáról van szó, kedvvel és bátran szerepel irodalomtörténeti elbeszélőként, de amikor a mikszáthi írás alakulására, a művek sajátosságaira, jelentéseire, irodalmiságára kerül a szó, az elbeszélő a háttérbe húzódik, eltűnik az idézetek mögött, és mintegy abban jelöli ki saját feladatát, hogy összefoglalja más irodalomtörténészek meglátásait, és ha mesél is történetet, az inkább a recepció trendjeinek története. Természetesen ez a metatörténet sem érdektelen, még ha némiképp ellentétes is az életrajzi szempontú kiindulóponttal.

A könyv a leginkább kanonikus művek kapcsán ráhagyatkozik egy-egy, általában nagyon jól megválasztott, hosszabb szakirodalmi idézetre. Csakhogy egy nagymonográfia olvasói éppen ezekkel kapcsolatban vélhetőleg elvárnak némi iránymutatást. A legkanonikusabb művek attól kanonikusak, hogy sokan és sokat

írtak róluk, és ez az egy-egy idézetes stratégia éppen az értelmezések sokféleségét, illetve a művek rétegzettségét nem tudja megfelelően érzékeltetni. Az értelmezések történelmi változandóságát a monográfia azáltal igyekszik hangsúlyozni, hogy a hosszabban idézett, többnyire friss és izgalmas szakirodalom szemléletét hangsúlyozottan szembeállítja a korábbi recepcióval. Talán egy helyen bicsaklik meg ez a stratégia, amikor a *Különös házasság* kapcsán Császtvay a kritikai kiadás kísérőtanulmányát, Bisztray Gyula 1960-as szövegét választja ki a regény érdemeinek méltatására. Ebben például azt olvassuk: „[a] *Különös házasság* Mikszáth egyik legnagyobb szabású s valóban klasszikus értékű műve.” (350.) A probléma itt az, hogy ezt a regényt a szocialista kultúrpolitika éppen antiklerikus irányzatossága miatt értékelte olyan nagyra (nem állítom, hogy ehhez nagy erőszakot kellett tenni a szövegen). Ez az értelmezés egyébként világirodalmi bestsellerré is tette a művet a második világban, az európai szocialista országoktól Kínáig. Ebben a politikailag motivált értelmezői térben vélhetőleg túlértékelték a regényt (ahogyan Bisztray is). Ugyanakkor feltételezhető, hogy ennek a rendszerváltás után immár kínossá vált értelmezésnek és értékelésnek az ellenhatásaképpen a regény később túlságosan leértékelődött, és viszonylag kevés szó esett róla azután is, hogy a Mikszáth iránti kritikai érdeklődés az ezredforduló táján annyira megélénkült. A kanonizációs folyamatnak ez a dinamikája önmagában sem érdektelen. A regény változó recepciótörténeti pozícióinak érzékeltetésére pedig az 1960-as kritikai kiadásnál mindenképp lehetett volna frissebb szakirodalmat találni. Bényei Péter 1999-es terjedelmes tanulmánya¹ szerepel is Császtvay bibliográfiájában; Kucserka Zsófia 2010-es írása² viszont nem. Bármelyikből lehetett volna izgalmas részeket kiválasztani, legalább kiegészítésül Bisztray mellé.

Az irodalmi életművek életrajzi szempontú bemutatására mindig is jellemző az az aránytalanság, hogy sokkal több a mondanivaló a szerzőről, amikor alkotóként még jelentéktelen volt, mint a jelentős művek szerzőjéről. Úgy értem, hogy a családi háttér, a gyerekkor, a pályakezdés küzdelmei, az útkeresés sokkal alkalmasabb anyaga a történetmesélésnek, mint a befutott és fontos műveket alkotó ember élete, aki általában mást se csinál, csak ír. Ezt a narratív egyensúlytalanságot ellensúlyozhatja az általában utóbbi időszakra eső, a zsenéknél jelentősebb művek részletesebb tárgyalása. Császtvay könyvében ez elmarad: a kései, nagyon kanonikus

1 BÉNYEI Péter, *Egy irányregény „iránytalansága”: Relativizmus és metaforikusság Mikszáth Kálmán Különös házasságában*, ItK, 1999/3–4, 291–313.

2 KUCSERKA Zsófia, *Regények, vég nélkül: A Különös házasság és a regénybefejezés*, Forrás, 2010/5, 50–57. Kucserka Zsófia nevét megemlíti a 356. oldal 345. lábjegyzete mint egyikét azoknak, akik „Az »új-Mikszáth«-képen [...] dolgoznak ma is”; az általam vezetett 2007-es szövegkiadáói projekt munkatársai közül azonban kimaradt a neve a 277. oldal 212. lábjegyzetében. Az utóbbi lábjegyzet a Mikszáth kritikai kiadás kötetét tekinti át, és mivel jólesik ebben azt olvasnom, hogy „A 2000-es években Fábri Annának, Szegedy-Maszák Mihálynak (sorozatszerkesztők) és leginkább Hajdu Péternek (sajtó alá rendező) köszönhetően elkészült a kimaradt elbeszéléskötetből a 39–42. kötet, így ma Mikszáth elbeszéléseit 1897-ig olvashatjuk papír alapú kiadásban”, kissé feszengve említem itt meg, hogy 2015-ben megjelent a 43. kötet is, úgyhogy a novellák 1903-ig vannak meg kritikai kiadásban.

műveken szinte csak átrohan a tárgyalás. Az életmű centrális szövegei helyett a monográfusnak a politikai aktivitás és a Mikszáth-jubileum szolgálat bőséges anyagot az utolsó életszakasz tárgyalásához.

Az életrajzi jelleget Császtvay Mikszáth-monográfiájának az esetében nem úgy kell érteni, hogy a könyv elejétől a vége felé haladva végigvezeti az olvasót Mikszáth élettörténetén. Ilyen könyvekből íródott már éppen elég. Császtvay monográfiájának két nagy szerkezeti része, az „Ellenfényben” és a „Fényárban” című, két különböző, de nem egymást követő történetet mond el, amelyek között nagy időbeli átfedés is van. A két rész két különböző aspektusból tekint Mikszáthra. Abból a szemléletből kiindulva, hogy Mikszáth nemcsak korszakhatáron áll a magyar irodalom történetében, hanem életműve egyaránt mutat 19. századi (hátra mutató) és modern (kezdemenyező) vonásokat (a kettőt természetesen nem értékfogalomként kell érteni), a két tendenciát a szerző két külön részben tárgyalja. Az első résznek Jókai Mór a gravitációs centruma: arról van benne szó, hogyan viszonyult Mikszáth Jókaihoz, illetve hogyan sikerült, nagyon nehéz és küzdelmes pályakezdet után, olyan pozíciót kiharcolnia magának a magyar irodalmi életben és tágabban a magyar társadalomban, amelyhez hasonlót előtte csak Jókainak. És mindeközben hogyan szerezte meg Jókai barátságát is, nem riadva vissza a gátlástalan hízelgéstől sem. A második részben „Mikszáth, a modern” bemutatására esik a fő hangsúly, de itt kerül sor a gyerekkor és az iskolák tárgyalására is. A politikum szerepéről például mind a két részben szólnak fejezetek (az „Író politikust győz” és a „Politikus író győz” című fejezetek nyilván egymásra rímelnek). Ezzel a stratégiával sikerül elérni, hogy az alapvetően életrajzi szemlélet ellenére az előadást nem az életrajz kronológiája szervezi, hanem a jelenünk horizontján releváns irodalomtörténeti problémafelvetések. Sokkal érdekesebb olvasmány lesz ez így, hiszen a kettős narratíva gyakran tartogat meglepő fordulatokat.

A monográfia legfőbb erőssége, hogy részletesen és újszerűen tárgyalja Mikszáthnak az irodalmi intézményrendszerhez fűződő sokrétű viszonyát. Ez a szempont egyben a kötet kérdésfelvetéseinek súlypontja is: hogyan illeszkedett be, hogyan alkalmazkodott, illetve hogyan használta Mikszáth a korszak irodalmi intézményrendszerét. Ebből a szempontból a kötet rengeteg újdonsággal is szolgál. Mikszáth pénzügyeiről, személyes és szakmai kapcsolatairól sok olyasmit is olvashatunk, amit a Mikszáth-monográfiákban nem szoktunk meg, és olyat is, amit korábban egyáltalán nem tudtunk. Ebből azonban az is következik, hogy az arányok néhol meglepők. Mikszáth két Jókai-életrajzot is írt, és ezeket Császtvay tulajdonképpen egyenlő terjedelemben tárgyalja. Az első egy filléres füzet, a *Jókai Mór vagy A komáromi fiú, ki a világot hódította meg*,³ amelyet Mikszáth nyilvánvalóan azért írt versben (bár ehhez nem volt tehetsége), mert a vers sokkal jobban fizetett az adott sorozatban, mint a próza. Császtvay részletesen feltárja, milyen célból, milyen kontextusban jött létre a filléres füzeteknek ez a sorozata, amelyben Mikszáth is jövedelmező megbízatásokhoz jutott. A sorozat népszerűvelő céllal, állami támogatással működött, és a hitvány ponyvairodalom helyett kívánt színvonalas

3 Bp., Révai, 1883.

olvasnivalót biztosítani a tömegeknek. Ez a vállalkozás ebben a monográfiában csak Mikszáth kontribúciója miatt fontos, és elsősorban a Jókaihoz fűződő viszonya szempontjából. Ha a sorozat történetének mint a verses Jókai-életrajz kontextusának bemutatását is hozzászámoljuk, a műről Császtvay mintegy hatvan oldalt írt. (63–125.) A másik Jókai-életrajz Mikszáth kései vállalkozása, amelyet kétkötetnyi terjedelemben több év munkával alkotott meg. Erre ötven oldal jut. (131–180.) Ez az arány egy elsősorban esztétikai szempontú elbeszélésben meglepő volna, de az irodalmi intézményrendszerben a helyét kereső szerző életének elbeszélésében már nem annyira, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy a kései műről jelentős szakirodalom áll már rendelkezésre, míg a verses életrajzról nemigen olvashatunk máshol.

*

Egy recensensnek felfogásom szerint feladata (sőt talán fő feladata) kritikai észrevételeket is tenni. Kezdjük néhány aprósággal, amelyeket én stilisztikai, tárgyi, néhol csak nyomdahibáknak tartok.⁴ Kissé abundáns „a mű szerkezeti struktúrája” kifejezés. (88.) Helytelen a Kárpát-hy Zoltán név elválasztása. (103.) Szerintem a triumfálni ige tárgyatlan, és így az „a szöveg triumfálja Jókait” (108.) kifejezés értelmetlen. „Mikszáth nagyon látványosan és nagyon kategorikusan osztotta meg Jókait az életrajz megírása idejének, azaz a 20. század elejének írófejedelmi címétől” (175.): inkább fosztotta meg (in memoriam Jereváni Rádió). A következő idézet a könyvben is szó szerinti idézet: „De mindez a nem kevés szakmai kritika sem ingatta meg azt a népszerűséget, amely a Jókai-jubileum és a millenniumi ünnepek során csodálatos fényben ragyoghatott [Jókai]”. (176.) Az alany az „amely”, az pedig a népszerűségre vonatkozik; a betoldás felesleges, hiszen nem Jókai ragyog, hanem a népszerűsége. Harsányi Zsolt úgy szerepel, mint „számtalan könnyed életrajzírója” (190.), ahelyett, hogy számtalan könnyed életrajz írója lenne. A 213. oldalon a *Tövískes látogatóban* című novella címe hibásan „*Tövískes látogatás*”. A 282. oldalon szerepel ez a félmondat: „Mikszáth ponyvatörténetei, mesekönyvei, alkalmi versei és behatárolhatatlan vagy bizonytalan műfaji beosztású írásai is rendre kicsorbulhatnak az esztétikai értelmezési próbálkozásokon”; gondolom, inkább fordítva, az esztétikai értelmezési próbálkozások csorbulhatnak ki Mikszáth ponyvatörténetein, mesekönyvein stb. Mikszáth újságírói presztízseről és céhen belüli megbecsültségéről azt olvassuk, hogy „hihetetlen erőt, elismerést és közfigyelmet jelentetett” (292.); vélhetőleg inkább jelenthetett vagy jelentett. A 294. oldalon: „Herczeg Ferencet Mikszáth igazán jól ismert”; mármint ismerte. A 287. oldalon egy Fábri Anna-idézet végéről hiányzik az idézőjel, és a forrás sincs megadva. Jó hangzása van az „amelyek” szónak a 300. oldalon (amelynek helyett). A 303. oldalon ez áll: „gyors egymásutánban több politikai tartalmú és a politikai korkérdésekre reflektáló regényt írt, az *Új Zrínyiászt*”; de az *Új Zrínyiász* csak egy regény. A 307. oldal „Tisza Kálmán hosszú uralkodását” emlegeti, pedig Tisza nem uralkodott (azt akkoriban

⁴ Ezekért (már amennyiben igazam van) nyilván a kiadót is terheli felelősség. A számuk azonban a kötet terjedelméhez képest jelentéktelen.

Ferenc József tette), ő csak a miniszterelnök volt. A 311. oldalon „az összes olyan problémáról” olvassuk, „amely évtizedeken át gúzsba szorította, végül pedig szét is feszítette a Monarchia kereteit”; a két ellentétes irányú mozgást indikáló metafora képzavart eredményez. Szerintem nincs olyan szó, hogy „etiológiailag”.⁵ (324.) A 349. oldalon azt olvassuk, hogy a *Különös házasság* „egy erőszakkal felbonthatatlan házasságról szól”. Inkább egy erőszakkal kötött, de felbonthatatlannak bizonyuló házasságról. Ha jól sejtem, Buttler nem is felbontani, hanem érvényteleníttetni akarja a házasságát, de erőszakkal felbontani soha nem próbálja meg. A 361. oldalon ilyen középfokokat látunk: „több réteűbb, több rétegeűbb”; én úgy vélem, a középfokokot elég egyszer jelölni, ezért a többrétű és többrétegeű szavak is megtennék (a sokréteűbb és sokrétegeűbb nekem kevésbé tetszene).

A monográfia a bőséges idézeteket magyarázó jegyzetekkel is ellátja, illetve a tárgyalás során előkerülő személyneveket, fogalmakat is megvilágítja egy-egy lábjegyzetben. Ezek a jegyzetek túlnyomórészt nagyon hasznosak és érdekesek. A könyv ezek által szinte proszopográfiai kézikönyve lesz a századforduló irodalmi életének. Recenzensként azonban kötelességemnek érzem rámutatni a szórványos tévedésekre, hiányosságokra is. Mindössze három ilyen találtam.

A „de mikor később kevesebb lett a »nervus rerum gerendarum«” Mikszáth-idézethez ez a magyarázat tartozik: „Azaz: A pénz a lelke mindennek (Demoszthenész).” (79.) Világos, hogy Mikszáth mondatának magyar mondat szerkezetéből csak egy alany hiányzik, nem pedig egy alany-állítmány viszony: a latin kifejezés Mikszáthnál a pénz metaforája. Szó szerint kb. a dolgok mozgató idege. Amit a lábjegyzet fordít, az a teljes szállóige vagy közmondás, a *pecunia est nervus rerum gerendarum*. A magyar szólásgyűjtemények ezt következetesen Démoszthenésznek tulajdonítják, de más kultúrákban nem látom nyomát ennek az attribúciónak. A metafora ókori eredetű ugyan, de a megfogalmazás nem.

A 121. oldal egyik jegyzete, amely Mikszáth 1882-es könyvecskéjének holland papírját magyarázza, ezt állítja: „A 125 éves Van Gelder papírgyár 2023-ban ment tönkre.” Némi fejszámolás után arra juthat az ember, hogy ha egy papírgyár 2023-ban 125 éves volt, akkor 1898-ban alapították, tehát 1882-ben nem szállíthatott Magyarországra. 2023-ban valóban voltak sajtóhíradások a Crown Van Gelder cég csődjéről, például ilyen címmel is: „Van Gelder paper factory goes bankrupt after 125 years.” (Natalie Schwertheim).⁶ Ha az ember átfutja ezt a cikket, több minden kiderül belőle. Egyrészt, hogy nem sokkal korábban, 2021-ben ünnepelte a cég vel-sen-noordi újságpapírgyára fennállásának 125. évfordulóját. Ez ugye már két évvel korábbra vinné vissza az alapítást. De ez a cégnek csak az egyik gyára volt. Maga cég már a 17. században is létezett és gyártott papírt (1685-től), több üzeme is működött. Másrészt az is kiderül, hogy a cég már az 1980-as években is csődbe ment egyszer, akkor egy osztrák felvásárlás révén tudta folytatni a működését, és a 2023-as csőd-

⁵ Ez a szó egy idézetben szerepel Szilágyi Márton Lisznyai-könyvéből. Ott azonban az „etiológiailag” szó olvasható, de nem a Császtvay által megadott 122., hanem a 76. oldalon.

⁶ <https://www.packaginginsights.com/news/no-level-playing-field-van-gelder-paper-factory-goes-bankrupt-after-125-years.html>

del kapcsolatban is voltak remények egy pozitív kimenetelre. És tényleg: a cég ma is létezik, vagy legalábbis létezik egy cég ezzel a névvel.

A 294. oldalon Császtvay idézi Móricz Zsigmond nekrológiát Mikszáthról: „az utolsó öreg bölcsé a magyar irodalomnak, az összekötő kapocs a nyugodt tempójú, régi, beatus illel pihenő magyar világ s az új, ideges, lázas, modern, nyugati szelektől fölpezsdített élet között”, majd a következő magyarázatot fűzi hozzá: „Beatus ille: latin közmondás. A reneszánsz ember négy törekvésének egyike: »Boldog az az ember (aki)«.” Az a kisebbik baj, hogy a magyarázatból nem derül ki, mi volna a reneszánsz embernek ez a törekvése (ha maga a boldogság, akkor az aligha korszakspecifikus); a nagyobbik, hogy ez egyáltalán nem közmondás, hanem egy Horatius-idézet, a 2. epódosz első két szava. Boldog az, aki a mindenféle ügyektől távol maga műveli az őseitől örökölt földet – legalábbis ezt gondolja Faenius, az uzsorás, mielőtt beszédné az esedékes kintlevőségeit, és utánanézne, mihez kezdjen velük legközelebb (a vers iróniája általában elvész azok számára, akik csak a legelejét idézik).

*

Van a monográfiának néhány olyan helye is, ahol, úgy érzem, érdemes további adalékokkal szolgálnom, és a kontextust még alaposabban megvilágítanom, ami valamelyest árnyalhatja Császtvay következtetéseit is. Például a 86. oldal 152. lábjegyzete azt állítja: „Nem lehet tudni, vajon a verses Jókai-életrajzot miért nem válogatták be a kritikai kiadás egyik kötetébe sem, mindenesetre ott nem olvasható.” Én tudni vélem, miért: a kritikai kiadás műfaji alapon sorolta kötetekbe a műveket, és a tervezett *Versek, mesék* kötet mindmáig nem készült el. Abban lett volna (lesz?) a helye ennek a versnek is.

„1908-ban Mikszáth összegyűjtött műveire az évtizedeken át bírált Magyar Tudományos Akadémia Mikszáthnak ítélte a nagyjutalmat.” (186.) Úgy hangzik ez, mintha ez az Akadémia részéről váratlan elismerés lett volna az intézményt régóta és tartósan bíráló szerző felé. Pedig hát Mikszáth akkor már majdnem húsz éve tagja volt az Akadémiának, és régóta betöltött kisebb-nagyobb tisztségeket is. 1889-ben választották levelező taggá, 1905-ben pedig rendes tag lett. Tagja volt például a Péczeli-jutalmat odaítélő háromfős bizottságnak, amely két évente áttekintette (legalábbis elvileg) a teljes magyar történelmiregény-termést, és ha megfelelő jelölt nem akadt, a nem történelmi regényeket is. Ez a funkció is jelzi, hogy Mikszáth akkor már jó ideje az Akadémián belül is nagy tekintélynek örvendett.

Az *Országos Hírlap* megindulásával és megszűnésével kapcsolatban Császtvay azt állítja, „hogy az *Országos Hírlap* eleve egy jócskán telített lappiacra érkezett” (315.); a lappiac telítettségét pedig egy hosszabb lábjegyzetben illusztrálja, amely zavarba ejtő módon azzal kezdődik: „Egyetlen adat erre:”, hogy aztán hat soron át viszonylag sok adatot soroljon fel. Az adatok azonban értelmezés nélkül nem feltétlenül bizonyítanak bármit is, és szerintem az ott közölt adatok sem sugallják azt, hogy a lappiac telített lett volna 1897-ben. Császtvay talán azt gondolja, ha az

adatok szerint sok hírlap és folyóirat, illetve sok politikai napilap jelent meg, akkor a piac telített volt. Ráadásul a lábjegyzet csak azt adja meg, hány időszaki kiadvány jelent meg Magyarországon 1850-ben, 1867-ben és '68-ban, 1877-ben, illetve 1910-ben. A dinamikus növekedés ezekből a szerintem nem a legszerencsésebben kiválasztott⁷ adatokból is jól látszik, csak éppen az nem derül ki belőlük, mit volt a helyzet 1897–1899-ben, amikor Mikszáth az *Országos Hírlappal* próbálkozott. A lábjegyzet szakirodalmi áttekintést is ad, amelyből azonban hiányolom Bezeczky Gábor publikációit, elsősorban a „Szinyeyi József és a hazai hírlapirodalom” című tanulmányt, amelyben ezt olvassuk: „Az összes lapok száma [...] 1830 és 1910 között tízévente megkétszereződött.”⁸ A következő oldal táblázatából azt is megtudjuk, hogy 1891-ben 23, 1901-ben 70, 1910-ben pedig 107 politikai napilap jelent meg Magyarországon. Szinyeyi Józsefnek a *Vasárnapi Ujságban* publikált éves listái⁹ szerint 1897-ben (az *Országos Hírlap* indulásakor) 1100 időszaki kiadvány jelent meg, 1910-ben pedig 1680. A politikai napilapok száma 1897-ben 46 volt, ez nőtt 1901-ben 70-re, 1910-ben 107-re. Mindebből az látszik, hogy a hírlappiac messze nem volt telített, bőven volt még benne növekedési potenciál. A kiadványok durván tízévenkénti duplázódása tovább folytatódott.¹⁰

Császtvay elég meggyőzően mutatja be, milyen problémái voltak már eleve Mikszáth lapalapítási vállalkozásának, és azt állítja, hogy ebben a formában a dolog nem is sikerülhetett. Meglehet, igaza van, de hadd idézzem (Császtvay szellemében hosszabban) Révay Mórt a lap megszűnéséről:

„...újév körül Mikszáth Kálmán a szerkesztőség legnagyobb megdöbbenésére, barátjainak legnagyobb csalódására a lapot hirtelen beszüntette, az előfizetőket átadta a »Pesti Hírlap«-nak; az »Országos Hírlap«-nak vége volt.

Senkisé sem tudta megérteni, hogy egy jól indult lap, mely mindvégig tetemes példányszámban nyomtatott, mégis megbukik. Az »Országos Hírlap« nem bukott meg; hanem agyonütötte az, aki életre hozta.

7 Félrevezető például az 1850-es évvel kezdeni az adatsort, amikor a szabadságharc utáni terror megbénította a magyar sajtót. Kezdeti dátumként az 1850-es év 9 időszaki kiadványa azt sugallja, hogy a század közepén szegényes volt a magyar sajtó kínálata. Az 1848–49-es évek 86 kiadványa szintén félrevezető volna, hiszen az a forradalmi pezsgésnek volt köszönhető. Talán az 1847-es év 33 kiadványa sugallhatott volna reális képet.

8 Magyar Könyvszemle, 2021, 367–380, 373. A tanulmány megtalálható a szerző *Az eltűnt miniatűrök: Szépirodalom és időszaki sajtó a kiegyezéstől az első világháborúig* című könyvében is (Bp., Gépekönyv, 2022, 55–63.). A könyv egyfelől nehezebben hozzáférhető, mint az említett tanulmány, másfelől viszont sok további adalékkal szolgál a korabeli sajtópiac dinamizmusáról.

9 Bezeczkyt jogos kritika érte amiatt, hogy a *Vasárnapi Ujság* 1861–1869-es listái is Szinyeyeknek tulajdonította, tévesen. Ez azonban sem tanulmányának konklúzióit, sem az én jelen érveimet nem érinti.

10 A világháború nyilván összezavarta a trendeket, amelyek aztán nem állhattak helyre a történelmi Magyarország felbomlása miatt. De nemcsak Trianon teremtett új helyzetet az 1920-as évekre a magyar sajtó számára, hanem az új mediális versenyhelyzet, a rádió és a film megjelenése is.

Hogy ennek miért kellett így történni, az örök talány fog maradni. [...] Ezek az ügyek bennünket teljesen elidegenítettek egymástól, éveken át jóformán megszűnt köztünk minden érintkezés. Ha találkoztunk is, nem igen váltottunk szót egymással.”¹¹

Révay tetemes anyagi veszteséget szenvedett el, és elképzelhető, hogy nemcsak publikált visszaemlékezésében, hanem személyes emlékezetében is szívesebben hátrított Mikszáthra a felelősséget, mintsem hogy magára vállalta volna, hiszen ha elismeri saját hibáit, rossz helyzetértékelését, az nyilván nem annyira láttatta volna jó üzletember színében őt. Mindenesetre ezt annyira komolyan gondolta, hogy évekre jegelte is a több mint évtizedes bensőséges barátságát Mikszáthtal.

Éppúgy elképzelhető, hogy a lap (a kormányzati körök támogatására alapozva) még jó darabig eldöcöghetett volna, és tényleg Mikszáth személyes döntése miatt szűnt meg hirtelen, mint ahogy az is elképzelhető, hogy külső okok, talán éppenséggel a kormányzati körök támogatásának elmaradása vezetett a megszűnéshez. Ha áttekintjük, mennyi mindent írt Mikszáth abban az időszakban, világossá válik, hogy rengeteg munkát fektetett a vállalkozásba. Publicisztikai termékenysége ekkor vetekedett szegedi és azt követő első pesti éveivel. Nem kizárt, hogy a lap országos politikai hatását nem találta elég jutalomnak ehhez az áldozathoz képest. Másfelől mint Császtvay írja: „A lap bukása nyilvánvalóan előre egyeztetett lépés volt a Szabadelvű Párttal, hiszen január 23-án a Bánffy-kormány benyújtotta lemondását.” (316.) (Gondolom, inkább a lap megszűnése, mintsem a bukása lehetett előre egyeztetett lépés.) Révay tanúságát azonban abban az esetben sem gondolnám mellőzhetőnek, ha végül nem hiszünk neki.

A könyv egyik fontos fejezete Mikszáth verses Jókai-életrajzáról szól, amelyet nemcsak bőven idéz, kommentál és magyarázó jegyzetekkel lát el a szöveg, hanem intertextuális kapcsolatainak egy részét is feltárja. Meglepően hiányzik azonban egy utalás a következő helyhez:

Mondom építék a koronázó-dombot,
Ötvenkét megyéből hoztak rá porondot;
Hol Rákóczy küzdött, hol Lajos elesett,
Innen is, onnan is földet egy keveset.
Minden rajta van már, készen a domb, készen...
Csak Jókai írta: »Urak, nem egészen
Ebből a dombból még hiányzik valami.«
Minden ember kérdi: Hiányzik? S ugyan mi?
– »Az a por hiányzik – ilyen szókra fakadt –
Mely a száműzöttek saruira tapadt.« (101.)

11 RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek, kiadók*, Bp., Révai, 1920, II, 223.

Jókai nem volt nagy költő (bár Mikszáthnál azért sokkal jobb verselő volt), de ez a passzus, különösen a kurzivált rész, a valószínűleg legismertebb versére utal, *A koronázási dombra*.¹² Ebben Jókai végigsorolja, mennyi helyről hoztak földet a koronázási dombhoz, de vissza-visszatérően kiderül, hogy még mindig hiányzik a dombból, és csak az utolsó strófában derül ki, hogy mi:

Mi hiányzik még a dombból?
 – Számüzttek, bujdosóknak
 Vándor saruján hozott por.
 – Ez hiányzott még a dombból.

*

Az irodalomtudomány jelen állapotában sokak számára kérdéses lehet, hogy a szerzői nagymonográfia műfaja egyáltalán életképes-e még. Kezdve azon, hogy az óhatatlanul szervezőelvvé váló életrajz eltereli a figyelmet az irodalmi mű irodalmiságáról, egészen addig, hogy olyan egység-e a szerzői életmű, amelyről szignifikáns kijelentéseket lehet és érdemes tenni. És ez csak maga a műfaj, nem pedig az irodalomtörténész saját pozíciójának problémája: tényleg van-e mondanivalója az összes kanonikus műről, illetve mennyiben engedi meg maga a műfaj a nem kanonikus tárgyalást és értelmezést. A hagyományos nagymonográfia lineáris történetmondásra alapozott narratívája kissé unalmasnak is hathat egy 21. századi olvasó számára. Mindezek tekintetében Császtvay Tünde vállalkozása érdekesnek és sikeresnek látszik. A történetmondás linearitásának felbontásával izgalmasabbá tette az előadást, és ellenállva a kanonikus előadásmód implicit követelményének bátran helyezte a súlypontokat azokra a témákra, amelyek őt mint kutatót érdeklí, illetve amelyekről a recepció jelen kontextusában újszerű mondanivalója van. Az arányok sokatmondók. Mindenképpen meglepő, hogy az életmű legrészletesebben tárgyalt darabja az esztétikailag meglehetősen silány *Jókai Mór vagy A komáromi fiú, ki a világot hódította meg*. Mikszáth összes regényére csak húsz oldal jut, ami azonos a novellisztika tárgyalásának terjedelmével, és a politikai publicisztikáéval is. Mikszáth érvényesülése, korabeli tekintélye szempontjából – és végtére is Császtvay életrajzon az irodalmi intézményrendszeren belüli mozgások feltérképezését érti – a sajtóműfajok valóban fontosabbak lehettek, mint a regények, még ha az irodalomtörténeti kanonizáció inkább az utóbbiakon alapul is. Ezért is jöhetett létre egy olvasmányos, sok tanulsággal és érdekességgel szolgáló könyv.

12 JÓKAI MÓR *Összes művei: Költemények I*, Bp., Révai, 1904, 180–181.

Nóbik Attila

Nőtörténetírás és ismeretterjesztés határán

Szécsi Noémi nő történeti köteteiről

SZÉCSI Noémi, *Lányok és asszonyok aranykönyve: Szépség, egészség, termékenység és szexualitás a 19–20. század fordulóján*, Bp., Park, 2019.

SZÉCSI Noémi, *Régen minden lánynak jutott férj: A nők neveltetése és szereplehetőségei a 19–20. század fordulóján*, Bp., Park, 2024.

SZÉCSI Noémi, *Jókai és a nők*, Bp., Magvető, 2025.

Szécsi Noémi nő történet iránti érdeklődése már a korábbi időszakban is több publikációban tetten érhető. Egyrészt ő a szerzője a *Halcsontos fűző* blognak¹, másrészt Géra Eleonórával közösen a 2010-es években két nő történeti ismeretterjesztő kötetet is publikáltak.² Az utóbbi bő fél évtizedben pedig immár önálló szerzőként jelentetett meg három olyan tudományos ismeretterjesztő könyvet, amelynek fókuszában a dualizmus korának nő története áll. Az öt kötet és a hozzájuk kapcsolódó blogbejegyzések élénk visszhangot váltottak ki a laikus sajtóban, ám a szakmai kritikák – ismeretterjesztő irodalmak esetén nem szokatlan módon – jórészt elmaradtak.³ Jelen írás az önállóan megjelent Szécsi-kötetek áttekintésére vállalkozik.

A *Lányok és asszonyok aranykönyve* fókuszában a női test áll. Szécsi Noémi Hungonnai Vilma történetének felvillantásával kezdi könyvét, hiszen a szöveg egyik fontos forrását az első diplomás magyar orvosnő 1898 és 1901 közötti orvosi naplói adják. A könyv a női testtel kapcsolatos elképzeléseket és gyakorlatokat a (normatív) női életút mentén rendezi. Erre utalnak a fejezetcímek is: *Lányok teste*, *A test mint házassági tőke*, *Anyák teste*, *Test és lélek* és *Asszonyok teste*. Az első fejezet a lányokkal foglalkozik, ír a higiénés szokásokról, a szépségideálról, a sport és a női test viszonyának alakulásáról, de bőven foglalkozik a szüzesség és a házasság előtti szexualitás kérdésével is. Az egyik alfejezet pedig a könyvben többször is előforduló

1 <https://halcsontosfuzo.blog.hu/>. A blog felületén a jelen írás idején 2019-es az utolsó bejegyzés, a kapcsolódó Facebook-oldalon pedig 2022-es.

2 SZÉCSI Noémi, GÉRA Eleonóra Erzsébet, *A modern budapesti úrinő: 1914–1939*, Bp., Európa, 2017; SZÉCSI Noémi, GÉRA Eleonóra Erzsébet, *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)*, Bp., Európa, 2015.

3 Néhány példa a megjelent kritikákra: TÖRÖK Zsuzsa, *Szécsi Noémi – Géra Eleonóra: A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)*, Irodalomismeret, 2016/2, 95–99; BARTHA Eszter, „...Magyar menyecskét szeretnék én otthon látni”: Család, házasság és politika a dualizmus korában Magyarországon, *socio.hu*, 2016/3, 105–110 <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.3.105>; GYIMESI Emese, *A „Pesti Asszony” mint a modernség szimbóluma*, *Múltunk*, 2018/3, 254–263.

fűzőviselési szokásokat tekinti át. A második nagy fejezet a lányból asszonnyá válás útjával, a házassággal foglalkozik, beleértve a házasság akadályát jelentő, jellemzően egészségügyi problémákat is. A kötet harmadik témája az anyaság és a terhesség kérdése, ahol nem csupán a terhesség, a szülés, a szoptatás és a dajkaság, hanem a magzatelhajtás témáját is bemutatja a szerző. A negyedik fejezet a testi és lelki bajok gyógyításának kultúrtörténetét mutatja be. Az ötödik fejezet pedig az idősebb (már házasságban élő vagy megözvegyült) nők testével kapcsolatos témákat jár körül, mint a házaselet, a fogamzásgátlás, a meddőség, a nőgyógyászati problémák vagy éppen az idősödő női test társadalmi reprezentációja.

A *Régen minden lánynak jutott férj* más elrendezést követ, mint a *Lányok és asszonyok aranykönyve*, noha számos téma felbukkan részletesebben kifejtve az előző kötetből. A kötet az alcímmel összhangban – *A nők neveltetése és szereplehetőségei a 19–20. század fordulóján* – tematikusan tárgyal néhány kérdést. A *Gyermekkor* című fejezet például nem csupán a családba született gyermekek sorsát mutatja be, hanem a lelenházak és az árvaházak világát is. De itt esik szó az intézményes nevelés korai formáiról, az óvodákról és a népiskolákról is. Szécsi külön fejezetet szentel a *Nőnevelésnek*, amelyben az otthoni iskoláztatás, a nevelőnők, a zárdaiskolák mellett bemutat jó néhány olyan területet is, amely belépőt jelenthetett a korabeli női karrierbe. Ilyen az óvónő- és tanítónőképzés mellett az első női egyetemi hallgatók témája, de a színészképzés és a társasági életre való felkészítés is. Az előző kötethez hasonlóan fontos témaként jelenik meg a harmadik és a negyedik fejezetben alaposan bemutatott házasság és háztartás kérdése. Ezekben a részekben széles körű áttekintést kap az olvasó a házassági piacról, a házassági szokásokról és a normaszegő házasságokról, valamint a házassághoz kapcsolódó rítusokról is. A háztartással kapcsolatban összehasonlítja a vidéki és a budapesti háztartást, illetve külön alfejezeteket szentel a korban központi kérdésnek tűnő mosásnak és a főzésnek. A következő fejezet – *Cselédek, munkásnők és doktor nagyságák* – kitekintés a középosztály világából. Szécsi részletesen ír a cseléd lányok, a „Marik” életkörülményeiről, a munkásnők világáról és a varrónői pályáról. Itt szól a tisztviselőnők és az orvosnők helyzetéről is. A *Szexualitás és anyaság* fejezetben számtalan olyan téma felbukkan, amely az előző kötetben is, így például a terhesség, a szülés, a fogamzásgátlás és a családtervezés. De olyan tabunak számító témákat is alaposan körüljár, mint a szüzesség, a szexuális norma és normaszegés, illetve a prostitúció és az emberkereskedelem. A könyv utolsó fejezetében az özvegység és a válás témáját tárgyalja.

A fenti témák jó része, noha más szemszögből, megjelenik a frissen megjelent, *Jókai és a nők* című kötetben. A könyv apropóját Jókai Mór születésének 200. évfordulója adja, ugyanakkor, amint az a szövegből kiderül, Szécsi Noémit régóta érdeklődés fűzi a témához. A kronologikus felépítésű kötet a költő születésének időszakától kései házasságáig és haláláig részletesen végigvezeti az olvasót az író életének fontos női szereplőinek sorsán. Jókai életrajza jó lehetőséget nyújt a korabeli női életpályák bemutatására. Az író református kismemesi közegeből származott, onnan emelkedett a nemzet legnépszerűbb írójának, majd élete végére a már népszerűsége csúcán túljutott bálványnak a pozíciójába. A korai évek legmeghatározóbb

szereplője az édesanya, illetve a közvetlen nőrokonok voltak. Majd következett a botrányos házasság Laborfalvi Róza színésznővel, aki egy törvénytelen leánygyermeket is hozott a házasságba. Ennek az időszaknak a főszereplői művészek, színésznők, illetve a házaspár közelében élő nőrokonok, sőt, a maga is egy törvénytelen leányt, a harmadik Rózát világra hozó második Róza. A harmadik Róza szintén fontos szerepet játszik: a festő Feszty Árpáddal kötött házassága és az általuk vitt Feszty-szalonszellemi inspirációt jelentett az idősödő írónak is. A történet Jókai Mór Laborfalvi Róza halála utáni újabb botrányos, a fiatal színésznővel, Nagy Bellával kötött házasságával zárul, epilógusként kitekintve a fiatal özvegy és néhány további szereplő, például a harmadik Róza lánya, Feszty Masa további sorsára. A könyv érdekessége, hogy nemcsak leírja, de „beszéli” is Jókait: a nőképet, a női szerepeket az írótól vett idézetek – többnyire regényrészletek – illusztrálják.

Bár a három kötet fókusza némileg különbözik, az abban bemutatott témák, sőt a szereplők is átjárnak a könyvek között. Ilyenek például a kötetek cím- és főszereplői, Hugonnai Vilma és Jókai Mór. De jó néhány téma is közös a könyvekben: a nevelés és a neveltetés, a házasság és a házaselet, a szülés és a születés, az öregedés és az elmúlás. Mindhárom kötet reflektál a nők változó társadalmi szerepére, a férfiak privilegizált helyzetére, a nők szexuális elnyomására, a nőket a családon belül és a társadalomban érő erőszakra, a kizsákmányolás különböző formáira. Teszi mindezt kifejezetten nagy olvasottságra és széles elsődleges forrásbázisra alapozva. Mindhárom kötetet bibliográfia egészíti ki, amelyekben Szécsi Noémi megjeleníti a felhasznált szakirodalmakat, illetve a levéltári forrásokat és egodokumentumokat. A felhasznált források mennyisége némely szaktudományos munkának is dízére válna. Néhány területen azonban alapirodalmak feldolgozása emelhetne volna a könyvek színvonalát. Hogy szűkebb érdeklődési köröm, a neveléstörténet területéről említek példát, Pukánszky Béla⁴ és Kéri Katalin⁵ nőneveléstörténeti munkái kifejezetten hiányoznak a feldolgozott könyvek közül. A széles szakirodalmi alapozás miatt a kötetek alapvetően pontosak, még ha a tudományos ismeretterjesztés által megkívánt könnyedebb stílus miatt a szakmai szemnek néha kissé felszínesnek vagy pontatlannak is hatnak a közölt adatok. Megint csak a tágabban értelmezett neveléstörténet területéről hozok két példát.

A kiseddévás hazai megalapítójának valóban Brunsvik Terézt szokta tekinteni a szakirodalom. Ugyanakkor az előzmények között nem csupán Pestalozzit és Fröbelt érdemes megemlíteni, hanem általában a filantropista pedagógiát, vagy éppen Samuel Wilderspin nevét, akinek németre fordított munkája jelentős inspiráció volt Brunsvik számára. A művelt nagypolgári és arisztokrata családokban teljesen megszokott volt, hogy a korszak legfrissebb könyveit olvassák, köztük az akkor igen divatosnak számító nevelési kézikönyveket. De meg lehet említeni az inspirációk

⁴ PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés évezredei: Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*, Bp., Gondolat, 2006.

⁵ KÉRI Katalin, *Hölgyek napernyővel: Nők a dualizmus kori Magyarországon, 1867–1914*, Pécs, Pro Pannonia, 2008; KÉRI Katalin, *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon: Nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással*, Pécs, Kronosz, 2018.

között Teréz édesapját, Brunszvik Antalt, aki a magyar nyelvű intézményes nőnevelés egyik apostola volt. Szintén kimarad a *Régen minden lánynak jutott férj* című kötetből Brunszvik unokahúgának, Teleki Blankának a neve, aki 1846-ban magyar nyelvű nőnevelő intézetet nyitott Pesten. Az ő unokahúga pedig az a De Gerando Antonina, aki a dualizmus kori intézményes nőnevelés egyik kiemelkedő képviselője volt. A kisdédóvás és általánosságban a nőnevelés története kiválóan megmutatja ezeknek a sokszor generációkon átívelő női hálózatoknak a működését, amelyeknek a bemutatása alig jelenik meg a könyvekben.

Ami a népnevelés intézményeit illeti, jól mutatja be a szerző, hogy a dualizmus kori Magyarországon az alsóbb iskolafokokon elsősorban kényszer volt. Ugyanakkor a koedukáció a tankötelezettség lassú, de folyamatos terjedésével olyan új helyzetet teremtett, amely a modern nyugati társadalmak sajátja. A gyermekkor egyik kiemelt színtere lett az iskola, amely így a női és férfiszerepek konstruálásának fontos terepévé is vált. Érdekes lett volna az oktatási rendszer némileg részletesebb bemutatása, hiszen a női karrierlehetőségek felé utat nyitó iskolák, például a leánypolgárik, a női felső kereskedelmi iskolák, a felsőbb leányiskolák vagy éppen a leánygimnáziumok hiányoznak, vagy épp hogy csak említés szintjén jelennek meg a könyvekben.

A laikus olvasó számos ismerettel fog gazdagodni a könyvek által, ugyanakkor több olyan kontextuális elem egyáltalán nem vagy csak érintőlegesen kerül említésre, amelyek segítenének értelmezni a kötetekben bemutatott jelenségeket. Maga a szerző több helyen jelzi korrekt módon, hogy a könyvek elsősorban a középosztálybeli nők helyzetének bemutatására vállalkoznak, ezzel együtt is alig jelenik meg valami a korabeli Magyarország vallási, nyelvi vagy etnikai sokszínűségéből, a gazdasági helyzet rétegzettségéből, a különböző társadalmi osztályok eltérő tapasztalataiból, a szexuális orientáció és a nemi identitás kérdéseiből, a fogyatékoság konstrukciójából, a nemzetépítés politikai és kulturális folyamataiból, vagy éppen a hatalom kérdésének árnyalt kezeléséből.

Ezek a hiányok azonban nem Szécsi Noéminak vethetők fel, hanem a magyar nőttörténetírásnak. A felhasznált irodalmak kevésbé reflektálnak a feminista nőttörténetírás újabb elméleti megközelítéseire és eredményeire. A szerző ezzel kapcsolatban maga is így fogalmaz: „Szeretném, ha ez a könyv azzal tenne hozzá az utóbbi években a tudománypolitikai ellenszél ellenére is egyre bővülő, gazdagodó magyar nőttörténethez, hogy szélesebb olvasótábornak ad lehetőséget az időszak jellegzeteségeinek áttekintésére. Ugyanakkor, lévén ismeretterjesztő munka, nem pótolhatja az egyes tudományterületek hiányosságait és adósságait.”⁶ A három kötet hiányosságai és adósságai elsősorban a magyar nőttörténetírás hiányosságai és adósságai. Ezért hasznos lenne, ha létrejönne egy olyan diskurzus, amely növelné a nőttörténet- és a nőneveléstörténet-írás kontextusérzékenységét, és amelynek eredményei egyszer majd a szélesebb közönséghez eljutó tudományos ismeretterjesztő irodalmakban is megjelenhetnének.

6 SZÉCSI, *Régen minden lánynak jutott férj*, 515–516.

Szécsi Noémi könyveinek nyelvezete lendületes, olvasmányos, a szerző jó tollú író, a szerkesztők is kimondottan jó munkát végeztek. Talán egyetlen felvetés, bár ez ízlés kérdése, hogy érdemes lett volna a jórészt a második könyvben megtalálható infantilizáló kifejezések (leányka, süldőleány, fiúcska, nebuló) kerülése. A kötetek kivitelezése is színvonalas, az egyetlen kisebb kifogás e tekintetben az lehet, hogy a Jókai-kötet, bár igényes kialakítású és szépen díszített, a fényes papír miatt néha nehezen olvasható. A könyvek gazdagon illusztráltak, a képek jól kiegészítik a szövegeket. A Jókai-történet nyomon követését hatásosan segíti a kötet végén található családfa.

Mindhárom kötet kifejezetten igényes munka, amely széles áttekintést ad a dualizmus kori nőképről, a nőikkel kapcsolatos szerepelvárásokról, a női sorsok tipikus fordulópontjairól, a tipikus és atipikus női életutak egy részéről. A téma iránt érdeklődő olvasók mindhárom kötetet nagy haszonnal és élvezettel forgathatják.

HASZNOS MULATSÁGOK.

Nem csak mindig játszani ,
Hanem kell is tanulni.

Owaimer Oliver – Radnai Dániel Szabolcs

Egy hírhedett kalandor a tizenkilencedik századból

Megjegyzések a Jókai-évről*

A Jókai-bicentenárium 2025-ben nem csupán ünnepi alkalom, hanem lehetőség is arra, hogy mérleget vonjunk, miként alakult az elmúlt évtizedekben Jókai Mór irodalomtörténeti megítélése, illetőleg hogy annak nyomán hogyan él tovább az egykori írófejedelem alakja és munkássága a szélesebb kulturális emlékezetben. Az emlékévet olyan értelmezői modell alapján képzelhetjük el, melyben az egyes társadalmi alrendszerek tudás-előállító szerepet töltenek be a kultúrában, majd bizonyos tartalmak popularizáció útján továbbterjednek a társadalmi emlékezetben. A Jókai-év esetében célszerűnek látszik a tudomány, pontosabban az irodalomtörténet-írás működését középpontba helyezni, majd annak hatásait vizsgálni a tágabb kulturális térben.

Ahhoz, hogy a Jókai-bicentenárium tudományos fejleményeit és az emlékév szélesebb hatókörű hozadékait fölmérjük, szót kell ejtenünk arról is, honnan indulunk. Tehát a Jókai-olvasás utóbbi évtizedekben tapasztalható megújulásáról kell beszéljünk, hogy aztán – mintegy pillanatképet készítve – aktuális metszetét láttassuk a folyamatnak. Természetesen emberi erővel lehetetlen volna az utóbbi évek kutatásainak és kulturális kisugárzásainak minden lényeges mozzanatát áttekinteni – különösen úgy, hogy az emlékév még tart, s aligha zárul le majd a naptári év végével. Néhány meghatározó irány azonban talán már most is kirajzolódni látszik. A továbbiakban ezért nem a dömpingszerűen fölhalmozódott Jókai-értelmezések részletes lajstromozására vállalkozunk, hanem a szakirodalom főbb előzményeit és az újabb megközelítési tendenciákat tekintjük át, hogy az emlékév eseményeit az ezredforduló után megújuló Jókai-értés tágabb kontextusából szemlélhessük.

A hagyományos Jókai-kép lebontása

Az 1970-es, '80-as évekre – miközben ekkor még szakadatlanul készültek a '60-as években megindult *Jókai Mór Összes Művei* kritikai kiadás kötetei – voltaképp megcsontosodott a Jókai-életműnek a marxista irodalomszemlélet keretei közé illeszthető értelmezése. Ez a szemlélet bizonyos szempontból a 19. századi népies-nemzeti

* A szerzők köszönettel tartoznak Vaderna Gábornak és Szajbély Mihálynak, amiért megjegyzéseikkel és korrekciós javaslataikkal támogatták a szöveg elkészülését.

irány és a Horváth János-i „nemzeti klasszicizmus” romantikaellenességéből táplálkozott, így Jókait egyfelől a szélsőséges franciás romantika áramlatába helyezte (s marasztalta el), a nemzet „nagy mesemondójaként” méltatta, kiemelte a mellékszereplők realista megformáltságát, illetve 48-as forradalmi szerepvállalása révén irodalmunk „haladó hagyományai” közé emelte.¹ Ezzel párhuzamosan az újvidéki Bori Imre a korabeli magyarországi megközelítésektől eltérő szemlélettel, a századfordulós irodalom tágabb összefüggésében közelített Jókai életművéhez.² Munkái azonban – talán periférikus megjelenésük, talán a hazai irodalomtörténet-írás zártabb intézményi keretei miatt – csekély hatást gyakoroltak a Jókai-recepció alakulására. Később, noha készültek jelentős tanulmányok,³ e rögzült beállításon az 1989–90-es rendszerváltozás s vele együtt a korszak teoretikus-módszertani pluralizmusa, a marxista dogmák gyöngülése sem változtatott gyökeresen. Néhány 19. és 20. századi szerzővel szemben, kiknek kritikai és irodalomtörténeti értékelését látványosan fölülírta (vagy legalábbis átrajzolta) az irodalom- és kultúrpolitikai átalakulásból következő „elméleti bumm” – úgymint: Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Márai Sándor –, Jókait egy ideig elkerülte a radikális újraértelmezési hullám. A '90-es évek egyik legjelentősebb – ma már alapvető viszonyítási pontnak tekinthető – Jókai-értelmezése Fábri Anna *Jókai-Magyarország* (1991) című kötete volt. A könyv leginkább társadalom- és művelődéstörténeti távlatból kínált új nézőpontot, ám egyik legfontosabb tézise – miszerint Jókai regényei nem „tükrözték”, hanem inkább *létrehozták* a 19. századi Magyarország képét – a maga idejében igencsak alulexponált maradt.⁴ A korszakra jellemző, hogy az 1999-es, a Korona Kiadó *Klasszikusaink* sorozatában megjelent Jókai-kismonográfiát is Nagy Miklós jegyezte – aki már több mint három évtizeddel korábban a Sőtér István-féle *A magyar irodalom története* („Spenót”, 1964–66) Jókai-portróját is készítette.⁵ (Ne feledjük: e sorozatban oly kezdeményező erejű, újító szellemiségű kismonográfiák jelentek meg, mint Margócsy István *Kísérlet* alcímű Petőfi-könyve és Eisemann György Mikszáth-kötete.)⁶ Mindez persze a rendszerváltás évtizedében

1 MARGÓCSY István, *Előszó: Jókai Mór fogadtatástörténete = Jókai Mór emlékezete*, szerk. MARGÓCSY István, Bp., Osiris, 2022 (Osiris Irodalomtörténet), 9–25, 21.

2 BORI Imre, *A magyar „fin de siècle” írója: Jókai Mór (I–IV)*, Híd, 1975/11, 1975/12, 1976/1, 1976/2; UŐ, *A magyar „belle époque”* = B. I., *A magyar irodalom modern irányai*, Újvidék, Fórum Kiadó, 1985, I, 114–126.

3 VÖ. EISEMANN György, *A kozmosztól a szigetig (Romantizálás és regényforma Az arany emberben)*, It, 1991/2, 253–275.

4 FÁBRI Anna, *Jókai-Magyarország*, Bp., Skiz, 1991. A könyv visszhangjáról: TAKÁTS József, *Módszertani berek: Írások az irodalomtörténet-írásról*, Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2006, 52 (később megjelent: UŐ, *Társasnyelvészet és irodalomtörténet-írás* = T. J., *Ismerős idegen terep*, Bp., Kijárat, 2007, 55–77, 76); IMRE László, It, 1992/4; SZILASI László, *Magyar Napló*, 1992/10, ItK, 1993/1; ÁRPÁS Károly, *Forrás*, 1992/5.

5 NAGY Miklós, *Jókai Mór (1825–1904) = A magyar irodalom története IV: 1849–1905*, főszerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1978 [1965], 284–320; UŐ, *Jókai Mór*, Bp., Korona, 1999 (Klasszikusaink).

6 Amit Szilágyi Márton megjegyyez az *Ahol a pénz nem Isten* (1904) című utolsó (és befejezetlen) Jókai-regény Nagy Miklós-féle értelmezéséről, az általánosságban is elmondható a kötetéről:

összefüggött egy jelentős kutatói generációváltással, illetve a Jókai-regények népszerűségének korabeli (a maihoz képest még elenyésző) visszaszorulásával is. Ahogy Imre László fogalmazott 1992-ben Fábri Anna könyvét bírálva: „Elnéptelenedő, eláruló tudományterület a XIX. század második felének kutatása, s Lengyel Dénes, Nacsády József, Sőtér István és mások kiesése után a Jókai-szakirodalom doyenjévé, s egyben egyetlen kiemelkedő művelőjévé váló Nagy Miklós tevékenysége mellett nem is nagyon beszélhetünk számottevő Jókai-munkálatokról.”⁷

A '90-es évek akadémiai közegében tehát tovább élt az a beállítódás, mely Jókait végső soron a könnyen és gyorsan fogyasztható tárcaregényt „industriális” módon gyártó, népszerűségahajász szerzőjeként marasztalta el.⁸ E korszak újítoán ható fejleménye Szilasi László régi magyaros irodalomtörténész Jókai-publikációinak megjelenése volt, melyek jelentős szerepet játszottak a Jókai-kép revíziójában. Az 1992-től folyóiratokban közölt, majd könyvként *A selyemgubó és a „bonczoló kés”* címmel 2000-ben megjelent Jókai-értelmezésének legfőbb újdonsága az volt, hogy érdeklődését a Jókai-szövegek esztétikai teherbírásának kérdése (s az ekképp megfogalmazható elismerés vagy elmarasztalás firtatása) helyett a Jókai-olvasásra, a Jókai-befogadás alaptípusaira és belső hagyományozódására irányította.⁹ A dekonstrukcióból inspirálódó Szilasi kreatívan és látványosan bontotta elemeire, illetve rendezte újra a Jókai-értés bevett eljárásait, s gondolatmenetét egy-egy műinterpretációval is illusztrálta. Művének több vonása is kezdeményező erejűnek mutatkozott az új évezredben. A Northrop Frye nyomán bemutatott Jókai-féle románcos¹⁰ regénypoétikának később átfogóbb elemzései születtek.¹¹ S ez lehetőséget kínált a Jókai-poétikával szemben megfogalmazott előítéletek perújrafelvételére is.¹² Ezzel

„álláspontját a szerző kései monográfiájában finomította ugyan, de alapvetően nem adta fel.” SZILÁGYI Márton, *Az elhibázott Teremtés (Jókai Mór: Ahol a pénz nem Isten) = Sz. M., Torlódások: Tanulmányok a 19. század második felének prózapoétikájáról*, Bp., Kalligram, 2025, 190–203, 190.

⁷ IMRE László, *Fábri Anna: Jókai–Magyarország*, It, 1992/4, 947–949, 947.

⁸ FARKAS Evelin, *A legmagasabb polcra kerülő Jókai-művek értelmezői potenciáljáról: beszélgetés Hansági Ágnessel és Bényei Péterrel*, Alföld Online, 2025. november 8., <https://alfoldonline.hu/2025/11/a-legmagasabb-polcra-kerulo-jokai-muvek-ertelmezoi-potencialjarol/>.

⁹ SZILASI László, *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*, Bp., Gondolat–POMPEJI, 2000 (deKON KÖNYVEK). Lásd SZILASI László, *A teljesség elrendezése*, Magyar Napló, 1992/10, 38–39; Uő, *Fábri Anna: Jókai–Magyarország*, ItK, 1993/1, 148–151.

¹⁰ *A románcos és a novel* típusú regénypoétika műfaji különbségeire jóval korábban fölhívta a figyelmet: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Bp., Szépirodalmi, 1989, 42–96.

¹¹ NYILASY Balázs, *A románc és Jókai Mór*, Bp., Eötvös Kiadó, 2005; SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór (1825–1904)*, Pozsony, Kalligram, 2010 (Magyarok emlékezete), 246–250.

¹² HANSÁGI Ágnes, *A kánon egyszólamúsítása: A Jókai-precedens és a magyar romantika kánonja az ezredfordulón = H. Á., Klasszikus – korszak – kánon: Historizáció és temporalitáspaszta az irodalomtudomány történeti koncepcióiban*, Bp., Akadémiai, 2003, 104–118; Uő, *Tárca – regény – nyilvánosság: Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*, Bp., Ráció, 2014, 23–79; Uő, *Mit jelent ma Jókait olvasni?*, Tiszatáj, 2021/4 (Diákmelléklet), 117–127; Uő, *Irodalmi kommunikáció és műfajiság: A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*, Bp., Akadémiai, 2022. Főképp a 2. „A klasszikus modern Jókai” című fejezet. Elérés: https://mersh.hu/dokumentum/m997ikm__1/.

párhuzamosan a Jókai-életrajz körvonalainak revíziója is megindult, mindenekelőtt a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Jókai-hagyaték katalogizálásának köszönhetően, amelyet a szélesebb közönség számára friss szemléletű kiállítások közvetítettek.¹³ E ponton említendő az a tudományos konferenciasorozat, amelyet Hermann Zoltán és Hansági Ágnes kezdeményezett, s amely az életmű újrafelfedezését tűzte ki célul. Az első ilyen ülészak 2004 decemberében került megrendezésre Révkomáromban,¹⁴ majd 2012-től szinte évente tartottak Jókai-konferenciát Balatonfüreden, egészen 2020-ig. Az újabb és újabb kutatógenerációk értelmezéseinek teret adó tanácskozások eredményei tanulmánykötetek sokaságában láttak napvilágot.¹⁵

A Jókai-kutatások megújulásához tehát elsősorban a recepció generális újraértékelésére volt szükség. Ennek nyomán pedig aktuálissá vált egyrészt Jókai nemzetnevelő és nemzetpolitikai szerepének – azaz e beállítás egyoldalú hangsúlyozásának – fölülvizsgálata, másrészt azoknak a lélektani vagy társadalmi igényű realista normáknak a gyökeres újragondolása, amelyek felől az életművet a tragikum hiánya, a jellemábrázolás pszichológiai hiteltelensége és a romantikus elemek túlsúlya miatt bírálták visszatérően. Mindemellett elengedhetlenné vált annak az értelmezési keretnek a lebontása is, amely Jókai munkásságát kizárólag a regényekre – s azon belül is a mintegy tucatnyi „nemzeti irányregényként” olvasható műre – szűkítette, az 1875 utáni alkotói korszakot következetesen leértékelve, a gazdag novellisztikát pedig szinte teljesen figyelmen kívül hagyva.

Kérdésként vetődik fel azonban, hogy a több mint másfél évszázada rögzült és kanonizálódott Jókai-kép helyébe milyen alternatív értelmezés állítható a legújabb kutatások nyomán. A nemzetfejlődés történetét elbeszélő nagy mesemondó nosztalgikus alakja már határozottan kifakult, miközben az újabb interpretációs kezdeményezések éppen napjainkban sűrűsödnek össze egy, a populáris diskurzus számára is hozzáférhető értelmezési paradigmává. Ez az átmeneti állapot az író szélesebb körű recepcióján is érezteti hatását, amelynek egyik szimptomatikus esete Jókai „hivatalos” politikai és közéleti emlékezete – pontosabban annak hiánya. E diskur-

13 Lásd „Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”: A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa, I–III, Bp., PIM, 2004–2018; *Jókai Budapestje*, szerk. RÓZSAFALVI Zsuzsanna, LUGOSI András, Budapesti Negyed, 2007. ősz; HAMVAY Péter, *Egy másfajta Jókai-kultusz: Beszélgetés a MúzeumCafé-díjas Kalla Zsuzsával a balatonfüredi új állandó kiállításról*, MúzeumCafé, 2011/2, 86–87; TÖRÖK Lajos, *Jókai Mór élete és az irodalom emlékezete*, Árkádia, 2018, http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_irodalom/IRO003_TAN_torok.pdf.

14 A konferenciából készült kötet: „Mester Jókai”: A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2005.

15 *Jókai & Jókai: Tanulmányok*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Budapest, L'Harmattan Kiadó–Károli Gáspár Református Egyetem, 2013; „...író leszek és semmi más...”: *Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015; *A kispróza nagymestere: Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájáról*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018; „...nekem is van egy hőstetem, amivel dicsekedni lehet”: *Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Tempevölgy, 2023.

zus főbb centrumai – például az emlékévébe „zsebpénznyiinek számító forintszázmilliókat, pár milliárdnyit” fektető illetékes minisztérium felületei¹⁶ – továbbra is a nemzeti identitás (és szuverenitás) irodalmi megtestesítőjeként, „a legmagyarabb íróként” hivatkoznak Jókaira.¹⁷ A kormányzati finanszírozásból a Kertész Imre Intézetten keresztül támogatott pályázatok képzőművészeti, színházi, valamint dokumentumfilm, játékfilm és televíziós adaptációk forgatókönyvének elkészítésére ösztönzik a kortárs művészeti közeget. Az emlékévé további projektjei – például a „Mindenhol Jókai” interaktív térkép és a Jókai Labor – a Jókai-kultusz interaktív tételét célozzák. Ugyanakkor a koncepció tanácstalansága is jól kiérezhető az emlékévé hivatalos weboldalan, a 200jokai.hu-n olvasható, döntően a rendszerváltás előtti Jókai-értés sablonjaiból építkező bevezetőből:

„Jókai volt, van és lesz, mert vitathatatlanul legelő jár a legnagyobbak között. Regényei és írásai egyszerre szórakoztatnak és építik a nemzeti öntudatot. Monumentális életművének társadalomformáló ereje nemzetünk sorsát formálja. Jókai immár évszázadok óta az a tükör, amelyben mi, magyarok meglátjuk saját álmainkat. Megmutatta a legszerethetőbb, legjobb Magyarországot, azt a hazát, amelyre mindannyian vágyunk. Műveiben a haza iránti hűség, az emberség, az esendőség nem csak szavakban van ott: jelen van hősei minden lélegzétvételében, minden cselekedetében. Olyan hősök ők, akik nagyobbá tudtak válni önmaguknál, meg tudták haladni saját sorsukat. A »mesemondó fejedelem« mindent tudott. Írásaiban végtelen rétegekben mesélt. Mesélt kalanddal, románcsal, sorsfordító érzelmekkel, humorral, ábránddal, igazsággal, reménnyel. Ő mesélt a legszebben hazáról, szerelemről, szabadságról, hitről – mindenről, amiről az emberi élet valójában szól. Jókai Mór születésének 200. évfordulója alkalmából az Országgyűlés 2025-öt emlékévévé nyilvánította. A Kulturális és Innovációs Minisztérium az írógénusz születésének bicentenáriuma, 2025. február 18-án egész éves programsorozatot indított útjára, melynek célja, hogy méltó módon tisztelegjünk a magyar irodalom kiemelkedő és máig az egyik legnépszerűbb írója és életműve előtt. Emlékezzünk közösen a legmagyarabb íróra! Vivát Jókai! Éljen!”¹⁸

16 HERMANN Zoltán, *A nagy experimentátor: 200 éve született Jókai Mór*, Élet és Irodalom, 2025. febr. 14.

17 Lásd *200 éve született Jókai Mór – kulturális évaddal tiszteleg a KIM*, Szabad Föld, 2025. 02. 18., <https://szabadfold.hu/kultura/2025/02/jokai-mor-kulturalis-evad-bicentenarium>; *Jókai 200 – Hankó Balázs: A Jókai-emlékévé a hazaszeretet éve*, kormány.hu, 2025. 02. 18., <https://kormany.hu/hirek/jokai-200-hanko-balazs-a-jokai-emlekeve-a-hazaszeretet-eve>; *Jókai a legmagyarabb író*, Magyar Hírlap, 2025. 03. 17., <https://www.magyarhirnap.hu/kultura/20250317-jokai-a-legmagyarabb-iro>.

18 Lásd <https://200jokai.hu/>

Az író mai médiabeli jelenléte is hullámzó képet mutat. Egyfelől a közmédia műsoraival teret biztosítanak a fölkészült szakemberek tudományközvetítő törekvéseinek (illetve a hivatalos kultúrpolitikai irányvonalat képviselő kezdeményezéseknek),¹⁹ továbbá államilag támogatott irodalomnépszerűsítő médiaprojektek is ösztönzik a szélesebb közönség megszólítását, a gasztronómiától a mesterséges intelligenciáig ívelő témarepertoárral.²⁰ Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a kultusz spontánabb megnyilvánulásai mintha marginálisabb teret kapnának a nagyobb elérésű platformokon – például a 2017-es Arany-évhez vagy a 2023-as Petőfi-évhez viszonyítva. A legolvasottabb orgánumok némelyike ugyan igyekszik lelkiismeretesen tudósítani az ünnepi év tudományos fejleményeiről és ismeretterjesztő kezdeményezéseiről,²¹ mások azonban szinte teljes mértékben mellőzik a témát.²² Figyelemre méltó az is, hogy a manapság egyre nagyobb teret hódító, a fiatal olvasóközönség elsősorú tájékozódási pontjává váló újmédiás platformok sem tartották különösebben szükségesnek a hivatalos Jókai-émlékévhez kapcsolódó megemlékezést. Például az átalakuló médiakörnyezet talán leglátványosabb áttörését mutató, a Petőfi-bicentenáriumról még nagyszabású adásban megemlékező *Partizán* közéleti YouTube-csatorna sem szentelt adást Jókainak. Leginkább a nagyobb hírportálok rétegfogyasztókat megszólító könyves podcastjaiban jelenik meg a Jókai-téma, gyakran az olvasáskultúra gyökeres átalakulásának, egy új Jókai-kép bemutatásának az igényével („máshogy is lehetne olvasni?”), illetve az író korszerűségének vagy korszerűtlenségének összefüggésében.

A következőkben a rendkívül szerteágazó szaktudományos kutatások csomópontjait mutatjuk be. Olyan értelmezési tendenciákat veszünk számba, amelyek a Jókai-kép jelenlegi átalakulási folyamatának lehetséges irányait vázolják föl, és a 21. századi irodalomtudomány horizontján is érvényes Jókai-émlékezet lehetősége felé mutatnak.

A romantikus és/vagy modern Jókai

Az ezredforduló után mind nagyobb érdeklődés támadt Jókai kései művészeite iránt. A tizenkét regényt tartalmazó „Jókai-nagyciklus” (1855–1874)²³ utáni alkotások

19 AZ M5 csatorna *Librettó* című műsorában például Rózsaferi Zsuzsannát és Gajdó Tamás színháztörténészt kérdezték Jókai életéről. Lásd <https://mediaklikk.hu/cikk/2025/02/13/mar-legendas-talalkozasuk-elott-ismerhette-egymast-jokai-mor-es-laborfalvi-roza/>.

20 Lásd HAJBÁCSNÉ Dr. DOBOS Dóra, *Jókai Mór és a magyar konyha – a Jókai-bableves*, mkvm.hu, 2025. április 2., <https://mkvm.hu/jokai-bableves/>; *Vissza a jövővel a múltba: Bíró Ada interjúja Jókai Mórral*, <https://mediaklikk.hu/duna/cikk/2025/03/15/vissza-a-jovovel-a-multba-biro-ada-interjuja-jokai-morral/>.

21 Lásd az index.hu anyagait a Jókai-év fejleményeiről: <https://index.hu/24ora/?cimke=j%C3%B3kai+m%C3%B3r>.

22 Az emlékévi folyamán a telex.hu-n 2025 novemberéig összesen egyetlen cikk foglalkozott Jókaiival, a Kertész Imre Intézet pályázatainak egyik sajtótájékoztatóját összegző rövid híradás: <https://telex.hu/after/2025/03/18/dokumentumfilm-sorozat-jokai-mor-elete>.

23 Vö. ZSIGMOND Ferenc, *Jókai*, Bp., MTA, 1924, 172–222; SZILASI, *A selyemgubó...*, i. m., 80–81.

újráfelfedezése egyszerre adott lehetőséget arra, hogy a későromantika és az irodalmi modernség poétikai eljárásainak azonosításával a Jókai-értés elrugaszkodjon az „eszmei mondanivalót” firtató interpretációk 19. és 20. századi hagyományától a nyelvcentrikus elemzések felé. Fried István az *Öreg Jókai nem vén Jókai* (2003) című tanulmánykötetében a Jókai-szövegek, s mindenekelőtt a kései Jókai-próza modern és posztmodern megszólíthatóságát kívánta előtérbe állítani, az életmű kevésbé ismert darabjainak a 20. századi modernség felől történő értelmezésével, a szerzőre jellemző komparatív eszköztárral – hasonlóképp a valamivel korábban megjelent *A posztmodern Petőfi* (2001) című kötetének ambíciójához.²⁴ Fried ekkori s azóta írott könyveiben,²⁵ melyek legutolsó darabja 2024-ben jelent meg, voltaképp a korábban említett Bori Imre egykori írásainak fonalát vette föl újra, amennyiben a kései Jókai-ban egyszerre kívánta láttatni a „folytatódó romantika”²⁶ reprezentánsát és a századvégi modernsége (esztétikai tekintetben is) érzékenyen reagáló, korszerű alkotót.

Fried István munkái mellett ez a megközelítési mód tükröződik Hansági Ágnes tanulmányaiból és 2022-ben megjelent akadémiai értekezéséből is.²⁷ E kérdésirányok újszerűsége és revelatív ereje abban áll, hogy nem pusztán a kései pályaszakasz, s nem is csak önmagában a „Jókai-életmű” újrapozicionálását, hanem a hagyományos korszakértelmezések revízióját is sürgetik, a komparatív megközelítés révén nemritkán világirodalmi kontextusában tárgyalva az életmű távlatait.²⁸ Hansági elemzéseinek végkövetkeztetései egyfelől romantika és modernség bonyolult viszonyára és határainak kijelölhetetlenségére figyelmeztetnek, ugyanakkor nem nélkülöznek egyfajta hagyományos, lineáris időbeliségre (folyamatosságokra és fordulatokra) épülő korszakretorikát sem: „A magyar századfordulós modernség »prózaforulatát« Jókai a fabuláris rend lebontásával, de nem a fabula teljes kiiktatásával viszi végbe.”²⁹ Ez a tendencia az emlékév tematikus számainak tárgyválasztásában is érzékelhető: például az *Alföld* tematikus számában egyetlen tanulmány fordult Jókai „klasszikus” korszakához, méghozzá Margócsy István provokatív célzatú *A kőszívű ember fiai*-elemzése, amely kifejezetten éles és elutasító bírálatot fogalmazott meg az egykor népszerű regénnyel kapcsolatban.³⁰

24 FRIED István, *Öreg Jókai nem vén Jókai: Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*, Bp., Ister, 2003.

25 Lásd FRIED István, *Jókairól másképpen*, Bp., Lucidus, 2015; Uő, *Jókai Mór életrajzi és más furcsaságok*, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2024.

26 EISEMANN György, *Műfaj és közeg – hatás és jelentés: Jókai Mór és a későromantikus magyar próza*, Bp., Ráció, 2018.

27 HANSÁGI, *Irodalmi kommunikáció és műfajosság...*, i. m.

28 E kérdésirányok megvitatására az emlékév keretében is szerveződtek angol és német nyelvű ülésszakok Balatonfüreden („*Jókai, Maurus (1825–1904), ungar. Romanschriftsteller; Schwarze Diamanten*”: *Jókai Mór a 19. század világirodalmában, fordítások, fordítók, kiadói kapcsolatok és művészbarátságok tükrében*, Balatonfüred Kongresszusi Központ, 2025. október 2–3., program: <https://kultura.hu/esemenyek/nemzetkozi-konferencia-jokai-mor-szuletesenek-200-evforduloja-alkalmabol-1-1>) és Bécsben (*Jókai und Wien*, Bécs, Collegium Hungaricum, 2025. november 24–25.).

29 Uo., 7. („Következtetések” című fejezet.)

30 MARGÓCSY István, *Egy rossz regény látványos történeti karrierje (Kritikus szemmel A kőszívű ember fiairól)*, *Alföld*, 2025/10, 31–42.

Persze a kései pályaszakaszra fókuszáló megközelítés és a korszakolás fenti modellje nem teljesen tart számot konszenzusra. Másutt, ugyane probléma tárgyalásakor ettől eltérő megfogalmazásokkal is találkozhatunk. Margócsy István például az 1840-es évek romantikus irodalmi termelésének kontextusában véli megragadhatónak Jókait, akinek életművében a 19. századi romantika általános revíziójának a lehetőségét látja.³¹ Aprólékosabban foglalkozott a romantikakérdéssel Szilágyi Márton, aki a Petőfi-életmű tükrében keretezte újra Jókai korai pályaszakaszát, a két szerzőt a magyar romantika „iker csillagaiként” bemutatva. Talán ő fogalmazta meg a legélesebben Jókai „modernségével” kapcsolatos kételyeit Fried István legutóbbi Jókai-könyvéről írott recenziójában:

„Jókai hatalmas életműve – miközben számos jelzett és rejtett világ-irodalmi kapcsolattal rendelkezik, akár az őt megelőző, akár a vele egykorú jelenségekre ügyelünk is – egy a kelet-közép-európai irodalmi régió belül is saját szerű változatát képviseli a romantikának. Más-képpen fogalmazva: Jókainak köszönhető az, hogy van egy nagy romantikus prózaírói életműve a magyar irodalomnak. Ráadásul olyan, amely nem önismétlő módon alkalmazott bizonyos regényszerkesztési, prózapoétikai sémákat, hanem számos változatát volt képes kidolgozni a romantikus szövegalkotásnak. Ennek egyfajta irodalomalapító funkciója is van, ahogyan ez rendkívüli, napjainkig elérő hatástörténetéből látható, valamint egykorúan komoly nemzetközi figyelmet is tudott kelteni [...] A romantika irodalmának a kelet-közép-európai térségben eleve volt egy alapozó szerepe [...], legföljebb nem mindenhol azon a színvonalon és azzal a kisugárzó hatással, mint amelyet Jókai képvisel. Természetesen ez az alapító jelleg inkább újraalapítást vagy újrastrukturálást jelent (hiszen a magyar irodalom nem Jókaival kezdődik), de a romantika erős és kiépült (s ugyanakkor persze egyedi) változatának a kidolgozásában felbecsülhetetlen jelentősége van Jókai hatalmas életművének.

Ebben az értelemben nem várandó s várható el, hogy ez a tradíció »modern« is legyen: éppen romantikusságában áll a legfőbb értéke. Az interpretációknak pedig sokkal inkább az a tétje, hogy fel tudják-e mutatni, mennyire sokrétű és mi mindent képes befogadni a romantikának az a variációja, amelyet Jókai létrehozott – mondhatni, mennyi olyasmit, amelyet majd a modernitás is újra felfedez, s olykor újdonságként jelenít meg. Ettől persze nem Jókai lesz »modern« jelenség, hanem a modernitás visz tovább számos olyan hagyományelemet, amelyet már a romantika is a jogaiba iktatott. Megkockáztatom, anélkül, hogy újabb, s nyilván részleges definíciót akarnék adni: a modernitás – innen nézvést – talán úgy is körülírható, mint hagyományértelmezés-

31 MARGÓCSY István, *Vissza a Nepean-szigetre! Levél Jókai Mórhoz 1883-ból: Irodalomtörténeti vizió*, Jelenkor, 2023/9, 912–920.

sek aggregátuma. S ha van valami használható ebben a benyomásban, akkor az elsősorban Jókai életművéből kiindulva látható be.”³²

Bényei Péter megfogalmazásából pedig az tetszik ki, hogy a nagy stílus- és eszmetörténeti irányzatok hangsúlyozása, illetve azok konkrét életművekre vonatkoztatása nincs igazán hasznunkra a szorosabb szövegelemzésekben: „Jókai sem realista, sem modern regényíró nem volt, sőt úgy vélem, radikálisan még kései korszakában sem formálódott át regényeinek poétikai karaktere, valamint az általuk színre vitt világnézeti beállítódás. Nem romantika és realizmus, vagy romantika és modernség töréspontjain kell keresni a szövegek mélylélektani utalásrendszerét, antropológiai tudását, hanem a bejáratott és részben transzformált poétikai alakzatok sajátos metapszichológiai teljesítményére érdemes koncentrálni.”³³ Bényei Jókai-olvasása egyébként abban a tekintetben is inspiratív vállalkozás, hogy Jókai prózavilágának és „romantikájának” két neuralgikus pontját értékeli újra: emlékezetelméleti és pszichológiai kontextusban vizsgálja a történelemábrázolás komplexitását és a lélektani reprezentáció jelenlétét a művekben. Továbbá ide kívánczik a romantika–modernség problémakörének egyik legtávlatosabb válaszkísérlete, azaz Eisemann György korábban már említett „folytatódó romantika”-konceptiója, amelyet a szerző részletgazdag elemzésekben bontott ki, s amely talán integrálni tudja a főtt sorjázott romantika- és modernségfölfogásokat.³⁴ (A romantika, realizmus és modernség terminusait a szakirodalom persze eltérő elméleti keretek között és különböző céllal használja: a marxista – romantikától a realizmus felé tartó – fejlődésivtől a romantika folytonosságát tételező állásfoglaláson, valamint a regénytechnika korszerűsödését, lélektani ábrázolásmódját vizsgáló megközelítéseken át egészen a szemiotikai, médiatörténeti, antropológiai paradigmákig. E koncepciók részletes kibontására azonban jelen keretek között nincs mód.)

A Jókai-próza kísérletező, a modernség irányába mutató jellege bizonyos mértékben a szélesebb recepcióban is visszhangra talált: az sem ritka, hogy a publicisztikai beszédmód egyenesen a posztmodern jelzöt társítja az író neve mellé.³⁵ E szövegközpontú megközelítésmód azonban kevésbé a tömegmédia, illetve az ünnepi vagy szórakoztató jellegű rendezvények és ismeretterjesztő tartalmak által formált Jókai-emlékezetben bizonyulhat termékenynek, sokkal inkább a közoktatás kontextusában, az elkötelezett magyartanárok számára szolgálhat inspirációként.³⁶ Ily

32 SZILÁGYI Márton, *A megunhatatlan Jókai, avagy három a magyar igazság (Fried István: Jókai Mór életrajzai és más furcsaságok)*, Alföld, 2025/10, 97–105, 98–99.

33 BÉNYEI Péter, *Emlékezesalakzatok és lélektani reprezentáció a Jókai-prózában*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 227.

34 EISEMANN, *Műfaj és közeg...*, i. m.

35 Lásd VITÉZ Ferenc, *A „posztmodern” Jókai*, Magyar Nemzet, 2025. március 16., magyar-hirlap.hu/velemeney/20250316-a-posztmodern-jokai; HACSEK Zsófia, *Jókai és tsai*, szofa.eu, 2025. november 2., <https://www.szofa.eu/iras/jokai-es-tsai-hacsek-zsofia-ajanlja-az-alfold-oktobere-szamat>.

36 Lásd Koós István gondolatébresztő tanulmányát: Koós István, *Mindenki kortársa: Jókai Mór*, Alföld, 2025/10, 90–97.

módon a szövegcentrikus elemzések a szélesebb körű Jókai-olvasás szempontrendszerének gazdagításához (vagyis a Jókai-olvasás népszerűsítéséhez) járulhatnak hozzá leginkább – függetlenül a korszakolásokat és terminológiai megjelöléseket érintő szakmai véleménypluralizmustól. A szövegközeli olvasatok képesek fölmutatni a Jókai-próza poétikai sokszínűségét, az író lankadatlan kísérletezőkedvét és megújulásra való képességét, melyről egyébként széleskörű konszenzus van a szakirodalomban. Hansági Ágnes és Hermann Zoltán már egy 2015-ben megjelent Jókai-tanulmánykötet előszavában tudatosította az irodalomtörténet-írásnak ezt a felelősségét. A 21. századi Jókai-olvasás egyik legfontosabb feladatának azt jelölték ki, hogy „az az új szemlélet, amely Jókait ma az egyetemi oktatásban és kutatásban a fiatal kutatógeneráció számára attraktívvá teszi, megjelenhessen a közoktatásban is, és Jókai megmenthető legyen a következő olvasógenerációk számára”.³⁷ Ez a kérdéskör azonban már átvezet bennünket a következő problémához: Jókai egykori popularitásának és jelenkori népszerűségvesztésének vizsgálatához.

A népszerű és/vagy olvashatatlan Jókai

Jókai egykori népszerűségének megértésében paradigmaticus változást hozott két összefoglaló igényű munka: Szajbély Mihály 2010-es Jókai-monográfiája és Hansági Ágnes 2014-ben megjelent *Tárca – regény – nyilvánosság* című kötete. Monografikus igényű kötetek közös vonása, hogy Jókai pályafutását, témaválasztásait és regénypoétikáját a 19. század második felének tágran értett mediakulturális viszonylatai között értelmezték, mindketten külön elemzést szánva a tárcaregény mediális feltételeinek, prózapoétikai eljárásainak és műfaji vonásainak.³⁸ Ennek nyomán pedig a korábban kárhóztatott „anekdotizmus” és az értéktelennek tekintett populáris műfajok kompozíciós-narrációs eljárásainak fölülvizsgálatára is sor került.³⁹ Szajbély egy hagyományos, a szélesebb olvasóközönség számára is befogadható életrajzi elbeszélésben tárgyalta az írói pályát, ugyanakkor a médiatörténeti perspektíva bevonásával – a „nagy mesemondó” képét megszüntetve megőrző módon – új portrét rajzolt a magyar mitológiát folytatásos tárcaregényekben föl- s kidolgozó szerzőről. Lényeglátó elemzését adta annak, hogy Jókai művészete (leginkább az 1850-es, '60-as években) a mese egyszerű formájának modern transzformációjával, a közelmúlt heroizálásával s mitikus alapszerkezetű történelmi-társadalmi regényeivel milyen módon tudott kapcsolódni a Világos utáni nemzeti irodalom törekvéseihez.⁴⁰ Figyelmet fordított a Jókai-életmű ember- és társadalomképeinek változásaira, egy-egy jellegadó Jókai-motívum nagyobb fesztávú alakulástörténetére is. Ehhez képest

37 HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, *Előszó = „...író leszek és semmi más...”*, i. m., 7–11, 8.

38 SZAJBÉLY, *Jókai Mór...*, i. m., 9–18, 148–158; HANSÁGI, *Tárca – regény – nyilvánosság...*, i. m.

39 Lásd például: HAJDU Péter, *Az anekdota mint a magyar élet tükré (1860: Jókai Mór megtartja akadémiai székfoglalóját = A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 418–429; Uő, *Jókai Mór A három királyok csillaga című elbeszélése és a detektívtörténet mintázata*, ItK, 2010/3, 195–203.

40 Mindehhez lásd SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Bp., Universitas, 2005; Uő, *Jókai Mór...*, i. m., 91–117, 141–148, 166–201.

Hansági Ágnes munkája a popularitásvád miatt „démonizált” tárcaregény működésének, illetve előzmény- és hatástörténetének teoretikus vizsgálatát végezte el a Jókai-életmű középpontba állításával, a Jókai-szövegek médiumváltásaira (színház, film) is kitérve.

Szajbély Mihály és Hansági Ágnes munkái nyomán voltaképp bevett eljárásá vált a 19. századi médiakultúra felől keretezni a Jókai-pálya és -szövegépítkezés különféle mozzanatait, s a kutatás ezzel párhuzamosan fölfedezte a „kapitalista” Jókait is, a 19. századi irodalmi gépezet nagy munkabírású figuráját.⁴¹ Hansági Ágnes, s nyomában sokan mások (Császtvay Tünde, Rózsafalvi Zsuzsanna, Szabó-Reznek Eszter, Kiss. A. Kriszta) tanulmányok sorában tárgyalták Jókai pályájának és életművének mediális beágyazottságát – a korabeli piacosodó sajtókultúrához és könyvkiadáshoz illeszkedő publikációs gyakorlatát éppúgy, mint nyilvános szerepléseinek tudatos koreográfiáját.⁴² E megközelítés eleveenségét jól mutatja, hogy idén külön tudományos ülészak is szerveződött a témában „Jókai, sajtó, nyilvánosság” címmel.⁴³

Ez a nézőpont egyre meghatározóbb a Jókairól szóló szélesebb körű kulturális diskurzusban is. Például a debreceni Déri Múzeum időszakos kiállítása is a modern sajtó és vizuális kultúra gazdag forrásanyaga (élclapirodalom, karikatúrák, képregények) segítségével igyekezett kedvet csinálni Jókaihoz.⁴⁴ S ha a szerző nevére rákeresve az internetes találatok anyagai közül nem az alulolvasottságot (vagy korszerűtlenséget) hangsúlyozó cikkekre kattintunk rá, biztosan találkozunk oly gondo-

41 Lásd ZÁKÁNY TÓTH Péter, „A Jókai-írógép” = *Nemzeti művelődés – egységesülő világ*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Napkút, 2010, 478–538; HITES Sándor, *Jókai & Jókai*, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, It, 2014/4, 528–545; Uő, *A pénz mint papír és írás: Jókai esete a bankjegyekkel 1848-ban = Tény és fikció: Tudomány és művészet a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon*, szerk. LAJTAI Mátyás, VARGA Bálint, Bp., 2015, 63–81; Uő, *Az irodalom és a gazdaság valóságáról és fiktivitásáról = Uo.*, 131–163; HALMOS Károly, *Az arany emberei: Jókai Mór Az arany ember című regénye gazdasági kritikai nézőpontból*, Bp., Reciti, 2024. Bár kevésbé ismert, hasonló jelentőségű vállalkozás a *Jókai mint jogász* című többszerzős kötet, mely a 19. századi jogi gondolkodás és törvénykezési gyakorlat kontextusában jellemzi a szerző műveit: *Jókai mint jogász*, szerk. FAZAKAS Zoltán József, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2024.

42 Lásd például CSÁSZTVAY Tünde, *Nemzeti-szalon-garnitúra: Az epreskerti Jókai-szalon és Feszty-szalon = Uő, Erő Tér / Tér Erő: Élet- és társadalomformáló kapcsolatok a 19. század utolsó harmadának irodalmi életében*, Bp., Ráció Kiadó, 2017, 13–257; SZABÓ-REZNEK Eszter, *Az ajándékozás formái Jókai Mór félszázados írói jubileumán = Adomány, díj, jutalom, segély: A mecénatúra színévváltozásai az irodalomtörténetben*, szerk. HITES Sándor, KOLLÁR Zsuzsanna, Bp., Reciti, 2022, 179–192; RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *A sajtó szerepe Jókai Mór életművében = Egy underground történet: Tanulmányok Lugosi András tiszteletére*, szerk. SZÉCSÉNYI Mihály, Bp., Gondolat, 2024, 121–133; KISS A. Kriszta, *Önéletírás, önnarráció és önéletrajzi fikció Jókai Mór autobiografikus kisprózájában*, doktori értekezés, Szeged, SZTE Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola, 2025.

43 *Jókai, sajtó, nyilvánosság*, MTA Székház Felolvasóterem, 2025. április 24–25. A konferencia programját lásd <https://mta.hu/i-osztaly/jokai-sajto-nyilvanosság-114324>.

44 *Jókai másKÉPp: karikatúra-élclap-képregény*, Debrecen, Déri Múzeum, 2024. június 15. – 2025. június 15., <https://dehir.hu/kultura/jokai-morrol-szolo-kiallitas-nyilt-a-debreceni-irodalom-hazaban-fotokkal/2024/06/15/>.

latmenetekkel, amelyek Jókait kora médiasztárjaként, celebjeként, influenszereként s potenciális Netflix-gyárosaként igyekeznek beállítani.⁴⁵ Sőt, úgy tűnik, mintha Jókai 19. századi (és 20. század eleji) népszerűségének és világhírének hangsúlyozása az életmű olvasottságának visszaesésével szemben volna hivatott – egyfajta válaszreakcióként – ellensúlyt képezni.

A Jókai-életmű olvasottságát illetően érdemes felidézni Bényei Péter és Margócsy István korábbi helyzetértékeléseit. Bényei Gereben Ferenc olvasásszociológiai kutatásai alapján jutott arra, hogy az 1960-as években tetőzhetett az író népszerűsége, majd onnantól évtizedről évtizedre csökkenő tendenciát mutatott, míg nem „az ezredforduló környékére a Jókai-olvasás dinamikája elapadt”.⁴⁶ Margócsy István ezzel egyező megállapításokra jut recepciótörténeti összefoglalásában: „iskolai népszerűsége oly alacsony szintre esett, hogy jónéhány jeles irodalomtanár már akár a tananyagból való kihagyását sem helytelenítene.”⁴⁷

Úgy tűnik, hogy Jókai alakjának és életművének kortárs aktualizálhatósága és megszólíthatósága a bicentenárium emlékezeti törekvései ellenére is egyre kevésbé magától értetődő, és egyre inkább nehézséget jelent. Ez a jelenség persze a 19. századi magyar irodalom egészét érintő tendencia. Nem pusztán Margócsy azon megfigyeléséről van szó, miszerint Jókai „jelenléte a születő szépirodalomban [...] csekély mértékű”,⁴⁸ noha egyetértőleg érdemes fölhívni rá a figyelmet, hogy a 2025-ben megjelent tematikus Jókai-folyóiratszámok⁴⁹ közül kizárólag a *Helikon* (2025/16) közölt Jókai inspirálta szépirodalmat. S nem is csak arról, hogy magyartanárok és újságírók mellett időnként kortárs írók is szélsőségesen negatív véleményt fogalmaztak meg az elmúlt években Jókai nehézkes olvashatóságával, taníthatóságával (s a Jókai-regények avított világhírével) kapcsolatban.⁵⁰ Hanem legalább ily mértékben arról is szó van, hogy a Jókai-prózának épp azon jellegzetességei húzták ki a talajt az életmű (korábban magától értetődő) olvasása alól, melyeknek egykorú népszerűsége

45 Lásd BEKE Lehel, *T. Szabó Levente: Jókai Mór korának magyar Netflixje volt*, transtelex.hu, 2025. február 15., <https://transtelex.ro/kultura/2025/02/15/t-szabo-levente-jokai-200-ev-interju>; ILYÉS Krisztinka, *Örülne-e Jókai egy Netflix-sorozat legyártásának?*, kultura.hu, február 18., <https://kultura.hu/orulne-e-jokai-egy-netflix-sorozat-legyartasanak/>; *Az első balatoni influenszer: Jókai és a Balaton turisztikai megteremtése*, veol.hu, 2025. június 24., <https://www.veol.hu/helyi-kozelet/2025/06/jokai-balaton-influenszer-botrany>; *Az első magyar influenszer a halálos ágyán is csak a hasára gondolt, politikai véleménye miatt számos rajongója meggyűlölte*, Magyar Nemzet, 2025. október 10., <https://magyarnemzet.hu/kultura/2025/10/jokai-mor-influenszer-kviz-scruton-ugron-zsolna>.

46 BÉNYEI, *Emlékezésalakzatok...*, i. m., 11.

47 MARGÓCSY, *Előszó...*, i. m., 24.

48 *Uo.*

49 Honismeret (2025/1), Magyar Nyelvőr (2025/1), Jelenkor (2025/2), Kortárs (2025/2), Erdélyi Helikon (2025/16); Alföld (2025/10).

50 MARGÓCSY, *Előszó...*, i. m., 23–25. Valamivel árnyalva Margócsy István egyébként helytálló diagnózisát: nem arról van szó, hogy az újabb magyar irodalom tematikus vagy műfaji síkon ne lépne párbeszédbe a 19. századi magyar epikával – gondoljunk Szilasi László, Milbacher Róbert, Péterfy Gergely, Spiró György kötetekre, vagy épp Visky András és Tompa Andrea történelmi nagyregényeire –, hanem inkább arról, hogy e szövegek épphogy inkább emelkednek a Jókai-féle elbeszélésmódtól a naturalista és/vagy posztmodern poétikák és autofikciós/biofikciós

ségét s hosszan, egészen a 20. század utolsó harmadáig tartó elismertséget köszönhetette.

Az elmúlt évek sajtó- és médiatörténeti kutatásai nagyon világosan megmutatták, hogy az 1850-es évektől kibontakozó Jókai-próza működés módja, poétikája és alkotáslélektana elválaszthatatlan egy új típusú, modern (tárca)regényolvasó közönség létrejöttétől, a 19. század közepi sajtó differenciálódásától és piacosodásától, továbbá egy írni-olvasni tudásra épülő, azonban az olvasást inkább szórakozásként és rekreációs időtöltésként végző, egyre növekvő kultúrafogyasztó réteg kialakulásától. E lehetőségkomplexumot Jókai egy leginkább a „Dickensre, az idősebb Dumas-ra, illetve a Goncourt fivérekre jellemző írói szerep” hazai adaptálásával tudta igen kreatívan kiaknázni.⁵¹ E széles és heterogén olvasóközönség kultúrafogyasztási szokásainak és preferenciáinak napjainkig tartó változása (regény helyett film, film helyett televízió, tévé helyett streaming stb.) és a hagyományos polgári műveltség marginalizálódása alapvetően ásta alá az olvasáskultúra ázsióját úgy általában, s azon belül is az időben távolodó, egyre nehezebben befogadható irodalmi szövegek iránti érdeklődést. De mindez a 20–21. század technológiai fejlődésének és mediális átalakulásának tükrében egyáltalán nem meglepő.

Ennél lényegesebb lehet annak belátása, hogy a Jókai-prózának többek között épp az a jellegzetessége teszi egyre nehezkesebbé a művek befogadását, amelynek köszönhetően hosszú időn keresztül egyöntetű olvasói, sőt kritikai elismerésben részesült. Jókai műveinek egyszerre népies és urbánus, izes és elegáns, mindenemű nehézkedéstől mentes, olykor az élőbeszédszerűség hangulatát keltő, mégis igen rétegzett nyelvviségével kapcsolatban éppúgy pozitív véleményt fogalmaztak meg az életmű korabeli tekintélyes bírálói (Arany János, Gyulai Pál és Péterfy Jenő), mint a *Nyugat* nemzedékei és Jókai 20. század végi olvasói (Mészöly Miklós és Sütő András). Az életmű nyelvviségének méltánylása többnyire a kemény kritikák, elmarasztaló ítéletek közepette is egyértelmű maradt.⁵² Jókai elbeszélő nyelve Jósika Miklós romantikus nyakatekertése és Eötvös József barokkos terjengőssége után, Kemény Zsigmond ólomsúlyú prózájának alternatívájaként alkalmasnak találtattak a művelt magyar (tárca)regényolvasó közönség megteremtésére és kiszolgálására. S épp ez a sokszínű, változatos, „magyaros” és „modern” elbeszélő nyelv tűnik most rendkívül távolinak és idegennek: nemcsak az alap- és középfokú irodalomoktatás ifjú olvasóinak, de az „átlag” magyar kultúrafogyasztónak is. A Jókai-életműnek – a regényeknek éppúgy, mint a kisebb elbeszéléseknek vagy az újságprózáknak – egy rendkívül gazdag műveltségi és történeti referenciahalmaz, illetve egy szerfölött

beszédmódok felé. Emellett az sem tagadható el, hogy azon középgenerációs szerzők, akiknek műveiben tovább él a 19. századi nemzeti irodalom ihletése, voltaképp szaktudósok is (Szilasi, Milbacher), miközben a fiatalabb magyar prózában Jókai (és kortársai) hatása gyakorlatilag nem érzékelhető, még az intézményesített, iskolai olvasás ellenére sem.

⁵¹ HERMANN, *A nagy experimentátor...*, i. m.

⁵² Jókai nyelvéről lásd TOLNAI Vilmos, *Jókai és a magyar nyelv*, Magyar Nyelv 1925/1, 1925/2; N. DELY Zsuzsa, *A fiatal Jókai nyelve és stílusa*, Bp., Akadémiai, 1969; FÁBIÁN Pál, *A XIX. századi magyar nyelv és Jókai*, Magyar Nyelvőr, 1976/1, 3–7; valamint lásd még BALÁZS Géza és ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna írásait a *Magyar Nyelvőr* 2025/1-es számában.

tágas, latin-németes-franciás (szaknyelvi zsargonokat és művelt-irodalmi allúziókat éppúgy magába olvasztó) utalásrendszer képezi az aranyfedezetét, melynek elsjátítása nem akármilyen erőfeszítést és időbefektetést kíván a mai befogadótól. A 19. század közepének és második felének legismertebb, legolvasottabb, külföldön is ünnepeelt magyar írója tehát mára nehezen olvasható, exkluzív irodalomná vált, melyet leginkább az elkötelezett Jókai-kutatók (és sokszor egyben rajongók) olvasnak az értelmezői pluralizmus és az életmű kimeríthetetlen gazdagságának ígézetében. E felfedező újraolvasások egy része napirenden tartja, s komolyan is veszi a Jókai-befogadás mai dilemmáit, többek között a nagyregények helyett a novellák olvasására buzdítva az fiatalságot.⁵³ Hiszen a Jókait 19. századi „celebként” újrafogalmazó, illetve az egykori – nemzetközi léptékű – népszerűségét hangsúlyozó reprezentációs törekvések önmagukban aligha elegendők a „Jókai-világ” térvesztésének ellensúlyozására. Ahhoz, hogy az író iránti érdeklődés hanyatlásával szemben némi ellenhatás érvényesüljön, olyan filológiai és értelmezői alap kutatásokra is szükség van, amelyek képesek egy frissebb szövegvánont (és értelmezői kánont) kínálni az érdeklődő olvasóknak, illetőleg elmélyíteni és kellő árnyaltsággal fölmutatni a korábbi kutatásokban újragondolt „modern” és „populáris” Jókai-portrét is. E kérdés azonban már átvezet minket a Jókai-értelmezés utolsó tematikus csomópontjához.

Jókai életműve és/vagy személyisége

A további kutatási fejleményekről elsöre úgy vélhetnénk, hogy egyáltalán nem ütük át a szűkebb szakmai nyilvánosság kőfalait, hosszabb távon azonban a Jókai-émlékezet megújulásának megalapozó jellegű előmunkálatait jelenthetik.

Mindenekelőtt a Jókai kritikai kiadás munkálatai említendőek, amelyek 1963-tól gyűjtötték össze és adták közzé az író műveit. Bár a kilencvenes évek végén megtorpant a sorozat, később Eisemann György vette át a munkálatok irányítását, s ezzel megteremtette több új kötet kiadásának feltételeit. A 2014-ig tartó munka végül csak két kötetet eredményezett, ám ezek már megelőlegezték a Jókai-szövegvánon későbbi orientációját. A Tarjányi Eszter és Rózsafalvi Zsuzsanna által sajtó alá rendezett edíciók ugyanis Jókai elbeszéléseit tartalmazták,⁵⁴ mivel a nagyregények kritikai kiadása már korábban megtörtént, a kispróza korpusz (kisregények és elbeszélések) jelentős része viszont ez idáig textológiai szempontból (is) háttérbe szorult.⁵⁵ (Emellett persze vakfoltokat jelentenek a szerző levelezésének esetleges hiányosságai, politikai beszédeinek tetemes része, valamint költői és drámaírói munkássága, melyeknek kritikai feldolgozása nélkül az életmű, illetve annak értel-

53 Lásd HANSÁGI, *Mit jelent... i. m.*

54 JÓKAI MÓR, *Elbeszélések 1861–1862*, s. a. r. TARJÁNYI ESZTER, Bp., Ráció Kiadó, 2012 (Jókai Mór Összes Művei); *Elbeszélések 1863–1864*, s. a. r. RÓZSAFALVI ZSUZSANNA, Bp., Ráció, 2014 (Jókai Mór Összes Művei).

55 Az *Elbeszélések* alsorozat 1971-ben indult meg, és az Eisemann vezette kutatócsoport létrehívásáig a folyamatosság igénye nélkül, jelentős hiányokkal dolgozta fel az Jókai-elbeszélések 1858-ig terjedő korpuszát.

mezhetősége szükségképpen töredékes marad.)⁵⁶ A kisprózai életmű újraértékelésének meghatározó állomása volt, hogy 2016-ban egy szélesebb közönséghez szóló, akár oktatási segédanyagként is hasznosítható válogatáskötet jelent meg a novellákból (*A Balaton vőlegényei*),⁵⁷ majd 2018-ban egy teljes tanulmánykötet vállalkozott arra, hogy fölmérje a Jókai-kispróza esztétikai teljesítőképességét.⁵⁸ A kísérlet viszsaigazolta azt az egyébként széles körű vélekedést, hogy a Jókai-val való ismerkedést a nagyregények helyett manapság célszerűbb lehet a kisebb prózai alkotásokkal kezdeni.

A 2023-ban alakult „Jókai Mór Összes Művei kritikai kiadásának bicentenáriumi munkálatai” című OTKA-projekt azért jött létre, hogy új lendületet adjon a Jókai-filológia és a kritikai kiadás elakadt munkálatainak.⁵⁹ Feladatai közé tartozik a sorozat korábbi éveken megkezdett, ám a szerkesztés során félbemaradt kisprózai köteteinek sajtó alá rendezése és közreadása; a kritikai kiadás korábbi anyagainak digitalizálása; illetőleg egy korszerű, szemantikus adatbázis alapú Jókai-bibliográfia kidolgozása.⁶⁰ (Megemlítendő, hogy e kutatócsoport rendezte az emlékévet nyitó, Jókai Mór születésnapjára időzített reprezentatív tudományos konferenciát is.)⁶¹ Az ilyen jellegű alap kutatások elősegíthetik a Jókai-életmű kisprózai részének átfogóbb föltérképezését, szerepet vállalva a Jókai-szövegválogatáson elkerülhetetlen újrarendeződésében, mely során Jókai munkássága idővel a monumentális regények helyett alkalmasint egyre inkább a rövidebb, kísérletezőbb, sokszor személyesebb hangvételű szövegek felől válhat szélesebb körben ismertté. E vélekedést erősíti legalábbis, hogy a 2020-tól bevezetett *Nemzeti Alapvető keretprogram* (NAT) érettségi követelményként rögzítette Jókai Mór helyét a tananyagban; az általános iskolásoknak azonban – az említett tanulmánykötetben Hajdu Péter által elemzett – *A nagyenyedi két fűzfa* (1853) című elbeszélés lett kötelező olvasmány *A kőszívű ember fiai* (1869) helyett. A középiskolai törzsanyagban pedig *Az arany ember* (1872) mellé két rövidebb elbeszélés, *A huszti beteglátogatók* (1860) és (az említett szöveggyűjteményben szintén szereplő) *A tengerszem tündére* (1854) került.⁶²

56 FRIED István, *Szövegek érintkezése a komikai térben: Jókai Mór verses travesztiái*, ItK, 2016/1, 31–46; T. SZABÓ Levente, *Cseppfolyós szövegek Jókainál: A Bolondok grófja esete*, Helikon, 2025/16, 10–12.

57 A kötet egy korábbi balatonfüredi konferencia résztvevőinek kedvenc Jókai-novelláiból állt össze: JÓKAI Mór, *A Balaton vőlegényei*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2016.

58 *A kispróza nagymestere...*, i. m.

59 A kutatócsoport tagjait és szakmai célkitűzéseit lásd: <https://digiphil.hu/kiadasok/jokai-mor/jokai-mor-kutato-csoport/>.

60 Az adatbázis-alapú forrás- és szakirodalom-feldolgozás első eredményeit a kutatócsoport tagjai a 2025. februári Jókai-konferencián mutatták be poszter formájában. A Jókai-bibliográfia online elérhetősége: <https://itidata.abtk.hu/wiki/J%C3%B3kai-bibliogr%C3%A1fia>

61 „*Voltam szeretve és voltam gyűlölve, mint talán senki más*”: Jókai Mór öröksége: a Jókai-hagyaték és a magyar irodalmi hagyomány, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2025. február 17–19. A konferencia programját lásd https://oszk.hu/rendezvenyek/Jokai-200-bicentenariumi-konferencia_250217-19.

62 https://eduline.hu/kozoktatasi/20240715_kotelezo olvashianyok_hetedik_es_nyolcadik_osztaly

Emellett más, Jókaihoz kapcsolható forrásanyagok periférikus – korábban ritkán elemzett, alig emlegetett – szegmensei is láthatóvá váltak. E törekvések egyik fontos fejleménye az író Nagy Bellához írott szerelmesvers-ciklusának kiadása Fülöp Dorottya sajtó alá rendezésében, melynek tétje nem annyira esztétikai jellegű, sokkal inkább életrajzi és irodalomszociológiai szempontból kínál újszerű távlatokat.⁶³ E részben magánhasználatú versek – Fülöp Dorottya alapos, kontextualizáló jegyzeteinek köszönhetően – új fénytörésbe helyezik a Jókai-életrajz egyik legvitatottabb epizódját, a második házasság körüli vitákat. Egyúttal jelentősen árnyalják az író napjainkban oly gyakran hangoztatott celebritás-szerepének megítélését, s érzékeltetik annak médiatörténeti szempontból is releváns árnyoldalait és problematikusságát is. Ide sorolhatók még azok a színháztörténeti kutatások, amelyek a Jókai mindennapjait körülvevő színházi kultúra és társadalmi közeg mélyebb megértéséhez kínálnak fontos adalékokat.⁶⁴ Említést érdemel továbbá Rózsafalvi Zsuzsanna igen ígéretes vállalkozása, amely Jókai unokahúga, Peti Józsefné Váli Mari korábban csupán válogatásban közölt visszaemlékezésének teljes szövegű kiadását készíti elő; valamint a *Sárga rózsza* (1893) című kisregény 2001-ben előkerült, ma a debreceni Déri Múzeumban található kézírata nyomán megjelenésre váró forráskiadvány, mely Bényei Péter és Lakner Lajos szöveggondozásában fog megjelenni. E kezdeményezések mellett szólni kell az emlékév azon regionális érdekeltségű (eperjesi, svábhgyei, pápai, komáromi) konferenciáiról is, amelyek szempontrendszerükből adódóan gyakran az életrajz, az életmű és a lokális történeti hagyomány kölcsönhatásának kérdéseit állították a középpontba.⁶⁵

A Jókai-életrajz és -életmű kettősségének problematikája megfigyelhető a szöveggözpontúbb kutatásokban is. Az elképzelt történeteket író, fiktív világokat teremtő regényszerzők esetében nem mindig magától értetődő, hogy az életrajzi

63 JÓKAI MÓR *versei Nagy Bellához: Forráskiadás*, szerk., bev., jegyz. FÜLÖP Dorottya, előszó SZILÁGYI Márton, Bp., Reciti, 2025 (ReTextum, 15). A kötetet a HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet és az MTA IKTB Textológiai Munkabizottsága 2025. november 6-án Kiss József-díjjal jutalmazta.

64 SZALISZNYÓ Lilla, *Dokumentumok a Nemzeti Színház belső életének első évtizedéből: Bajza József színiigazgatói működése. Kritikai kiadás*, Budapest, Ráció, 2022; „...nekem is van egy hőstettem, amivel dicsekedni lehet”..., i. m.; SZALISZNYÓ Lilla, *Textológiai és filológiai megfontolások Jókai Mór regényadaptációinak (újra)értelmezése kapcsán: Az arany ember példája*, ItK, 2021/6, 742–773; Uő, *A szabadságharc megidézése a színpadon (Jókai Mór: Keresd a szíved)*, Jelenkor, 2023/6, 689–698; T. SZABÓ, *Cseppfolyós szövegek Jókainál...*, i. m.

65 *A nemzeti mítosz és a nemzeti mítoszteremtő – Jókai Mór forradalma és szabadságharca*, Komárom, Brigetio Öröksége Látogatóközpont, 2025. április 28., program: <http://kgym.hu/?q=taxonomy/term/101>; *Jókai öröksége: Történelemszemlélet és nemzeti identitás Jókai életművében*, Eperjesi Egyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Intézet, 2025. október 16-17., program: https://amikassa.sk/jokai-oroksege-tortenelemszemlelet-es-nemzeti-identitas-jokai-életművében/?fbclid=IwY2xjawNkUN5leHRuA2F1bQIxMABicmlkETBzNkN4VUpsQkwwbWZAwDmhLAR4WDqs4CCH-hcwe5n2GTMwSuhJrNuCKzWjYsTRWdXHPwKNp8DOhrKRFcmV1swA_aem_RFikl2bBvv-0kykBZ4Gg3qg; *Jókai 200 emlékkonferencia*, Pápa, Református Ótemplom, 2025. szeptember 20. (tudósítás az eseményről: <http://www.refdunantul.hu/hir/mutat/25397/>;) Konferencia – Jókai Mór és a Svábhgy: „Édes szép zöld fáim”, Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény, 2025. november 18., <https://helytortenetigyujtemeny.hu/events/konferenciafelhivas/>.

aspektus hangsúlyosan jelenjen meg a kutatói vagy olvasói érdeklődésben. Jókai esetében azonban – talán nem függetlenül az autofikciós irányultságú világirodalmi és elméleti trendektől – mindez egyre látványosabb méreteket ölt. E tendencia jól érzékelhető Török Zsuzsa, Bényei Péter és Török Lajos kezdeményező tanulmányaiból, valamint abból, hogy nemrégiben egy fiatal kutató, Kiss A. Kriszta önálló doktori értekezést szentelt az önéletrajzi Jókai-szövegek elemzésének.⁶⁶

Életrajz és életmű dinamikus viszonyának felmutatására, valamint a szélesebb körű Jókai-olvasás (voltaképp irreverzibilis) térvesztésére a kulturális tér különféle szereplői más-más módokon dolgoznak ki stratégiát. Noha a mai irodalomtatásban egyre gyakoribbak az életrajzi adatok magolását helytelenítő állásfoglalások, a kortárs muzeológia Jókai esetében is életrajz és életmű összefüggésrendszerének újszerű megközelítéseivel kísérletezik, a szerzői személyiség (társadalom)történeti aspektusait állítva a középpontba. A Petőfi Irodalmi Múzeum szeptemberben nyílt *Az üstökös, kit önlángja a végtelenbe visz* című új időszaki kiállítása – mely egyszersmind összekapcsolja az MTA alapításának 200. évfordulóját és az író születésének bicentenáriumát – Jókait olyan modern, polgári figuraként láttatja, aki élénken érdeklődött kora legkülönbözőbb tudományos diskurzusai iránt. Ennek megfelelően a tárlat tereiben hangsúlyosabb szerepet kapnak a kor természettudományos megismerését és technológiai fejlődését előtérbe állító Jókai-szövegek, úgymint a *Fekete gyémántok* (1870) és *A jövő század regénye* (1874).⁶⁷ (Ez utóbbi mű közelmúltbeli „reneszánsza” sem független a Jókai-újraolvasás tágabb folyamataitól: többek között a kiállítás egyik munkatársa, Veres Miklós is behatóan foglalkozott a tudományos fantasztikus irodalom egyik korai darabjaként is olvasható regénnyel.) Míg a szentendrei Skanzen Jókai-kiállítása (*„Hogy csináljuk meg a földet.” – A kertészkedő Jókai Mór*) hasonlóképp egyetlen témára felfűzve igyekezett újszerűen, képzőművészeti alkotások tükrében megrajzolni a „kertész Jókai” profilját,⁶⁸ az emlékévre időzített más időszaki tárlatok (Komárom, Debrecen) többnyire a Jókai-életutat és -életművet a lokális emlékezeti tradícióba integrálták.⁶⁹ E ponton említhető az író Erdélyhez fűződő kapcsolatát bemutató dokumentumfilm, amely Maksay Eszter rendezésében készül. Vélhetően a két éve bemutatott *Petőfi Erdélyben* című alkotáshoz hasonló megközelítést alkalmaz majd: a filmben narrátorként szereplő T. Szabó Levente irodalomtörténész a kurrens tudományos eredményekre támaszkodva, közérthető stílusban kalauzolja a nézőket

66 Török Zsuzsa, *Öregkor és az életút elbeszélése: Öntükröző eljárások Jókai kései verses önéletrajzában = „...író leszek és semmi más...”*, i. m., 46–59; BÉNYEI, *Emlékezésalakzatok...*, i. m., 311–358; Török Lajos, *Jókai-kontextusok*, Bp., Napkút, 2023; Kiss A. Kriszta, *Önéletírás, önnarráció és önéletrajzi fikció...*, i. m.

67 Kurátor: Rózsafalvi Zsuzsanna, megtekinthető: 2025. szeptember 11. – 2026. december 31., <https://pim.hu/kiallitas/jokai-200>

68 Lásd <https://skanzen.hu/hu/programok/zold-skanzen/jokai>

69 Lásd az említett kisebb tárlatokról szóló híradásokat: <https://hegyvidek.hu/aktualis/hirek/jokai-200-uj-idoszaki>; <https://brigetio.hu/rendezvenyek/jokai-mor-idoszaki-kiallitas/>; <https://confessio.reformatus.hu/v/jokai-emlekkiallitas-debrecenben-csorba-david/>.

Jókai életének és munkásságának Erdélyhez kapcsolódó helyszínein.⁷⁰ Életrajz és életmű kettőssége az évfordulóról megemlékező színházak repertoárjában is jelen van: néhány színház inkább a lokalitásra támaszkodva közelíti meg a szerző alakját, és a városukhoz szorosabban kapcsolódó darabokat mutatja be, ahogy például a Komáromi Jókai Színház *Az elátkozott család* (1858) adaptációját, a debreceni Csokonai Nemzeti Színház pedig *A debreceni lunátikust* (1875).⁷¹ Ugyanakkor a Karinthy Színház, a Győri Nemzeti Színház, a Műpa és a Budapesti Operettszínház kifejezetten a szerző alakját megelevenítő előadásokkal, irodalmi estekkel rukkolt elő, nemritkán a szerző autofikciós szövegeinek fölhasználásával.⁷²

Mint szó esett róla, az emlékév kormányzati finanszírozásából népszerűsítő szándékú, Jókai életét vagy munkásságát földolgozó (mozgóképes és színházi adaptációk készítését támogató) pályázatok is meghirdetésre kerültek a Kertész Imre Intézet koordinálásában. A Kertész Intézet YouTube-csatornáján elérhető ismeretterjesztő tízrészes shortvideó-sorozat a hagyományos műveltségterjesztés szemléletével – valamint közgyűjteményi dolgozók szaktudásának, illetőleg a közgyűjtemények tárgyi, kézirat- és könyvhagyatékának hathatós igénybevételével – szintén az író alakját, élettörténetét állítja előtérbe, többféle művelődéstörténeti nézőpont fölillantásával. Terjedelme és koncepciója alapján ebből az anyagból érdemi következtetések levonására egyelőre nincs lehetőség.

A könyvpiac szakemberei sem elsősorban maguknak a Jókai-szövegeknek az újrakiadását és népszerűsítését találták adekvát eszköznek a bicentenárium kiaknázásához. Egyes kiadók persze megjelentettek Jókai-regényeket modern küllemű zsebkönyvek formájában,⁷³ egy-egy tematikus Jókai-válogatás is felbukkant a 2024-es, 2025-ös új könyvek között,⁷⁴ illetve az is előfordult, hogy épp egy Jókai életrajzát feldolgozó munka szolgált inspirációképp egy Jókai-regény újrakiadásához.⁷⁵ Minden jel arra mutat azonban, hogy Jókai könyveinél idén kapósabbak

70 TAKÁTS D. Ágnes, *Jókairól forgattak filmet aradi helyszíneken is*, Nyugati Jelen, 2025. május 6., <https://www.nyugatijelen.com/kultura/jokairrol-forgattak-filmet-aradi-helyszineken>.

71 A Komáromi Jókai Színház társulatának darabját Győrben is bemutatták, lásd: <https://www.jokai.sk/repertoar/AZ-ELATKOZOTT-CSALAD--486>; <https://gyoriszinhas.hu/eloadasok/az-elatkozott-csalad/>. *A debreceni lunátikus* színházi adaptációját 2025. december 5-én mutatják be: <https://csokonaiszinhas.hu/eloadasok/jokai-mor-a-debreceni-lunatikus/>.

72 Lásd <https://operett.hu/repertoar/jokai-szalon>; <https://papageno.hu/intermezzo/2025/11/jokai-elete-munkassaga-mupa-literarium-extra/>; <https://www.kisalfold.hu/helyi-kultura/2024/10/pillanatok-jokai-eletebol> <https://kultura.hu/ismeretlen-jokai-moric-a-karinthy-szinhaban/>

73 A Magvető ősszel piacra dobta *A tengerszemű hölgyet* „A nagy mesemondó különleges ön-életrajza” alcímmel; a POKET zsebkönyvek idei sorozatában szintén megjelent *A tengerszemű hölgy*, valamint *A gazdag szegények*, az *Egy asszonyi hajszál*, az *Egy ember, aki mindent tud* és *A cigánybáró*; az Animusnál megjelent *A szerelem bolondjai*.

74 Lásd *Jókai Karácsonya*, vál. KIRÁLY Levente, Bp., Corvina, 2024; *Jókai gondolatai*, Bp., Tinta, 2025.

75 „[...] a Magvető szerkesztőinek például *A tengerszemű hölgy* tetszett meg annyira a könyvem szerkesztési munkálatai közben, hogy a kiadó megjelentesse.” OWAIMER Oliver, *Jókai-beszéltetések: Szécsi Noémi*, Jelenkor Online, 2025. szept. 26., <https://www.jelenkor.net/interju/3828/jokai-beszeltetesek-szecszi-noemi>

voltak a Jókai életét bemutató vállalkozások. Mint például Kiss A. Kriszta életrajzi gyerekkönyve (*A fiú, aki mindent el akart mesélni*), amely éppen a szerző által elemzett autobiografikus Jókai-szövegek felhasználásával igyekezett gyerekeknek szóló, többszólamú szerkezetben életrajzi narratívába rendezni az író pályafutását.⁷⁶ Vé- gül megemlítendő a 2025-ös év egyik figyelemre méltó tudományos-ismeretter- jesztő kötete, Szécsi Noémi *Jókai és a nők* című munkája, amely a megújulni látszó Jókai-értés egyik leghatékonyabb közvetítőjének bizonyult: látványosan érzékelteti, miként hasznosulhatnak az életrajzi és filológiai kutatások a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhető, szakszerű műveltségterjesztésben.⁷⁷ A kötet témaválasztá- sa nyilvánvalóan a történeti tudományokban mostanság igen népszerű, a 19. száza- dos kutatásokban is egyre nagyobb teret nyerő nőtörténeti kutatásokból inspiráló- dott,⁷⁸ hiszen a Jókai-jelenséget az írófejedelem környezetében lévő (s az általa így sokáig ki is takart) női szereplők írásaiból, élettörténetéből kísérli meg megérteni, beépítve értelmezésébe a Jókai-művek sokat vitatott nőalakjait is. A kötet sikerét jól mutatja, hogy két hónappal a megjelenés után újranyomták, 2025 februárja óta pedig több mint harminc bemutatója volt az országban és a határon túl. Szerzőjét számos könyvtárba, művelődési házba hívták előadást és rendhagyó irodalomórát tartani, podcastok és interjúk sokaságában kérdezték Jókairól, illetve az eddig meg- jelent recenziók alapján a kötet kritikai visszhangja is szinte egyöntetűen pozitív.⁷⁹ A *Jókai és a nők* esetében a téma, a rendhagyó megközelítés, a szerző, az emlékévé és a kiadói stratégia szerencsés találkozása megmutatta, hogy az életrajz és az életmű új összefüggésekbe helyezésével csakugyan témává (akár divatossá) válhat egy 19. századi szerző a szélesebb kulturális közbeszédben is. Az már azonban hozzáállás kérdése, hogy a Szécsi Noémi-könyv életrajz-népszerűsítő sikerét ki miképp érté- keli a csökkenő (Jókai-)olvasás kontextusában.

***

A Jókai-bicentenáriumi jó alkalom arra, hogy számot vessünk azzal, miképp ala- kult-formálódott az író szerepe, megítélése és olvasása az elmúlt évtizedekben, s hogy milyen lehetőségei nyílhatnak a Jókai-értésnek a 21. századi kulturális térben. A kép ellentmondásos: miközben a Jókai-kutatás új lendületet kapott és a tudomá- nyos érdeklődés látványosan megerősödött, Jókai olvasói fokozatosan megfogytat-

⁷⁶ KISS A. KRISZTA, *A fiú, aki mindent el akart mesélni: Egy elveszett Jókai-önéletrajz*, Bp., Móra- Naphegy, 2025.

⁷⁷ SZÉCSI NOÉMI, *Jókai és a nők*, Bp., Magvető, 2025.

⁷⁸ SZÉCSI NOÉMI korábban társszerzőként, Géra Eleonórával már jelentetett meg tudomá- nyos-ismeretterjesztő nőtörténeti könyveket, s az utóbbi években két önálló munkát is publikált (*Lányok és asszonyok aranykönyve*, 2019; *Régen minden lánynak jutott férj*, 2024).

⁷⁹ CODÁU ANNAMÁRIA, *A kedvenc bűvölete*, Élet és Irodalom, 2025. jún. 13.; NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF, *Új Jókai-regény*, Revizor, 2025. júl. 8.; CSIKÓS GRÉTA, *Milyenek a nők, és milyen Jókai?*, Alföld, 2025/10, 105–109; BORSOS J. GYÖNGYI, *Enyém, tied, övé*, Helikon, 2025/16, 26; PUSZTAI ILONA, *A nap tűzében elégett asszonyok*, Irodalmi Jelen, 2025. okt. 10., <https://www.irodalmijelen.hu/2025-okt-10-1100/nap-tuzeben-elegett-asszonyok>.

koztak, s e szélesebb olvasóközönség inkább eltávolodni látszik attól a kulturális közegetől, amelyben a Jókai-szövegek fogyasztása magától értetődő volt.

A Jókai-próza iránti érdeklődés fölkeltésének kézenfekvő stratégiája, hogy azokra a kísérletező poétikai eljárásokra, narratív újításokra irányítsuk a figyelmet, amelyek az életmű belső sokszínűségét tükrözik. Az elmúlt időszakra és az emlékévre nézve is ez az értelmezői irány tűnik az egyik legmeghatározóbbnak. Ennek nyomán a „modern Jókai” (szakmai körökben is még csiszolódó) problematikája lett a fókuszpontja annak az újraértékelési folyamatnak, amely az életművet a kortárs befogadás számára is elérhetővé kívánja tenni, fölillantva annak sokrétűségét, nyelvi és poétikai gazdagságát. Ezzel párhuzamosan Jókai mint modern, polgári egzisztenciát teremtő, világhírnévre szert tevő szerző is előtérbe került, miközben műfajilag heterogén életműve a populáris kultúra horizontján médiatörténeti perspektívájú értelmezési kísérletekkel gazdagodott. E két párhuzamos, egymást kiegészítő megközelítési stratégiából érthető meg a Jókai egykori népszerűségét biztosító egyik legfontosabb írói módszer, az ún. „kettős kódolás”, amely a műveket egyszerre tette hozzáférhetővé a populáris és az elit olvasóközönség számára. Csakhogy a 21. században épp ez az inkluzivitás látszik kiveszni a Jókai-szövegek hatásfunkciójából. A Jókai-olvasás döntően egy szűkebb szakmai közeg elfoglaltságává vált, anélkül hogy a szélesebb (populáris) kultúrában az új helyét megtalálta volna. E paradox helyzetből pedig *önmagában* nem vezet ki sem az író alakjának divatossá, „szerethetővé tétele”, sem pedig a revitalizáló hatású újraolvasások gyakorlata. Épp ezért meghatározó szerepe lehet azoknak a filológiai kutatásoknak is, amelyek egy új, a mai befogadói elvárásokhoz jobban igazodó szöveggáton kirajzolását alapozhatják meg, valamint új források bevonásával képesek lehetnek a szerző alakját és életrajzát a mai olvasók számára is érdekfeszítőbb perspektívából láttatni.

Az efféle, természetüknél fogva kevésbé látványos, csupán hosszú távon megtermékenyítő (életrajzi, szövegfilológiai) kutatások azonban stabil, működőképes kulturális intézményrendszert feltételeznek. Ilyenről pedig napjainkban aligha szólhatunk lelkesítő hangon. Ami végső soron talán nem ad föltétlenül okot az aggodalomra, hiszen a filológus is olyan, mint Jókai medvéje *Az új földesúr* című regény zárlatában – akkor bújik elő az odújából, amikor a körülmények ezt a legkevésbé indokolják. És a medvének mindig igaza van:

„Ha azt látja, hogy szép napfényes idő van, a hó olvad, az ég tavasz-kék, ostoba cinkék elhamarkodott himnuszokat cincognak a képzelt tavasznak, s lombnak nézik a fán a fagyöngyöt, pedig lép lesz abból, melyen ők megfognak; ha lány, hízelgő szellők lengedeznek, akkor a medve – visszamegy odújába, pihent oldalára fekszik, talpa közé dugja az orrát, s még negyven napot aluszik tovább; – mert ez még csak a tél kacérkodása; mint a régi rendszer minisztériuma szabadelvű program mellett.

Ha azonban gyertyaszentelő napján azt látja a medve, hogy rút, zimankós förmeteg van; hordja a szél a hópelyhet, csikorognak a fák

sudarai, s a lobbált száraz ágon ugyancsak károg a fekete varjúsereg, mintha mondaná: reszkessetek, sohasem lesz többet nyár; a tél megígérte nekünk, hogy már most örökké fog tartani; mi kivettük árendába a szelet, fújatjuk, amíg nekünk tetszik; a nap megvénült, nincs többé semmi ereje, elfelejtkezett rólatok! Kár várnotok! – Ha jégcsap hull a fenyők zúzmarázos szakálláról; ha a farkas ordít az erdő mélyén; akkor a medve megrázza bundáját, megtörli szemeit és kinn marad; nem megy vissza többet odújába, hanem nekiindul elszánt jókedvvel az erdőnek.

Mert a medve tudja azt jól, hogy a tél most adja ki utolsó mérgeét. Csak hadd fújjon, hadd havazzon, hadd dörömböljön: minél jobban erőteteti haragját, annál hamarább vége lesz.

S a medvének mindig igaza van.⁸⁰

80 JÓKAI Mór, *Az új földesúr* (1862), s. a. r. KULCSÁR Adorján, Bp., Akadémiai, 1963 (Jókai Mór Összes Művei: Regények), 340–341.

FILLÉRTÁR

Lovas Borbála

Vergilius eclogáinak fordításai egy unitárius kódexben*

A Román Akadémiai Könyvtár kolozsvári fiókkönyvtárában található unitárius kéziratgyűjtemény Ms. U. 59-es jelzetű kötetét a szakirodalom ha nem is alaposan, de jól ismeri. A Lakó-féle katalógus kicsit szűkszavú tartalomismertetése a következő részeket jelöli meg a címléírásban: „Imák, beszédek, latin–magyar fordítások, Vergilius Eclogái magyarul, bibliai magyarázatok, gazdasági természetű följegyzések.”¹ A prédikációkkal kapcsolatban több tanulmány felhívta a kutatók figyelmét a gyűjteményben található halotti beszédekre. Ezek némelyikében Túri Tamás Pázmány-kompilációkat azonosított.² A további kutatások során azonosításra kerültek emellett a Károlyi Zsuzsanna temetésére összeállított *Halotti pompa* című kötetből átemelt beszédek, valamint kompilált beszédekben Gyöngyösi István-sorok.³ A részletesebb áttekintés során kezdtem el foglalkozni a már Lakó által is említett Vergilius-fordításokkal. E szakasz azért is különösen érdekes lehet az irodalomtörténeti kutatások számára, mert annak ellenére, hogy tudunk arról, hogy az antik irodalom darabjai közül gyakran foglalkoztak a kortársak Vergilius munkáival, ebből a korszakból nem ismerünk hosszabb eclogafordításokat. A legkorábbi és lényegében egyetlen ebből a korszakból, mely eddig publikálásra került, egy 16. századi fordítástörredék, a II. ecloga kilenc sora, mely egy dézsmalajstromba varrt nyolcadrét alakú lapon maradt fenn a latin szöveggel együtt, fordításgyakorlatként.⁴ Ezt tekinthetjük emellett a legkorábbi, antik szerző művének iskolai(?) fordításához,

* A tanulmány az NKFIH (OTKA) FK 135165 számú pályázatának támogatásával készült. Ezúton hálásan köszönöm Simon Zoltán tanácsait a témával, segítségét a fordítások nyelvezetével kapcsolatban. Az elemzéssel kapcsolatos bármely megállapítás hibája emellett a sajátom.

¹ *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*, I. Catalogue, II. Indices, ed. LAKÓ Elemér, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1997, I, 22.

² Túri Tamás, „Papi Fejedelemnek elméjével böltelkedvén.” 18. századi unitárius prédikációk kompilációs technikái = *Mű és szerző: Fiatal kutatók konferenciája: Tanulmánykötet*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes et al., Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2011, 113–128; Túri Tamás, *A halál felekezeti felelőssége: Felekezeti közeli kompiláció és műfaji transzformáció = Közkinccs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 8), 133–155.

³ Túri Tamás adatainak kiegészítéséről és a református beszédátvételekről bővebben: LOVAS Borbála, *Rejtőzködő prédikációk: Feldolgozatlan unitárius kódexek és kiadásuk*, Keresztény Magvető, 129(2023), 121–140.

feldolgozásához kapcsolódó szövegemlékünknek is.⁵ A forrásból épp rövidege és töredékessége miatt igen keveset tudunk meg a lejegyzőnek a szövegről és annak fordításáról való elképzeléséről.⁶

Az is elmondható általánosságban, hogy míg Európában a 16–17. században gazdag eclogaköltéssel találkozunk, addig hazánkban nem igazán népszerű a bukolika sem latinul, sem magyarul. Ilyen műveket majd a 18. században, annak is a második felében kezdünk nagyobb számban találni. Ez a korpusz az irodalomtörténeti kutatások számára is napjainkig csak részben ismert és feltárt. Érdekes ebből a szempontból a Székely Gábor által nemrégiben közreadott elemzés, mely a 16. század második felében alkotó Kecskeméti Agricola János műfajilag az eclogát és a propemptikont egyesítő műve kapcsán elemzi, hogyan tudja egy protestáns humanista költő az antik műfajt megeleveníteni és aktualizálni a reformáció korában, valamint rávilágít a wittenbergi diákok kapcsolatrendszerének és költői működésének fontosságára.⁷ Az ezekből levonható tanulságokat sajnos témánk szempontjából nem kamatoztathatjuk sem a művek keletkezésének időpontja, sem a szerzők működése szempontjából. Emellett is, úgy gondolom, az elsődleges eclogafordítások tanulmányozása irányt mutathat abban, hogyan írhatjuk tovább a magyarországi humanista szellemű oktatással kapcsolatosan születő irodalom történetét. Főképp azért, mert az ecloga műfajával kapcsolatos szövegek száma igen csekély. Székely Gábor így ír erről a wittenbergi diákirodalom és a magyarországi irodalom tükrében: „A műfajválasztás éppen azért figyelemre méltó, mivel a wittenbergi magyar

4 Nagy Gyula ismertetésében így írja le a forrást: „A borsodmegyei Sajóvamos és vele szomszédos faluk 1592-iki dézsmalajstromának egyik füzetéhez varrva találtam egy hosszában négy-szeresen összehajtott kis nyolczadrét-alakú lapot, melyen latin sorok közé irt magyar szöveget pillantottam meg. Az odavarrott papirlapot lefejtvén és kisimítván, Vergilius I. Eclogájának öt utolsó s folytatólag a II. Eclogának kilencz első sora és ennek a sorok fölibe irt magyar fordítása lőn olvasható rajta. A lefejtett lap – úgy látszik – egy egész füzetnek a töredéke lehet, melybe talán tanulás és nyelv-gyakorlat céljából írta vagy Íratta le valaki Vergilius eclogáit s azután próbálgatta azokat magyarra fordítani. Erre mutat az is, hogy az eredeti latin sorok jó ujjnyi széles hézagokkal vannak írva, helyet hagyva a magyar fordítás bejegyzésére. A latin és magyar szöveg valószínűleg más-más kéz írása, de lehet az is, hogy mind a kettőt egy kéz, a magyar fordítást azonban mindenesetre később, apróbb betűkkel és halványabb tintával írta. Az első eclogából való sorok nincsenek is lefordítva; a két utolsó sor közé beírt magyar vers nem Vergilius fordítása.” NAGY Gyula, *Fordítás-töredék a XVI-ik századból*, Magyar Nyelv, 2(1906), 312–313, 312.

5 A később még említendő *Római szerzők 17. századi magyar fordításai* utószavában az iskolai jelleggel kapcsolatban Kecskeméti Gábor a következőket írja: „Már Nagy helyesen felismerte, hogy ilyen természetű töredék csakis tanulási céllal készülhetett, egy egész füzet töredéke lehet, amely talán az összes vergiliusi eclogát tartalmazhatta.” KECSKEMÉTI Gábor, *Utószó: Az iskolai gyakorlat és a 17. századi magyar prózafordítások = Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, tan. HAVAS László, KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Balassi, 1993 (*Régi Magyar Prózai Emlékek*, 10), 575–626, 581.

6 A töredék és az Ms. U. 59. kapcsolódó sorainak táblázatos összevetését lásd a mellékletben.

7 SZÉKELY Gábor, *Kecskeméti Agricola János eklogája Titus Amicinusához: Egy elfeledett humanista költő kapcsolatrendszere és egy antik műfaj aktualizálása = A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*, szerk. BÉKÉS Enikő et al., Bp., MTA BTK ITI, 2019 (*Convivia Neolatina Hungarica*, 3), 131–150.

peregrinusok búcsúversei között más ekloga nem ismert. Sőt, a teljes magyarországi humanista költészetben is alig van jelen, az *eidyllion* műfajára csak Adrianus Wolphardusnál találunk példát, s ezek a munkák sem maradtak ránk.⁸ Kifejezetten érdekes emellett Kecskeméti Agricola művének kezdete és zárata, melyekben a szerző Vergilius I. eclogájára emlékeztető sorokkal játszik, mintáját kreatívan parafrázeálja, nemcsak formailag követi, de aktualizálja is azt. Sajnálatos épp emiatt, hogy a mű nyelve miatt szókészlete, szóhasználata nem összevethető fordításunkkal.

Az iskolai oktatás során használt szerzőkről nemcsak a régi tankönyvekből és jegyzetektől, de korabeli leírásokból és iskolai szabályzatokból is értesülünk. Ám általában a műveket nem, vagy nem minden esetben megnevezve. Apáczai Csere János például azt mondja a görög és latin nyelv oktatásával kapcsolatban egy helyen, hogy a görögről a latin nyelvre térve először Sulpitius Severus szent történetkönyvét tanítaná, majd Cicero válogatott leveleit és néhány beszédét, ezután pedig Vergiliust, Horatiust, Terentiust és Ovidiust.⁹ Pontos címmel, feldolgozásra azonban csak a *Georgicát* ajánlja, miközben az *Aeneisre* is több helyen hivatkozik fejtegetéseiben. A *Georgica* szövegéből készült is a korszakban magyar nyelvű fordítás, melyet Borzák István és Kecskeméti Gábor adtak ki. A kiadás utószavában az iskolai tankönyvekben szereplő klasszikus szerzőkkel kapcsolatban Kecskeméti megjegyzi:

„A körvonalazódó európai protestáns iskolai oktatás mindinkább [...] a *copia verborum* előtérbe helyezése felé formálódott. Luther szerint az iskolákban a Bibliát, a kegyességet kell tanítani – igaz, a bibliai nyelveknek és a kegyesség hatékony közvetítése megkövetelte retorikának a tanulmányozásában szükség van a világi művekből elsajátítható ismeretekre is. Nyomában Melanchthon az átlagos iskolás tantervét úgy állította össze, hogy abban elég a Donatus, a *Disticha Catonis*, Terentius, Plautus, Vergilius, Ovidius, Cicero és Erasmus jelenléte, míg a humanista iskolában Liviust, Sallustiust, Lukianoszt, Homéroszt, Hészioszt is olvasni lehet.”¹⁰

8 *Uo.*, 140. Székely Gábor azon művek körével kapcsolatban, melyeket Kecskeméti Agricola ismerhetett, utal rá, hogy szerzőnk már gimnáziumi tanulmányai alatt találkozhatott a klasszikus auktorok műveivel, az eclogaszerzők közül kiemelten Vergiliussal, a görög mesterek közül olvashatott itthon vagy egyetemi éve alatt Moschos, Bión, Theokritos munkáiból (utóbbival kapcsolatban fontos a wittenbergi környezetben elérhető Eoban Koch-féle fordítás), valamint a korban számos kiadásban fellelhető T. Calpurnius Siculus eclogáit is minden bizonnyal tanulmányozhatta.

9 „Ab hac protenus ad linguam latinam transirem, ubi quoque eadem observata methodo & modo, Suptitii Severi historiam sacram primò, tum selectas Ciceronis epistolas, aut verò aureum ipsius de officiis librum, c orationes quasdam, tertio Virgilium, Horatium & Terentium cum selectis Ovidii libris, proponerem.” APÁCZAI CSERE JÁNOS, *Magyar encyclopaedia, az az minden igaz es hasznos böltseségnek szep rendbe foglalása és magyar nyelven világra botsátása...*, Ultrajecti, Johannes Janssonius van Waesberghe, 1653[–1655] (RMNY 2617), **3. Magyar fordítása: Uő., *Magyar encyclopaedia*, kiad., tan. BÁN Imre, jegyz. GYENIS Vilmos, Bp., Szépirodalmi, 1959 (Magyar Klasszikusok), 49–50.

10 KECSKEMÉTI, *Utószó*, i. m., 578.

Kecskeméti Gábor arra is felhívja a figyelmet, hogy a kora újkor iskolai olvasmányainak listaszintű összeállítása lehetetlen, mert az olvasott szerzők köre nem volt állandó, a tananyagok a legtöbb esetben nem volt kötött rendje, az oktatók új kiadások, tankönyvek használatát vezethették be.¹¹ Emellett is tudjuk, hogy számos protestáns iskolában, így például a beszerceiben olvastatták Vergilius eclogáit és bukolikus műveit. Schremmel Ábrahám szabályzata és a tanítás folyamatáról való gondolkodása inspirálója, ha nem is egyenes ágon, a strasbourgri iskola rendszere lehetett, melyet Johann Sturm dolgozott ki. Sturm esetében azonban fontos, hogy latinul már tudó diákoknak szánt iskolai tananyagában nem a szokásos, egyszerűbb latin szövegeket olvastatta gyakorlásul, mint Cato, hanem Vergilius eclogáit vagy Cicero leveleit.¹² Ugyanígy feltételezhetjük, hogy mind a magyarországi protestáns oktatási intézményekben a már használható latintudással rendelkező tanulók tananyagában szerepet kaphattak (ahogy például Lócsén, Ovidius elégiái mellett, annak ellenére, hogy a fennmaradt szabályzatok részletes leírásai nem térnek ki a fordításra),¹³ mind a katolikus iskolákban a tananyag részei voltak az eclogák.¹⁴

11 *Uo.*, 582.

12 Lásd például MÉSZÁROS István, *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*, Bp., Akadémiai, 1981 (Humanizmus és Reformáció, 11), 84.

13 *Uo.*, 88 és 97. Utóbbi helyen Mészáros hosszabban ír a tanítás folyamatáról is: „A 2. tanulócsoport olvasmányait a következők közül kell kiválasztani: Cicero: *Epistolae ad familiares*, Terentius komédiái, Theognisz gnómái, Püthagorasz és Phokülidész költeményei, Vergilius eklogái, Ovidius elégiái. Az elemzés módja a következő: 1. A pedagógus először röviden összefoglalja a szöveg lényegét, bemutatja tagolódását, egyes részeit, arra törekedve, hogy a szerző mondanivalóját – amennyire ez lehetséges – a legvilágosabban feltárja, részben anyanyelven, részben latinul, más szavakkal körülírva. Ez egyébként a tanulók szókincsét is gyarapítja. 2. A latin szövegek tárgyalásánál ezután az alapos szótani és mondattani elemzés következik. Görög szövegek esetében a szavakat szótanilag kell vizsgálni. Ahol szükséges, ott fel kell hívni a figyelmet a szöveg »tónusára«, hangvételére. 3. A költeményeknél az egyes verssoroknak a prozódiai szabályokhoz való alkalmazkodását kell megvizsgálni; a kisebb terjedelmű műveknél ki kell fejteni a mondanivalót, a nagyobbaknál a kompozíció tetszetősségére, eleganciájára is rá kell mutatni. 4. Mind a latin, mind a görög szövegekből kiemelik a sajátos szólásokat, ezekből frázisokat szerkesztenek, amelyeket a tanulók füzetükbe le is írnak, hogy amikor az alkalom úgy kívánja, ezek emlékezetből idézhetők legyenek.”

14 *Uo.*, 137. Az ötosztályos jezsuita gimnázium tananyagát és ennek oktatási rendjét a RATIO Studiorum részletesen leírta. A „grammatica suprema” osztály tanulmányaival kapcsolatban Mészáros így összegzi a legfontosabb olvasmányokat: „A költők közül az első félévben Ovidiusszal – elégiáival és episztoláival – kell foglalkozni, a második félévben pedig Catullus, Tibullus, Propertius költeményeit, Vergilius eklogáit, a *Georgica* és az *Aeneis* könnyebb részeit (mint a *Georgica* negyedik, az *Aeneis* ötödik és hetedik könyvét) olvassák. Görög olvasmányul Khrüszosztomosz, Aiszóposz és Agapétoosz művei szolgálnak.” A korabeli jezsuita oktatási gyakorlatról szóló legutóbbi elemzéseiben Hajdu Ildikó felhívja a figyelmet arra is, hogy a „humanitas” (*poetica*) osztályban nem tanítják az eclogákat. És bár a legfelső grammatika osztályban (*syntaxis*) valóban oktatják Vergilius műveit, de csak az erkölcsstelenségektől megtisztított, lényegében cenzúrázott formában. A témát körbejárja például HAJDU Ildikó, *A Kemény-eposz előszavának poétikatörténeti helye*, ItK, 129(2025), 269–296, doi:10.56232/itk.2025.3.01; Uő, *The Aeneid in 17th-century Jesuit education in Trnava = Explaining the Non Enarrabile Textum: Episodes from the Commentary Tradition of Virgil’s Aeneid*, eds. Dániel KOZÁK et al., Turnhout, Brepols, megjelenés alatt; Uő, *Auktorolvasás a jezsuita gimnáziumokban a 17. század derekán: Források Gyöngyösi István és Esterházy Pál retorikai műveltségéhez*, Verso, megjelenés alatt.

Ha megvizsgáljuk, milyen környezetben található az Ms. U. 59. három fordítása, azt láthatjuk, hogy bár a kéziratos kötetben az eclogák latin szövege nem szerepel, a latin nyelvgyakorláshoz és fordításhoz kapcsolódó feladatok és a tanulást segítő szövegrészek között találjuk őket. Az eclogákat levélfordítások előzik meg, melyek elsőként a magyar változatot (*Stylus Hungaricus*), majd annak latin fordítását (*Translatio*) tartalmazzák. Példaképp álljon itt egy a magyar részletek közül:

„*Stylus Hungaricus*

Hogy ennyi üdőtől fogva egy levelem által is teveled nem szóltam, nem az én restségemnek, tunyaságomnak, avagy róllad való feledékenységemnek tulajdoníts, mert úgy vétkezel. Hanem rész szerént az levélhordozóknak ritka voltának, rész szerént pedig mert igen messze földre lakol éntöllem. Az is ide tartozik, hogy majd ez egy-két holnapok alatt igen-igen nehéz és irtózatoss nyavalyától gyötrettetem, most is gyötrettetem, mellyet ha belöllem az isteni kegyelem, avagy Isten után az orvosoknak szorgalmatossága ki nem szállít, félő, hogy az mű gyermekségünkötől fogva szeretett és szorgalmatoson böcsültetett barátságunknak kötele teljességgel el ne szakadjon. Mert rövid nap ez lesz, hogy én meghalván, az menyeeieknek seregében beíratatom, te pedig az földön hagyatván, más jóakaródnak barátságától idestova vonatol, melytől mind engem s mind tégedet oltalmazzon Isten. Üdöm adatván többet írok. Légy egészségben.”

A levélrészleteket Seneca *Trójai nők* és *Thyestes* című drámáinak bemásolt részletei, Martialis sorai és latin szólásmondások szakítják meg. Ezt követően néhány teológiai kérdés következik latinul és magyarul, egy Joannes Ravisius Textornak tulajdonított epitaphium (*Epitaphium Regis cujusdam Galliarum, inc. Risi, ploro; fui, non sum; studui, requiesco*) és nyelvtani szabályok. Itt kezdődnek el az eclogafordítások. A tíz eclogából három került be a kötetbe, a negyediknek már csak a címe szerepel, kihúzva, innentől újra prédikációkat, orációkat, könyörgéseket jegyeznek le a kódexbe.

Bár részletesebb elemzésre jelen publikációban nem vállalkozom, az bizonyosan elmondható, hogy az eclogák nem kezdő fordító munkáinak tűnnek. Szóhasználatuk gazdag, fordítása bőbeszédű, a fordítások nem rímeseek, de sorkövetők. Az első eclogában a fordító még számozza a sorokat, majd ezt később elhagyja, míg néhány helyen rendszertelenül a beszélőket is kiírja. Alapvetően főleg szóhasználatban lehet a vergiliusi eclogáktól való eltérést regisztrálni,¹⁵ valamint látható, hogy

¹⁵ Az alábbiakban a következő fordítást használom fel az I–III. eclogákból vett szövegpéldákhoz: VERGILIUS *Eclogái*, ford. LAKATOS István, tan., jegyz. RITOÓK Zsigmond, Bp., Magyar Helikon, 1963. A magyarázatokhoz használtam még: VIRGIL, *Eclogues*, intr., commentary by Wendell CLAUSEN, Clarendon Oxford, Press, 1994; VERGILIUS *Eklogái* – VERGILII *Eclogae*, kiad., tan. HAVAS László, Bp., Tankönyvkiadó, 1989 (Auctores Latini, 14).

a Serviusnál található allegorikus magyarázatokat fordítónk eleve beleforgatta szövegébe. Kiugró példa erre az I. ecloga Galatea és Amaryllis szerelmével kapcsolatos leírása, melyet egyszerűen kicserél, annak értelmezését fordítja, leírva, hogy miután Tytirut ismerik Rómában, Mantuát elhagyta. A növény- és állatnevek esetében gyakran cseréli a vergiliusi változatot hazánkban ismertebb vagy a fordítónak otthonosabb fajtákra, vagy változtatja meg azok leírását a drámai hatás növelése céljából. Így lesznek a mocsári tölgyekből *cserfák*, a kökénybokorból *fűz vesszők*, az áfonyából, violából *kökörccsin*. Így cseréli ki az Erdélyben ismeretlen *hyblai méheket* jó mézrakó méhekre. A *vincellérből mészégető* válik, a *mohos barlang* helyett *zöld ágból csinált kalyiba* szerepel. Meliboeus nyájának reményéből a nyáj szaporodása lesz a kihangsúlyozandó. Az antik utalásokat sokszor konkretizálja vagy értelmezi, így az I. ecloga *istenét, ifjúját* egyszerűen *Augustus császárnak* fordítja. Ugyanígy értelmezi és konkretizálja az eclogákban megjelenő tárgyakat, élőlényeket, a síp *szalmasíp*, a varjú *tarvarjú* lesz. Néhol egészen kreatív megoldásokat találunk a fordításban, így az *ártó fűből szokatlan eledel* lesz, és néhány helyen gyanúsán kilóg a fordítás a megszokott szöveg hagyományból, így lesz a III. eclogában a Menaeas által szeretőjének adott tíz aranylós almából tíz citrom. A fordítás több helyen szinte zsoltárossá változik, ezt erősíti az is, hogy például a III. ecloga egy szakasza mellé a halál gondolatával kapcsolatban a 71. zsoltár egy sorát írták a lap aljára.

Ezek a részletek azt is jól mutatják, hogy milyen kötetek között kereshetjük a fordítónk által használt forrást, hogy hogyan viszonyult ahhoz, milyen módszerrel nyúlt a latin nyelvű szöveghez. A kiadásokkal kapcsolatban szintén eligazít bennünket néhány részlet. Talán a legfontosabb ezek közül az I. ecloga egy sora, mely a mai olvasó számára, ha mégoly felkészült Vergilius-ismerő is, meglepő lehet. Ez a sor valójában a IX. ecloga 15. sorának átvétele (jelen fordításban a következő: „Az gonosz jövendőmondó tarvarjú is gyakorta megjövendölte az odvas tölgyfáról.”). Ez a sor sokáig jelen volt a hagyományban, de időről időre hangsúlyosabban előkerült a probléma, így már a reneszánszban egyes kiadók kirekesztették az általuk gondozott változatokból, míg sok fontos kiadásban, például a jezsuita Juan Luis de la Cerda 1608-as Vergilius-kiadásában, akinek munkáját akár a modern klasszika-filológiai kommentárok előfutárának is tekinthetjük, benne van.¹⁶ Ugyanígy szerepel Magyarországon még a 18. századi változatokban, így például Kőszegi Rájnis József fordításában is.¹⁷ Christian Gottlob Heyne 1788-ban megjelent munkája egyfajta fordulatnak tekinthető, ő már kirekeszti ezt a sort az I. eclogából, de még nem jut el annak teljes törléséig.¹⁸ Az

16 P. VIRGILII MARONIS *Bucolica et Georgica: Argumentus, explicationibus et notis illustrata*, a Ioanne Ludovico de la CERDA TOLEDANO, [Frankfurt am Main], Vadi Collegio Paltheniano e Nobilis Francorum, 1608.

17 *Magyar Virgilius: Első darab: Máro Virgilius Publiusnak Eklogái az az válogatott pásztori versei*, ford. KŐSZEGI RÁJNIS JÓZSEF, POZSONY, FÜSKÚTI LANDERER MIHÁLY, 1789, 4. A szakasz kontextusában így hangzik: „Hol kettőt ellett, 's, oh jaj! köszirton el hagyta! / Ezt nekem, oh pajtás! ha fel értem volna eszemmel, / Ezt a' mennykövek-is, mikoron tölgyfákra le tsaptak, / Már régolta jövendölték: a' varjak-is eztet / Udvas fa' tetejin krákogva előre jelenték.”

18 P. VIRGILII MARONIS, *Opera, varietate lectionis et perpetua adnotatione illustrata, Tomus Primus: Bucolica et Georgica*, illustrata a Chr. Gottl. HEYNE, Lipsiae, Caspar Fritsch, 1778, 26.

őt követő időszakban lassan terjed el ez a változás, míg a modern kiadások kritikai apparátusában már legtöbb esetben egyáltalán nem is jelzik a helyet.

Vergilius magyar nyelven való megjelenésével kapcsolatban a 16. és 17. században elenyésző adatunk van. A fő forrásaink olyan iskolai gyakorlatok és jegyzetek, mint az ismert *Georgica*-fordítás. És bár tudjuk és látjuk, hogy használták és olvasták magyarországi iskolákban és egyetemi tanulmányok alatt Vergilius egyéb műveit, így eclogáit is, szöveges emlék hiányában nehéz beszélni erről a gyakorlatról. E kutatásokat egészíthetjük ki most a kódex anyagával, mely bár nem szorosan iskolai környezetben maradt fenn, mégis tartalmaz több olyan szövegrészt, melyek ilyen típusú használatot sejtetnek a szövegek mögött. A Vergilius-fordítások részletes vizsgálata még várat magára, emellett remélem, hogy a szövegek közlése elindíthat egy újabb diskurzust a fennmaradt és feltételezett szöveghagyomány és a korabeli fordítások kapcsán.

Melléklet

A Nagy Gyula által közölt fordítástörredék és az Ms. U. 59.
adott szövegszakaszának összevetése

ECLOGA II. ALEXIS.
(Nagy Gyula közlése, MNy, 1906)

e . . paraszt coridon, szereti uala az szep
alexist

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,

ki az ő uranak giüniörösegire uala
es imar ugian ... remensege nē uala

Delicias [domini; nec, qu]id speraret, habebat.

Czak nag szorgalmatosā ala fel iar
uala az sörö bik fak között kik-

Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos

nek teteiek arnikot tart uala;
ot egiedül leuen ezeket ma

Assidue veniebat; ibi haec incondita solus

gaban hania uala hozszontala
nul az hegiek között es az erdök

Montibus et silvis studio iactabat inani:

közöt, oh te kegyetlen alexis,
semit az en eneklesemel nē gondolz

O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas,

semit en ritam nem köniörülz,
uegezetre meg halasra kézeri
tez engem.

Nil nostri miserere; mori me denique cogis.

mostan megh az barmok is szepē
hiuiteznek,

Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant,

meg az bokrok is mostā reitik
el az szöt gikokat.

Nunc virides [etiam occu]ltant spineta [lacertos].

Eccloga 2da cui nomen Alexis
(Ms. U. 59.)

Az paraszt Corydon nevű pásztor felette
igen szereti vala az szép Alexis gyermeket.

Ki az ő urának nagy gyönyörúsége vala, mit
reméllene szereteti őfelölle.

Csak nagy gyakorta megyen vala az sűrű
bükk erdők közti, az kinek sűrű árnyéka
vala.

Ott az hegyeken és az erdőkben csak héjjá-
ban énekli vala az ű ízetlen énekét.

Oh, te kegyetlen Alexi, semmire böcsüllöd-e
az én énekemet, és semmit nem könyö-
rülz-e rajtam?

Végezetre megöleted magamat velem.

Mostan még az oktalan állatok is híves
árnyékot és szellőt keresnek.

Mostan még az zöld gyíkokat is befedezik
az tövisses bokrok.

Három ecloga-fordítás az Ms. U. 59. jelzetű kódexből*

Közzéteszi Lovas Borbála

{129;}

Ecclog. Verg. I. cui nomen

1. Jó barátom, Tityre, te veszteg feküvén az bükkfának kiterjedt árnyékában,
2. Szép erdei éneket énekelsz vékony zabszálból csinált szalmasípbal.
3. Mű pedig elhagyjuk az mi hazánknak határit és gyönyörűséges szántóföldeinket.
4. Mű hazánkból kifutunk, te pedig, Tityre, hivalkodván az árnyék alatt,
5. Olly szép énekeket énekelsz az Amaryllis felől, hogy az erdő is zeng bele.
6. Oh, édes barátom, Meliboee, az Augustus császár engedte énnekem ezt az szabadságot.
7. Azért én őtöt mindenkoron Isten gyanánt tartom, az ő oltárára az én nyájam közül gyakorta gyenge bárányokat viszek az áldozatra.
8. Az Augustus császár engedte, hogy szabadon legeltessem az én barmaimat (az mint látod).
9. És megengedte, hogy olly paraszti énekeket énekeljek az én szalmasípommal, az mineműt szintén akarnék.
10. Bizonyára nem irigylem, inkább igen csudálom, hogy minden felől ennyi háburúság támad az mezőkben.
11. Íme, énmagam beteg lévén, nagy messze földön hajtom előttem az én kecskéimet.
12. Édes barátom, Tityre, ezt is csak alig viszem vállamon, mert mostan kettőt ellett (bárányozott) itt az sűrű magyarófák között.
13. Az melly jelenti az én nyájamnak szaporodását, ah, csak azt bánom, hogy az puszta kősziklán ellett.
14. Ha bolondok nem löttünk |:voltunk:| volna, emlékezem reá, hogy azt az gonoszt (szerencsétlenséget) gyakran megjelentették nekünk az égből mennykővel verettetett cserfák.
15. Az gonosz jövendőmondó tarvarjú is gyakorta megjövendőlte az odvas tölgyfáról.

* A 17. századi szöveg átirása kiejtést követő, részben modernizált. Az eclogák közül csupán az elsőnél használt a fordító/másoló sorszámozást, így csak ebben az esetben illesztettünk be sortörést, és jelöltük a kéziratban szereplő sorszámozást. A (kerek zárójel) a lejegyző sajátja.

A közreadó által használt további jelzések a szövegben: beszúrás: |...|; törlés: <...>; közreadói megjegyzések, betoldások: [...]; oldalszámozás: {###};

16. Mindazáltal, barátom, Tityre, mondd meg, minekünk ki legyen az az Isten, az ki téged illy szabadsággal szeretett?
17. Barátom, Meliboe, én, bolond lévén, azt [a] várost, az melyet Rómának hínak, hasonlónak véltem ehhez az mi városunkhoz,
18. Az hova mi, pásztorok lévén, gyakorta szoktuk hajtani az juhoknak gyenge gödölyéit.
19. Úgy gondoltam felőlle, hogy az kutyakölykök hasonlóak az anyjokhoz, és hogy az gödölyék is hasonlóak az anyjokhoz.
20. Igen apró dolgokat nagy dolgokhoz hasonlítottak vala.
21. De ez annyira felmagasztaltatott az több városok között, miképpen szoktak felnevekedni {130;} az ciprusfák az gyenge fűz vesszők közt.
22. És micsoda ok kénszerített tégedet, hogy Rómát meglátnád?
23. Az szabadság, az mely ha későn is, mindazáltal megtekéntett engemet, hivalkodott.
24. Minekutánna ősz szakállam hull vala borotváltatván, megtekénte mindazonáltal, és késő üdőre megadaték.
25. Minekutánna ismernek engem Rómában, Mantuát elhattam, mert (ugyan igazan megvallom) míg én Mantuában lakom vala, szabadságom felől nem vala semmi reménségem, anyámtól maradt örökségemre sem viseltem semmi gondot.
26. Noha sokszor áldoztam én az én aklyamból,
27. És nagy, kövér sajtokat nyomtam az háládatlan városnak,
28. Soha mégis az én fáradságomból nem szerezhettem (keríthettem) semmi kéncset az én házamhoz.
29. Oh, Amarylli, csudálkozom vala azon, miért sóhajtoznál az istenekhez illy szomorúan. És kinek tartod az almát illy sokáig az fáján?
30. Ez volt az oka, hogy Tityrus nem volt itthon.
31. Oh, Tityre, téged önnönmagok az fenyőfák, az vizek is, és mind az gyümölcs kívánnak vala.
32. Mit cselekedtem volna tehát, mert ki sem vala énnekem szabad mennem az nagy szolgálatnak miatta aznap Mantuából.
33. Nem is vala szabad tudnom másutt az Augustusnak ilyen hozzája való nagy szerelmét.
34. Édes barátom, Meliboe, itt Rómában láttam az Augustust, az kinek, óh, minden esztendőnként az én kezeimmel csinált oltárokon áldoztam 12 nap.
35. És énnekem, könyörgőnek itt Rómában ő adott legelőször feleletet.
36. Tü pásztor gyermekek, legeltessétek az tü barmaitokat, nyugossátok marháitokat, mint annakelőtte.
37. Oh, boldog vénember, annakokáért az te majorid éppen megmaradnak,
38. És tenéked nagy bőséggel teremnek az te gabonáid.
39. Noha csak az puszta kő és az rút, sáros kákaival teljes, mocsáros tó fogja be minden határidat,
40. Az szokatlan eledetek nem bántják az te tenyésző nyájadat.
41. Az szomszéd marhájáról {131;} sem ragad az rüh az te nyájadra.
42. Oh, te boldog vén ember, itt az szokott folyóvizek között,
43. És az szentelt kútforók között szép híves szellőt vehetsz.

44. Innét az szomszéd határon mindenkoron leszen teneked árnyékozásra való sövényed, az melly fűzes mezőknek virága megemésztetett az jó mézrakó méhektől.
45. És ezek gyakorta nyugodalmas álmot szereznek teneked gyengén való zengésekkel.
46. Innét az szomszéd határon magas kőszikla alatt az mézszégető gyenge szellőben énekel,
47. Mindazonáltal azonközben sem az rekedező vadgalamb, az mellyben te igen gyönyörködöl,
48. Sem az görlice nem szűnik burokolni az levegőébe felnőtt magas szilfáról.
- Tit[yrus]. 49. Annakokáért az könnyű szarvasok elébb legeltetnek az égen,
50. Az tengeren is elébb hanyják ki az partra az víz nélkül való halakat,
51. Avagy az számkivetett Párthusok elébb isszák az Araris folyó vizét, avagy Németország az Tigris vizét, egyben jöven az vizek az két nemzetségek határiban,
52. Hogysemmint az én szívemből kiessék az Augustus császár emlékezeti.
53. De mi innen elköltözünk, némellyek közüllünk az vizetlen Affrikabeliekhez,
54. Némellyek Scythiában, és némellyek az Kréta szüigetbeli Oaxis nevű sebes folyóvíz mellé,
55. És némellyek az egész világtól teljességgel elosztatott angliaiakhoz.
56. Még valaha hazánkknak határit sok üdövel azután, e szegény hajlékomnak pázsintos hanttal beborított fedelét egynéhány esztendőök után látván csudálom az én országomat.
57. Az kegyetlen vitézeké lesznek az jól mívelt és új szántóföldek.
58. Az paraszt nép bírja az vetéseket, íme az visszavonás mire hozta az szegény lakosokat.
59. Íme, kinek vettük be az mi szántóföldeinket.
60. Oh, Meliboee, olts körtövély fákat, most plántáld jó rendbe az szőlőtöket.
61. Én kecskéim, az kik régen boldog nyájak valátok, menjetek el, menjetek el.
62. Én, feküvén az zöld ágból csinált kalyibában, nem nézlek azután tütöket, nagy távul hogy jártok {132:} az bokros kősziklákon.
63. Ezután nektek semmit nem sípolok,
64. Én kecskéim, az én legeltetésemben nem eszitek azután az virágzó zanótot és az keserűfűz-ágakat.
- Tit[yrus]. 65. Mindazonáltal itt az éjjel, jó barátom, Meloboee, elhálhatsz énvelem, az én zöld ágból csinált ágyamon. Vadnak énnekem édes almáim és megért gesztenyéim, és oltott tejnek bősége.
66. És immár megtetszik, távul miképpen füstölnek az majorházaknak tetejei.
67. Immár az magas hegyek is nagyobbban kiterjesztik az ő árnyékokot.

Eccloga 2da cui nomen Alexis

Az paraszt Corydon nevű pásztor felette igen szereti vala az szép Alexis gyermeket. Ki az ő urának nagy gyönyörűsége vala, mit reméllene szereteti őfelölle. Csak nagy gyakorta megyen vala az sűrű bükk erdők közü, az kinek sűrű árnyéka vala. Ott az hegyeken és az erdőkben csak héjjában éneklé vala az ű izetlen énekét. Oh, te kegyetlen Alexi, semmire böcsüllöd-e az én énekemet, és semmit nem könyörölsz-e rajtam? Végezetre megöleted magamat velem. Mostan még az oktan állatok is híves árnyéket és szellőt keresnek.* Mostan még az zöld gyíkokat is befedezik az tövises bokrok. És az Testilis cserepes tálba is az megfáradott aratóknak az nagy hévség miatt jószagú füveket tör öszve, tudniillik fokhagymát és kakukkfüvet. De az cserek zengenek azért éneklésemre az rekedező pthücskekkel az napnak ilyen nagy hévségében, míg követem az te nyomdokodot. Nemde nem jobb lött volna-e nekem elszenvednem az Amaryllisnak engemet megszorítottó horogját és engemet megutáló kevélységét? Avagy nem jobb volt volna-e elszenvednem az Menalcást? Jóllehet, ő fekete színű, te peniglen szép fejér vagy. Oh, te szép gyermek, felettébb ne higgy szépségednek, mert az <fejér> fagyal fának fejér virági elhullanak, az fekete kökörtcsinek víg kedvvel szödettetnek. De Alexi, megutáljál engemet, nem is tudakozod, ki legyek én. {133;} Melly igen gazdag legyek fejér juhokkal, és melly igen bővölködjem tejjel, nem (tudod). Számlálhatatlan juhaim legeltetnek énnekem az szicíliai hegyek között. Az jó, édes tejem el nem fogy énnekem se télben, se nyárban. Olly szép verseket éneklek én, az mineműeket szokott vala énekelni az Dircaeabeli Amphión az Arcadiának pártos hegye mellett, mikor az ő barmait ő hozzá híja vala. Nem is vagyok olly igen rút termetű, mert az minap én látám meg énmagamot az parton, mikor az tenger vize csendes volna az szelektől, ha ez az ábrázat meg nem csal, soha nem félek én attól, hogy az Daphnis szebb legyen énnálamnál, még az te magad ítéleted szerént is. Vajha tetszenék teneked énvelem lakni az mezőkön, mellyeket te megutáltál, és az pásztoroknak alacson kalyibáiban, és az szarvasokat lövöldözni. És egyben kergetni az juhoknak nyájokat az erdei zöld mályvára. Énvelem együtt az erdőkben énekelvén kövessed az pásztorok istenét, az Pánt. Az Pán kezdette először az sok sípszárat viasszal öszveragasztani. Az Pán isten őrzi az juhokat és az juhoknak pásztorit. Te se bánjad hát, hogy az sípolás miatt feltört az ajakad. Mert az Amyntas hogy ezeket megtanolná, mindeneket elkövet vala. Vagyon énnekem sípom, az mellyet csináltak hét külömb-külobmképpen szöllő bürökszárból. Az mellyet még régen ajándékozott volt nekem az Damoetas, és azt is mondá halála óráján: Ez az síp most immár tégedet várt második authorának. Ezt mondá ugyan az Damoetas, de megirigylé az bolond Amyntás. Ennek felette két erdei kecskét találtam egy igen félelmes völgyben, kiknek még most is tarka az ő bőrök. Mindennap kétszer szopják meg az ő anyjoknak csecseket, mellyeket teneked tartok. Az Thestylis régtől fogva kérjen[!] töllem, hogy elvigye azokat, meg is nyeri. <megh> Mert te megutáltad az én ajándékimot. Oh, te szép gyermek, Alexi, jösszte ide, íme az nimfák, kik kosarok-

* A szavak átszámozva. Eredeti sorrendjük: keresnek és szellőt.

kal hozzák teneked az liliumokat, az mezei istenasszony, az szép Nais sárga violákat és mákvirágokkot szedvén koszorút köt teneked. Nárcissusból és jószagú kaporból. Annak felette jó illatú cassia füvet [a. m. fahéjat] és lágy sárga kökörcsént, egyéb jószagú {134;} füvekkel öszveelegyítvén (elgyesleg) egyben fűzvéen szép koszorút köt. Én magam is szedek gyenge phihéktől szépen fejéreslő kis almákat. Gesztenyét is szedek, diót is, mellyeket szeret vala az én Amaryllisem. Szedek fejr szilvát is, ezféle gyümölcs is kedves leszen őnála. Oh, borostyánfák, az tü ágaitokból is szegdelek, teróllad is, közelebb való mirtuszfa. Mert így öszverakván (elgyesleg) szép renddel jó szagot adtok. Te, Corydon, igen paraszt vagy, az Alexis sem gondol az te ajándékkiddal. Az Iollás nem engedi teneked, ha ajándékokkal vetélkedel is vele. Jaj nekem, szegény nyavalyásnak, mit találék mondani? Deli szelet bocsátok az virágok közé, és vadkanokat az szép kútfőkre, így vesztvén enmagamat. Oh, te balygatag Alexi, ki előtt futsz? Az istenek is laknak az erdőkben. Az Parisnak fia is, az Dardanius. Az Pallas istenasszony is, ámbátor lakjék azokban az városokban, az mellyeket fundált. Minekünk mindenek felett kedvesek legyenek az erdők. Az haragos nőstény oroszlyán a farkast [:cammog[va]:] kergeti, az farkas az kecskéket, az ugrándozó kecske követi az szép virágos zanótot. Oh, Alexi, az Corydon tégedet, kit-kit az maga gyönyörúsége gyönyörködtet. Nézhetsz-e te, Alexi, az tulkok viszik már haza az ő nyakokra függesztett ékeket. Az nap is leenyészvén kétannyira terjeszti az ő árnyékít. Mindazonáltal engemet gyötör az szerelem, mert mi vége lehetne az szerelemnek? Oh, te Corydon, mi bolondított meg tégedet? Az te szőlőid még csak félig vadnak megmetszve, az ágas-bogas szilfán. Miért hogy valamit te nem csinálsz inkább venikéből [a. m. venyigéből] és lágy kákából, az melly nélkül az cselédes ember nem lehet? Ha megutált tégedet ez az Alexis, találsz te más szeretőt.

{135:}

Eccloga III. Cui nomen Palaemon

Édes barátom, Damoeta, mondhasza meg énnekem, kié ez a nyáj, talán Meliboeusé? **D.** Vay, nem, hanem az Aegóné. Aegón adta minap énelőmben. **M.** Ó, te szegény nyáj, mely boldogtalan vagy mindenkor, az Aegón míg az ő mátkája, Neaeram mellett hever, és fél, hogy nállánál engemet inkább ne kedvelne. Ez az Aegón pásztor az juhokat kétszer feji meg egy órában, és ugyan kisajtolja az juhoknak zsírját, az bárányoktól is ellopja az tejet. Maga, barátom, meglássad, hogy efféléket lassabban hány szemekre nálladnál jobb embereknek, jól ismerünk téged is, ki légy, azt is, az kit az kecskéek fél szemre néznek vala. És mellyik kápolnánál volt, azt is jól látták, de az szilígy nimfák azt csak nevelték. Elhiszem, hogy akkor nevettek, mikor én az Micón gyümölcsfáját és bőtermő szőlő tövit az én ártalmas metszőkésemmel kimetéltem. Avagy itt nevettek az régi bikkfák mellett, mikoron öszverontottad az Daphnisnak mind keziját és nyilait, az mellyeket, te gonosz Menelaco, irigylettél, mikoron láttad, hogy az Daphnisnak ajándékozták, és ha valamiképpen nem árthattál volna neki, megfulladtál volna mérgebben. Mit mívelnek az úri gazdák, holott az lopó szolgák ilyeneket merészelnék szemekre hánni? Te lator Damoeta, nem láttalak-e én tégedet, hogy az

Dámónnak kecskéje után leselkedtél, mikor sokáig ugat vala az jó vigyázó Lycisca, és midőn kiáltanám, az Damoetas hova vonssza magát. Tytire, hajts egyben az nyáját, te az sásas tó mellett lappangasz vala. {136:} Az Damón, kit én meggyőztem éneklésemmel, avagy nem adná-e meg az kecskét, az kit megérdemlett az én sípom verseimmel való győzedelmiért? Ha nem tudad, barátom, az a kecske enyim volt, és az Damón őmaga is megvallja vala énnekem, de hogy megadhatná, tagadja vala. Te győzted volna-e meg az Damónt éneklésseddel, avagy volt-e teneked valaha viasszal egybe-ragasztatott sípod? Te tudatlan, nem te szoktad vala az hármass utakon a siralmas éneket vesztegetni az te csikorgó sípoddal? Akarod-e tehát, hogy megkeressük ketten egymás között, mellyikünk jobb az éneklésben? Én leteszem ezt az nőstény borjút, hogy penig ellent ne tarts benne, kétszer fejik meg napjában, és két borjút szoptat, te is mondd meg, micsoda ajándékot téssz le, ha énvelem vetélkedel. Nem merek semmit teveled letenni az nyájból, mert él otthon az én atyám, vagon gonosz mostohaanyám is, és mindketten kétszer számlálják az nyáját napjában, az mostohaanyám még az gödöllyéket is. Mindazonáltal mivel ilyen versenyes vagy, olyat teszek le, amellyet tennenmagad is megvallasz, hogy sokkal jobb az te ajándéknál. Leteszek bükkfa poharokat, az jeles Alleimedeon mesternek esztergáron metszett munkáját, az melyekre metszetett gyenge szőlővessző jeles esztergárral, az ide s tova hajladozó tetejét beborította sárgaszínű borostyánnal, az belső oldalára két jegyeket metszettek fel, az Conónt, és nem tudom, ki volt az másik. Az ki sok nemzetségeknek* cirkalommal {137:}** mérséklette meg az egész világot, és az arató micsoda időhöz tartaná magát és az horgas szántóvető ember. Még ajakimat sem értettem hozzájuk, hanem rejtekben tartom. Ugyanazon Aleimedeon mester énnékem is csinált két poharokat! És az fogontyúját környül beborította lágy medvetalpú fűvel, és az belső oldalára felfaragta az Orpheust, és ötöt követő erdőköt. Még ajakimat sem értettem hozzájuk. Ha nézendesz az üszőre, nem szükség, hogy poharidat dicsírsjed. Soha ma el nem megy énelőttem, kész vagyok, valamire kénszerítesz (csak valaki hallgassa meg ezeket, bár az Palaemón, az ki szinte ímhol jó), azt cselekszem, hogy ennek utánna senkit meg ne bolygass garázdás beszédeddel. Hozzá, bátor, ha mit tudsz, énrajtam semmi el nem múlik, nem is félek én senkitől, csakhogy édes szomszédom, Palaemón, jól meggondoljad ezeket, mert nem kicsin dolog. Mondjátok, mivelhogy letelepedtünk az lágy fűre. És mostan minden mező, most minden fák bimbóznak, mostan zöldülnek az erdők, most az esztendőnk legszebb része. Kezdd el elől, te Doamoeta, te osztán Menalka, mondd utána. Szép renddel mondjátok, mert az tudományok az szép rendeket szeretik. Oh, én verseim az istennek segítségül való hívásával kezdjétek el, mert mindenek az istennek hatalmával teljesek. Ő gyümölcsözteti az földet, ő visel gondot az én {138:} verseimre. Engemet is szeret az Phoebus, az Phoebusnak mindenkor vadnak nállam ajándéki, úgymint borostyánfák és kedvesen pirosuló hyacintus fű. Az Galatea, az ki igen buja leány, almával hagyigál engemet, és elfut az fűzfák köziben, s minekelőtte elfut, azt kívánja, hogy én ötöt meglássam. De az Amynthas, az én szeretóm

* A szöveg alatt későbbi, rosszul olvasható bejegyzés: *Mi nem őriztük meg [...] a te szövetségedet, és nem akartunk az te törvényedbe járni.*

** Felső margón későbbi beírás: *Dum convivaris, caveas, ne multa loquaris.*

szabad akarata szerint jó énelőmben, úgyannyéra, hogy az vadászásnak istenasszonya, a Diana immár nem lehet ismeretesb a mi agaraink előtt. Az én szeretőmnek találtam én ajándékokot, mert én magam jedzettem meg az helyet, az hova fészket raktanak az fenn repeső ölves galambok. Én is küldtem az én szeretőmnek tíz citromokat, az mellyeket az erdőn a fákról szedtem, az mit küldhettem, holnap többet küldök. Az szép leány, az Galatea, oh, mennyiszer és melly szerelmesen szóllott énnekem, tü szelek, valamely részit tegyétek az isteneknek füleiben. Te, Amynta, vallyon mit használ, hogy te engemet szívedben felette szeretsz? Ha én az hálót tartom, midőn te az vadkanokat kergeted? Te, Menalca, küldd meg énnekem Phyllist, mert születésem napja vagyon. Ámbátor magad jöjj, mikor az üszővel áldozom az gabonáért. Az Phyllist szeretem,* {139;} mindeneknek felette, mert igen sirata engemet, mikor el akarnék menni. És mondá: Oh, te szép Menalca, sokáig légy jó egészségben. Az farkas igen káros az oklyoknak [a. m. aklokknak], az záporessók a megért gabonáknak, az szelek az élő fáknak, énnekem pedig szomorú az Amaryllis haragja, az nedvesség kedves az veteményeknek, az galagonyafa az ráhajlott gödöllýeknek, énnekem pedig igen kedves az Amynthas. Az Pollio szereti az én verseimet, jóllehet paraszt dolgokról íratattanak. Tü, múzsák, hízlaljatok üszőt Polliónak, az ki titeket olvas. Az Pollio önnönmaga is ír még verseket, hízlaljatok őneki kövér ökröt, az ki immár szarvával öklelhessen, és lábával az fövenyet kapálhassa. Te, Pollio, az ki tégedet szeret, jusson arra az méltóságra, az melyre örül, hogy te is jutottál. Mézek folyjanak annak, és az tövisszes csipkebokor teremjen jó illatú amomum [a. m. fűszer] füvet. Te hitván poéta, Maevi, az szeresse az te verseidet, az ki az Baviust nem gyűlöli, és ugyanazon fogja hámban az rókákat, és fejje az bakokat. Oh, tü pásztor gyermekek, kik virágokat szedtek és földi eperjét, fussatok el innét, mert mérges kígyó lappang az fűben. Ne kosassátok [a. m. csatangoltassátok] az juhokat igen messze, mert nem járhat bízvást az parton ő maga az fő kos, még mostan is gyapját szárogatja. {140;} Te Tytire, téríts meg az legelő kecskéket az folyóvíz mellől, midőn üdöm leszen rá, énmagam mosom meg mindnyájan az kútfőben. Tü, pásztor gyermekek, hajtsátok árnyékra az nyáját, ha az hévség elapasztja az tejet, mint az minap, heában fejjük kezeinkkel az csecseket. Jaj, mely ösztövért ökröm vagyon énnekem az zsíros mezőben. Ugyanazon szeretet veszedelmére vagyon az nyájnak és az pásztornak. Bizonyyára ezeknek sem nem az szeretet az oka, hogy csak az csontyok, az bőrök. Nem tudom, micsoda álnok szem igízi le az én gyenge bárányimot. Mondd meg, te Menalca, az égnek szélessége az földnek mellyik részén legyen csak három singni, és nem több, és én tégedet amaz nagy Apolló gyanánt tartlak. Mondd meg inkább te, Damoeta, micsoda földnek szegletin teremjenek azok a virágok, az kikre fel vadnak írva az királyok nevei, és ámbátor tied legyen egyedül az <Amaryllis> Phyllis, nem én tisztem lecsendessíteni tüköztetek ily nagy háborúságokat. Te is, Damoeta, megérdemled az üszőt, az Menalca is, és valaki avagy fél az gyönyörúséges szerelmektől, avagy megpróbálja azokat. Tü, pásztor gyermekek, csináljátok be már az csatornákat, elég nedvesek az rétek.

* A lap alján későbbi, apró betűs, rosszul olvasható bejegyzés: *Vénségemig, öszülésemig ne hagyj el engem én Istenem. Psal. 70. 18. [Zsolt 71,18].*

Mutatvány a kéziratokról

Ms. H. 59.

[Handwritten text in a historical script, likely Latin or a related language, covering both pages of the manuscript. The text is densely packed and written in a cursive hand. A small yellowish paper fragment with the handwritten number 'Ms. H. 59.' is attached to the left edge of the left page.]

Erdős Angelika

Guido de Columnis Trója-regényének első fordítása egy 17. századi naptársorozatban*

Közismert tény, hogy a trójai háború története nagy hatást gyakorolt a régi magyar irodalomra: a 16–18. században többen is földolgozták a mondakör egyes részeit. E feldolgozásokkal már 1917-ben behatóan foglalkozott Király György,¹ ám ő még nem említette meg azt a Trója-históriát (RMK I 848, 857), amely 1651 és 1654 között jelent meg a bécsi nyomdász, Johann Jakob Kürner kalendáriumaiban, s amelyre talán azért nem tett még utalást sem, mert – más „iskolás fordításokhoz” hasonlóan – ezt is „minden költői érték nélkül szűkölködőnek” tartotta. Még meglepőbb azonban, hogy ez a szöveg azóta sem keltett komoly érdeklődést, noha több szempontból is különleges helyet foglal el a 17. századi magyar nyelvű szórakoztató irodalomban: egyrészt egyedülálló módon folytatásokban jelent meg (szövegdarabjai eddig nem is kerültek összeillesztésre), másrészt pedig ez a legkorábbi prózai Guido-fordításunk. Itt rögtön meg is jegyezném, hogy korábban Haller János *Hármas Históriájá-*nak harmadik részéről gondolták ugyanezt, sikerült azonban megállapítanom, hogy az ismeretlen fordító szintén Guido de Columnis *Historia Destructionis Troiae* című regényét magyarította, elorozva ezzel az elsőbbséget a közel fél évszázaddal később alkotó Hallertől.

A Trója-történet hatása a régi magyar irodalomra

A trójai háború története – mint szórakoztató olvasmány – a históriás ének műfaj elsöprő térhódításának évtizedei alatt tett szert rendkívüli népszerűsége ha-

* A dolgozat a Szegedi Tudományegyetemen működő, régi magyar szórakoztató prózát kutató munkacsoport támogatásával készült. Ezúton is köszönöm, hogy építő hozzászólásaikkal segítettek munkámat! A csoport munkáiról bővebben lásd BALÁZS Mihály, *Jókai Mór, Könyi János, Szirmay Antal: Javaslat az anekdotizmus kora újkori előtörténetének kutatására*, ItK, 128(2024), 3–58; Uő, *Az Ördögi kísértetek irodalomtörténeti helyéről*, ItK, 124(2020), 149–172; Uő, *Nyomdászok és olvasmányok: A népszerű irodalom intézményei és önszerveződései = Magyar irodalomtörténet*, szerk. HORVÁTH Iván, BALÁZS Mihály, BARTÓK Zsófia Ágnes, MARGÓCSY István, Bp., Gépek-könyv, 2020–2022, <https://f-book.com/mi/index.php?book=07NYOMDASZ>; SZIGETI MOLNÁR Dávid, *A lehetetlen elviselhetetlen könnyűsége: „Münchhauseniádák” 17. századi szóbeliségünkben*, Verso, 2025/1, 39–60, https://versofolyoirat.hu/verso2025_1.pdf; BÉLA Bálint, *„Külömbb-külömbbféle dolgoknak szemét-rakása ez”? Hermányi Dienes József munkáinak műfaji és kompozíciós kérdései*, Verso, 2024/2, 93–107, https://versofolyoirat.hu/verso2024_2.pdf; GOLYÁN Ádám, *Andrád Sámuel irodalmi programja*, ItK, 126(2022), 632–659.

¹ KIRÁLY György, *A trójai háború régi irodalmunkban*, ItK, 27(1917), 1–23, 129–150.

zánkban, a történet mindazonáltal nem maradt feldolgozatlan a középkorban sem: már Anonymus gesztájában is feldereng egy mára már elveszett Trója-kompiláció képe, s talán az sem lehetetlen, hogy létezhetett a témának valamiféle vernakuláris feldolgozása is,² de mivel e kettő közül csak az előbbit szokás biztos tényként kezelni, így 1537-ig mindössze két adaptációt említhetünk: az egyik a már említett névtelen szerzőé, a másik pedig Janus Pannoniusé, aki nemcsak irodalmi mintaként használta fel Homérosz és Vergilius eposzait, hanem az *Iliász* egy teljes epizódját is lefordította. Természetesen ez még latin nyelvű fordítás volt, ám az anyanyelvű átdolgozások „dömpingje” sem váratott soká magára.

Rögtön a 16. század második harmadának elején, talán 1537-1538 tájékán *Jason király* címen maga Tinódi Sebestyén dolgozta föl a mondakör egy fontos epizódját, aki szintén Guido regénye nyomán öntötte verses formába Iaszón és Médeia történetét,³ megalkotva ezzel a legkorábbi, ránk maradt históriás éneket, vagy legalábbis a legelsőket egyikét.⁴ A következő fél évszázad termését tekintve azonban Tinódi ezen műve nemcsak a „csakhamar virágzásnak indult műfaj” egyik legelső képviselője volt,⁵ hanem egyúttal a Trója-téma első anyanyelvű verses népszerűsítője is (1.): 1592-ig rajta kívül további öt, a mondakör legkülönbözőbb egységeit feldolgozó széphistória⁶ megjelenéséről van tudomásunk, s ezek a mai tudásunk szerint a következőképp követik egymást időrendben:

2. Először is, feltétlenül léteznie kellett egy 1544 előtti Trója-históriának, amely bár mára elveszett, egykori létezésére a kortárs nótajelzésekből egyértelműen következtethetünk.⁷
3. Ezt a korai darabot Huszti Péter Vergilius-fordítása, az *Aeneis* követi a sorban, amelyet Vadai István szerint 1569-ben adtak ki először.⁸
4. Ugyanebből az évből ráadásul egy másik Trója-történet is ismeretes, Hunyadi Ferencé, aki a *História az régi híres nevezetes Trója várossának tíz esztendeig való megszállásáról és rettenetes veszedelméről* című művét a legújabb kutatások szerint olvasmányemlékeiből alkotta meg, így munkájának forrása nem azonosítható.⁹

2 HADROVICS László, *Az ó-magyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban*, MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 5(1954), 1–4. sz., 79–175, 172–173.

3 DÉZSI Lajos, *Tinódi Jászon király széphistóriája*, ItK, 21(1911), 257–311.

4 VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai, 1982, 128; PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannonia, 2014, 34.

5 DÉZSI Lajos, *Tinódi Sebestyén (1505?–1556)*, Bp., 1912 (Magyar Történeti Életrajzok), 21.

6 A kifejezést kényszerből használom, de tisztában vagyok a műfajt illető legfrissebb eredményekkel: VADAI István, *A tudósító ének műfaja = A magyar irodalom történetei I.*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, JÓZAN Ildikó, Bp., Gondolat, 2007, 274–285; PAP, i. m.; SZIGETI MOLNÁR Dávid, *Elrajzolt mosoly: A Mohács előtti líráról, Tinódi Cronikájának kompozíciójáról és a „históriás ének” műfajáról*, ItK, 128(2024), 181–198.

7 „Az Trója nótájára”, vö. RPHA 4041, <https://f-book.com/rpha/v7/rpha.php?r=4041>.

8 VADAI István, *Az eposztól a ponyváig: „Oly búval, bánattal az Aeneas király...”*, ItK, 96(1992), 676–682.

9 MOLNÁR Dávid, *A hun Vergilius: Hunyadi Ferenc = Francisci HUNNIADINI poemata Latina omnia*, szerk. MOLNÁR Dávid, Budapest–Sárospatak, L'Harmattan, 2022 (Europica varietas Tokajensis: Fontes, 4), 7–88, 28–39.

5. Tudjuk viszont, hogy a következő évben egy újabb Trója-feldolgozás is napvilágot látott: a kolofon szerint a Lévai Névtelen 1570-ben fejezte be a *Páris és görög Ilonát*, melyről egyúttal az is tudható, hogy gerincét Ovidius 16. és 17. heroidája adja.
6. Végül, „1592-re fordulva” Csáktornyai Mátyás *Erős Ajax és Bölcs Ulissését* kell megemlítenünk, amely Ovidius *Metamorphosesa* alapján a trójai mondakör egy igen kicsiny szeletét ülteti át magyarra.

E felsorolásból reményeim szerint az is világosan kitűnik, hogy e művek egy jól körülhatárolható, viszonylag rövidke időszakra koncentrálnak, a 16. századi (olvasó)közönség tehát már egyértelműen igényt tartott a trójaiakról szóló elbeszélésekre, s ezek számos kiadásából és újranyomásából az is látszik, hogy egészen a 16–17. század fordulójáig népszerűek is maradtak ezek a történetek. 1600 után azonban ezt a felívelő szakaszt egy lehangoló követi: egyrészt csupán egyetlen história születik a témában,¹⁰ másrészt a közönségsikert arató széphistóriák újradakadása is jelentősen visszaszorul, mivel pedig mindez annak ellenére történik, hogy ezek a kiadványok sokáig „biztos jövedelemkiegészítést”, könnyen eladható műveket jelentettek nyomdászainknak,¹¹ különösen érdekes, hogy Hunyadi Ferenc Trója-históriája dacolni látszik e tendenciával. Ennek magyarázatát abban látom, hogy a korszerűtlenebb „marketingstratégiával” dolgozó lőcsei nyomdában jelent meg,¹² amely már Ritoókné Szalay Ágnes szerint is „a XVII. században [...] változtatás nélkül nyomtatta újra és újra a XVI. századból örökölt széphistóriákat”.¹³

A fentiekből persze akár a mondakör kimerülésére is következtethetnénk, ám a látszat ellenére sem a szerzők, sem a közönség érdeklődése nem hagyott alább a trójaiak iránt.¹⁴ Sokkal inkább fokozatos műfaji paradigmaváltás kezdeteinek lehetünk tanúi: még ha a 17. században nem is tűntek el teljesen az olvasók könyvtárából a széphistóriás „füzetecskék”, de láthatóan megingott a műfaj addigi irodalmi státusza.¹⁵ A korabeli befogadóközönség viszont továbbra is lankadatlanul igényelte a szórakoztató irodalmat, sőt, egyre nagyobb kereslet volt a társadalom szélesebb ré-

10 *Jázon és Médea históriája* (1626) = Bethlen Gábor korának költészete, kiad. KOMLOVSZKI Tibor, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1976 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 8), 286–296. Az aranybárány-epizód, amely a trójai mondakör részét képezi, éppen lacunára esik.

11 RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Eleink szórakoztató olvasmányairól*, ItK, 84(1980), 650–655; V. ECSÉDY Judit, PAVERCSIK Ilona, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*, Bp., Balassi, 1999, 50.

12 MOLNÁR, *A hun Vergilius...*, i. m., 70. Az RMNy ugyan számon tart 2370-es jelzettel egy kolozsvári kiadást is, de kérdéses, hogy valójában létezett-e, vagy tévesen került feljegyzésre az évszám – mindenesetre a kiadás illeszkedne az ekkoriban gyakran (időnként a könyvnyomtatástól eltérő tevékenységet folytató) örököszt váltó kolozsvári műhely programjához is.

13 RITOÓKNÉ SZALAY, i. m., 654.

14 Ekkor fordított Ovidius heroidáiból Gyöngyösi István, ekkor keletkezhetett Felvinczi György elveszett Trója-regénye, valamint Trója városa az ott harcoló vitézekkel együtt a 17. századi irodalom alapvető költői hasonlataként operált. Ezek a művek terjedelmükben ugyan nem, de tematikájukban annál inkább rokoníthatók a korábbi széphistóriáinkhoz.

15 PAP, i. m., 51; VARJAS, i. m., 126–127.

tegei számára elérhető olvasmányok iránt.¹⁶ A műfaj kifáradásától függetlenül tehát a trójai mondakör változatlanul kurrensnek számított, ezért igen nagy kihagyásnak tűnik a szakirodalom alapján megfestett idővonalon, hogy a következő nagy lélegzetvételi Trója-feldolgozás – Haller János tollából – csak 1695-ben látott napvilágot, hiszen közben majdnem egy teljes évszázad telt el.

Csakhogy – amint arra dolgozatom elején már felhívtam a figyelmet – a szakirodalom állításával ellentétben nem Haller készítette el a Trója-história első magyar prózafordítását,¹⁷ hanem az a 17. század közepi ismeretlen szerző, aki rendkívül izgalmas módon naptárbetétfüzér formájában jelentette meg művét. Ez pedig már csak azért is különösképp érdemes a figyelmünkre, mert ennek köszönhetően lényegében fél évszázaddal korábbra hozhatunk egy irodalomtörténeti szempontból igen jelentősnek mondható pillanatot: a 17. század derekán már nekünk is volt prózai Guido-fordításunk.

Kalendáriumi kuriózum

De vajon hogyan került egy prózai fordítás kalendáriumok hónaplapjaira? Noha a naptárbetét műfaja egyáltalán nem számít feltérképezetlennek, röviden itt is érdemes megjegyezni, hogy a 17. század előrehaladtával egyre gyakrabban illesztettek be anekdotákat és rövid elbeszéléseket a kalendáriumokba. Ahogy azt Dukkon Ágnes is írja, régi naptáraink felépítésén keresztül jól látható, hogy a közép- és nyugat-európai művelődés szoros kölcsönhatásban állt egymással.¹⁸ kezdetben a bécsi Kürner, majd az 1670-es években a lőcsei Brewer-nyomda bővítette az olvasó mulattatására szolgáló prózai betétekkel magyar nyelvű naptárait német társaik mintájára, nem sokkal ezután pedig a többi magyarországi nyomda is átvette ezt a szokást. Azért is fontos ezt hangsúlyoznom, mert a ponyva tökéletes termőtalajául szolgáló naptárak nagyon széles olvasói réteget vonzottak,¹⁹ Mikos Éva pedig egyenesen a

16 BALÁZS-HAJDU Péter, Csörsz Rumen István, *Ponyva = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, IX, Bp., Balassi, 2009, 224–227, 225.

17 E nézet elterjedéséhez nagyban hozzájárult maga a Spenót is, ugyanakkor már Dézsinél és Hadrovicsnál is megtalálható: „a harmadik a Guido da Columna szerkesztette Trója-históriát adja elő. Mindezek régebbi irodalmunkban részben már felbukkantak, de terjedelmesebb elbeszélő prózában még nem szerepeltek.” *A magyar irodalom története 2. 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1978, 303–304. „Guido regényéből olasz, spanyol, francia, angol, holland, dán, svéd, izlandi, cseh fordítások és átdolgozások készültek és a mi Haller Jánosunk is a maga megkésett *Hármas Históriajában* kiadott Trója-regényt Guidoból fordította.” HADROVICS, *i. m.*, 80. „Magyarra tudvalevően Haller János fordította le 1681-ben a fogarasi fogházban s 1695-ben adta ki Kolozsváron, mint a »Hármas Istoria« harmadik részét.” DÉZSI, *Tinódi Jáson...*, *i. m.*, 271.

18 DUKKON Ágnes, *Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben*, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2003, 19, 39, 158, 183.

19 HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., Universitas–OSZK, 2008 (Res libraria, 2), 266–267; KOVÁCS I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig: A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*, Bp., Akadémiai, 1989, 24. Kifejezetten a bécsi naptárkiadás szélesedő közönségéről lásd DUKKON, *i. m.*, 39.

kalendáriumokhoz köti a parasztság körében fokozatosan teret nyerő alfabetizáció felerősödését.²⁰

Ezek tükrében úgy tűnhet, hogy a történet naptárbetét formájában való megjelenése csupán a Trója-feldolgozások kiadástörténetében számít kivételesnek, a kalendáriumok gyakorlatában pedig nem, ám a helyzet ennél jóval árnyaltabb. Míg a kalendáriumi elbeszélések jellemzően néhány soros, tömör és csattanóval záruló „szösszenetek” voltak, addig a Kürner-nyomda Trója-története a műfaj keretei között valóban egyedülálló vállalkozásnak tekinthető: legalább négy éven át, évente tizenkét lapnyi terjedelemben, egyhasábos elrendezésben jelent meg. Ráadásul egyúttal ez lehet az első olyan naptárszöveg is, amelyet tudatosan „marketingcélokra” használtak: míg az előbb említett anekdoták jelöletlenül, rendszertelenül, az üresen maradt lapok (vagy gyakrabban csak pár sornyi üres tér) kitöltéseként kerültek a naptárakba, addig esetünkben már a címlap is hangsúlyozza, hogy a nyomtatvány nem pusztán kalendárium, hanem „megtöbbszörített Trójának első veszedelméről való históriával rész szerint, melynek continuálása következni fog minden jövődöbéli esztendöken”. Hogy ez a piacszerzési stratégia valóban megszólította azokat az olvasókat, akik kifejezetten a história miatt vásárolták a kalendáriumot, az jól tükröződik a következő évek kiadványainak címlapjain, melyeken pirossal szedve szerepelt: „mind az Trójáról való Históriaának következendő részével együtt”.

Szövegdarabok és a 379/zl.

Az előbbieket alapján nyilvánvaló tehát, hogy a korabeli olvasók valamilyen formában összeillesztették e história különálló szövegdarabkáját, ezért is meglepő, hogy a modern kutatás mindeddig csak bibliográfiai leírását adta az egyes részeknek, fizikailag viszont nem kapcsolta össze őket. Ezt a munkát ténylegesen én is csak a mellékletben fogom elvégezni, a gondolatmenet követhetősége érdekében azonban az alábbiakban táblázatosan is összefoglalom, hogyan kell majd összeraknunk az egyes „puzzle-darabkákat”:

RMNy 2311 RMK I 841	KALENDARIVM, mely rendeltet Christus Urunk születése után az MDCLI. esztendőre nagy szorgalmatossággal Joannes Ferdinand Slabivs, Znoyma Morua, philosophiának mestre[!], oruoságnak candidatusa és astrophylusa által az közönséges szokás szerent. Meg többszörített Troianak első uezedelméről ualo historiáual rész szerent, melynek continualasa köuetkezny fog minden iöuendöbéli estendöken, öszuë szedetetet Phrygiai Daretus es Orestes irasabul.	Bécs, [1650]

²⁰ MIKOS Éva, *18–19. századi kalendáriumaink függelékeinek néprajzi forrásértékeiről = Ethno-lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXII*, szerk. VARGYAS Gábor, Bp., Akadémiai, 2005, 387–415.

RMNy 2359 RMK I 857	KALENDARIVM, mely rendeltet Christus Urunk születése után az MDCLII. esztendőre nagy szorgalmatossággal Joannes Ferdinand Slabivs Znoyma Morua, philosophiának mestere, oruoságnak candidátusa és astrophilusa által, az közönséges szokás szerént meg többétet Troiának első uezedelméről ualo historiáual rész szerént, melynek continuálása köuetkezny fog minden iouendöbéli eztendökbén, öszueszedettet phrygiai Daretus és Orestes irásibul.	Bécs [1651]
RMNy 2412 -	AZ EGH I czillagok forgasibul öszue szedetet kalendarivm, mely... az közönséges, Christus Vrunk születése után vgro esztendő után első, MDCLIII. esztendőre nagy szorgalmatossággal öszueszedetet Paieki [!] Damiani , deáki tudománnak, oruoságnak doctora és az nevezetes lengyel Krakonak fő mathematicusa által Német, Magyar és ezekhez tartozandó országoknak keduére és szolgálattára mind az Trojárul való históriának köuetkező részével együt.	Bécs [1652]
RMNy 2460 RMK I 881c 1-3.	KALENDARIOM Kristus Urunk születése után az MDCLIV. rendeltet estendőre nagy szorgalmatossággal Psychler Vid , altenburgi mátemátikus apóst, és imp. nótáriussá által Német, Magyar és ezek szomszédságában lévő országok szolgálottára es az Trojáról való históriának következendő részévéi együt.	Bécs [1653]

Jól látszik, hogy négy naptárról beszélhetünk, amelyek közül az 1651-es teljes egészében ránk maradt (RMK I 841), az 1652-es túlnyomórészt szintén megőrződött (RMK I 857),²¹ az 1654-esből viszont ma már csak három, igen töredékes példány található az Országos Széchényi Könyvtárban (RMK I 881). E felsorolásból okkal hagytam ki a harmadik, 1653-as kalendáriumot, amelynek négy lapja a prágai Strahov-könyvtárból került elő (jelzete: 300/zl.), s amelynek jelenleg csupán egy silány, gyakorlatilag olvashatatlan fénymásolata férhető hozzá Magyarországon. Mivel a szöveg rekonstruálásához ez használhatatlan volt, ezért a Strahov-kolostor könyvtárától új másolatot rendeltem,²² s legnagyobb meglepetésemre a segítőkész cseh könyvtárosok először nem e nyomtatvány kópiáját csatolták válaszlevelükhöz, hanem egy olyan, 379/zl. jelzetű naptárét, amelyet szerintük szintén Damian Pajeki „szedetett öszve”, de nem az 1653-as, hanem az 1654-es évre.²³ Tapintatosan tudtomra adták azt is, hogy ez az egyetlen magyar nyelvű kalendáriumuk, korábbi nincsen. Nem akartam azonban elhinni, hogy az RMNy e tekintetben téved,²⁴ így figyeltem fel arra, hogy a Strahov-könyvtár katalógusában a 379/zl. jelzetű naptár teljességének jelzésekor utalnak egy olyan, 300/zl. jelzetű kalendáriumra is,²⁵

21 Csak az áprilisi hónaplap hiányzik belőle.

22 A tanulmány Hedvika Kuchařová segítségével nélkül nem készülhetett volna el. Ezúton is köszönöm a közreműködését!

23 „Pajeki, Damian: [Kalendarium na rok 1654]” – *Knihovna Královské kanonie premonstrátů*, <https://strahovskyclaster.tritius.cz/detail/1086916?ticketId=-10&lang=CS>.

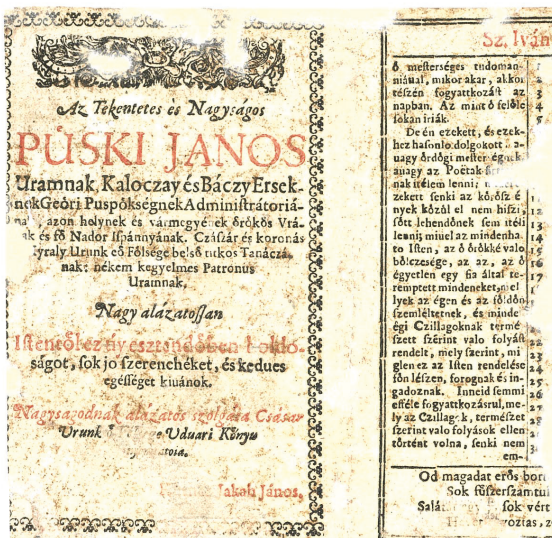
24 Lásd az RMNy 2412 leírását.

25 „Titulní list nezachován, byl patrně obdobný jako u kalendaria na předchozí rok 1653 (viz. sign. 300/zl.)” – *Knihovna Královské...*, <https://strahovskyclaster.tritius.cz/detail/1086916?si=1&ticketId=-3>.

amelyre viszont nem kapunk találatot az opacban. Természetesen erről is másolatot kértem, s ez alapján megállapíthattam: ez az RMNy 2412-es tételének eddig is jegyzett példánya, amelynek digitális kópiája először kerül közlésre magas minőségben.

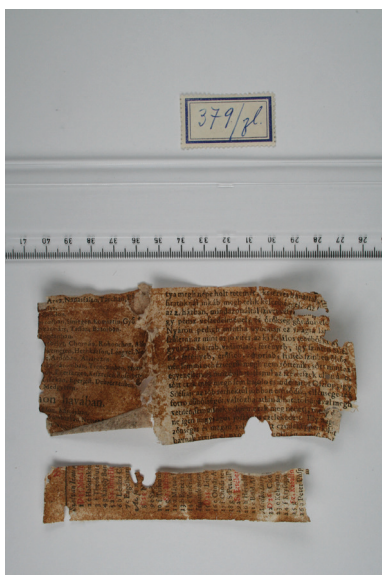
1. ábra A 300/2l. címlevele

2. ábra A 300/2l. ajánlása a Trója-história egy töredékével

De vajon milyen nyomtatványt takar a 379/zl. jelzet? Címlap híján a prágaiak kizárólag az évfordulók jegyzéke, valamint a kiadvány tipográfiai sajátosságai alapján arra következtettek, hogy a 300/zl. jelzetű kalendárium mintájára ez a naptár is valószínűleg „Damian Pajeki” számításai alapján készült Bécsben, az 1654-es évre. Mindezt úgy állapították meg, hogy nem volt tudomásuk azokról a magyarországi példányokról, amelyeknek a címlapja is fennmaradt, s amelyek tanúsítják, hogy az 1654. évi Kürner-féle kalendárium már nem Pajeki (valójában Pajęcki), hanem Pychler Vid számításai nyomán készült. Vagyis abban nem téved a leírás, hogy a töredékben fennmaradt naptár az 1654-es évre készült, de nem egy eddig ismeretlen kiadásról van szó, hanem az eddig is számon tartott bécsiről. Ennélfogva a 379/zl. jelzetű nyomtatvány nem más, mint az RMNy 2460-as tételének korábban nem regisztrált, a hazai szakirodalom előtt eddig ismeretlen példánya, mely így a magyarországi kutatók számára sem érdektelen.

Mindez azért különösen figyele mreméltó, mert az új példány több olyan lapot is tartalmaz, amelyeket az eddig regisztrált példányok nem. Ennek köszönhetően pedig megismerhetjük a novemberi hónaptábla egy töredékét,²⁶ a korábban csak feltételezett prognosztikon egy lapját,²⁷ valamint a vásárjegyzék két kis részletét is,²⁸ egyúttal az is teljesen bizonyossá válik, hogy az 1654-es naptár szerkezeti felépítése valóban megegyezik az előző évek bécsi kiadványaival. Az alábbiakban közlöm a 379/zl.-ről készült fotókat is:

3. ábra A 379/zl. töredékei (1)

²⁶ Lásd a 3. ábra alsó darabján a napokat a szentek neveivel. Vö. az RMK I 841 novemberi naptártáblájával.

²⁷ Lásd az RMNy 2460 leírását, valamint a 3. ábra jobb oldali darabját (mely legvalószínűbben a „Hadról” fejezet egy részlete).

²⁸ Lásd a 3. ábra bal oldali darabját (novemberben és decemberben rendezett vásárok), valamint a 8. ábrát (áprilisban rendezett vásárok).

4. ábra A 379/zl. töredékei (2)

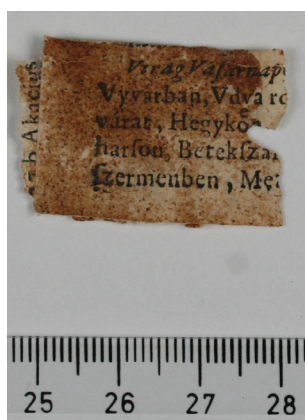
5. ábra A 379/zl. töredékei (3)

6. ábra A 379/zl. töredékei (4)

7. ábra A 379/zl. töredékei (5)

8. ábra A 379/zl. töredékei (6)

A 300/zl. jelzetű példány birtokában lehetővé válik a Trója-história töredékeinek összeillesztése, és ezután már csak azt a kérdést kellett megválaszolni, hogy vajon folytatódott-e a következő években a történet.

Az RMNy 2311-es tételéből ezt illetően azt tudhatjuk meg, hogy a história befejező részeit minden bizonnyal az 1655–1656-ra írott kalendáriumok tartalmazták, ezért összesen 60-72 egyhasábos lapot ölelhet fel a teljes mű. Ez azonban csak hipotézis, az 1655. évre íródott naptár létezését ugyanis csupán a korábbi évek gyakorlata alapján feltételezték, az 1656. évre készült kalendárium pedig (RMK I 907d) már csak töredékessége miatt sem alkalmas arra, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőle. Ennélfogva pedig a meglévő négy kalendáriumból kell kikövetkeztetnünk valamiféle információt arra vonatkozóan, hogy vajon folytatódott-e a történet. Talán árulkodó lehet, hogy az 1651-re és 1652-re írott naptárak decemberi hónaplapjai (tehát a históriát tartalmazó lapok közül az utolsók) mindkét esetben őrszóval zárulnak. Mivel azonban 1652-ben mégsem a megadott szóval folytatódott szöveg, úgy vélem, az őrszavak inkább egyszerűen csak azt jelezték, hogy a történet folytatódni fog. Ha így áll, az egyben azt is jelenti, hogy ha volt is valamiféle előre elkészített fordítás, ez az egyes darabok megjelenése előtt még könnyen módosulhatott.²⁹ Azonban sokkal fontosabb ennél, hogy az 1654-ben megjelent szövegdarab utolsó lapja – az előbbiekkal ellentétben – már nem tartalmaz őrszót, amiből logikusan annak kellene következnie, hogy ekkor már nem számoltak a történet folytatásával, s alighanem ezt erősíti meg az is, hogy míg a korábbi években az utolsó (decemberi) naptárlap kettévágta a cselekményt, addig ezúttal nem ezt tapasztaljuk: a történet gyönyörűen le van kerekítve, a vége pedig – nagyon beszédes módon – épp egybeesik az adott forrásfejezet végével, vagyis elmondható, hogy az 1654-es kalendárium megjelenésével a Trója-történet egy egész, befejezett egysége került elbeszélésre.

²⁹ A forrás alapján nem mutatkozik tudatos tervezettség abban, hogyan oszlik meg a szöveg az egyes naptárak között: a decemberi hónaplapok – az utolsó kivételével – rendre bekezdés közepén szakítják meg az elbeszélést.

A naptárszöveg forrása

Mindezen megállapítások után azt is érdemes tisztázni, mi lehetett a naptárszövegünk forrása. Kiindulópontunk ebben a tekintetben ugyancsak az RMNy, amely a címlapon megnevezett „Phrygiai Daretus és Orestes”, valamint a januári hónap-lapon említett „Daretus és Cretensis” nevek alapján Dares és Dictys feljegyzéseire vezette vissza a szöveget. A história tényleges forrása azonban – amint arra már a dolgozat elején is utaltam – ugyanúgy Guido de Columnis *Historia Destructionis Troiae*ja volt, mint később Halleré.³⁰

A *Historiana Guidonis* mint forrás azonosítása azonban csak az első lépés: a fordítás hű textológiai vizsgálatához elengedhetetlen a felhasznált kiadás beazonosítása is. Fontos megjegyezni, hogy bár Guido 13. századi műve a középkor folyamán rendkívüli népszerűségnek örvendett, a latin nyelvű kiadások sora 1494 után ismeretlen okból hirtelen megszakadt, ennél későbbi latin nyelvű nyomtatványról jelenleg nincs is tudomásunk.³¹ Magyar nyelvű szövegünk szempontjából ez azért lényeges, mert nem tűnik életszerűnek, hogy egy 17. századi fordító közel kétszáz éves inkunábulumból dolgozott volna, amikor egy egyszerű naptárbetétet készít. A latinosan toldalékolt tulajdonnevek dacára valószínűtlennek tűnt egy ősnymtatvány forrásként tételezése, annál is inkább, mert a naptárbetét címében Daresre és Cretensissre hivatkoznak, de a latin textusok mindegyike a Dares és Dictys megnevezéssel él,³² a Cretensist pedig, mint Dictys nemzetségnevét, nem tüntetik fel, így ez csakis a későbbi hagyomány hozadéka lehet.

Mindezek alapján legvalószínűbb forrásnak egy kortárs vagy közel kortárs népnyelvű nyomtatvány látszott. Német, katalán, holland, orosz stb Guido-átdolgozások már a 15. század derekán készültek, s folyamatos újrakiadások miatt elterjedtek voltak. Mivel azonban a mi szövegünk bécsi naptárakban kapott helyet, úgy gondoltam, első körben kifejezetten a német fordítások irányába érdemes tovább kutatni, s a szakirodalomból az derült ki, hogy a németek több ízben is átdolgozták Guido művét: kéziratosan – *Der Trojanische Krieg* címmel – már a 15. század elejéről is ismeretes, nem sokkal később pedig nyomtatásban is megjelent, az 1470-es évektől ugyanis illusztrációkkal és fejlécdíszekkel színesített bibliofil kiadásokban tették közzé a Hans Mair-féle *Buch von Troja* cím alatt terjedő változatot.³³ Ez sokáig nagy népszerűségnek is örvendett, a 17. században azonban David Förter újabb fordítása háttérbe szorította, ami azért is rendkívül érdekes számunkra, mert ennek a verzióknak a címe szó szerint megegyezik a naptárszövegével: *Historische, warhaffte*,

30 Dares és Dictys nevét a naptárszöveg fordítója minden bizonnyal Guido előljáróbeszédéből vette át, melyben a két ókori feljegyzőt nevezi meg fő forrásaiként. Mivel a kalendárium szövege erősen nyomdahibás, Oresztész említésében a Cretensis név torzulását figyelhetjük meg.

31 Nathaniel Edward GRIFFIN, *Introduction* = GUIDO DE COLUMNIS, *Historia Destructionis Troiae*, ed. Nathaniel Edward GRIFFIN, Cambridge (Mass.), 1936 (Medieval Academy Books, 26), XI–XVII, XIV. A továbbiakban: GUIDO–GRIFFIN.

32 „Ditem Grecum et Phrigium Daretum”

33 Hans MAIR, *Buch von Troja: Darin: Guido de Columna: Historia destructionis Troiae. Ein hübsche histori von der künnglichenn stat troy wie si zerstörett wartt*, Strassburg, Martin Schott, 1489, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb00083136>.

*und eigentliche Beschreibung, von der alten und in aller Welt berühmten Statt Troia, ihrer ersten Zerstörung wider Erbauung und endtlichen Unterganges.*³⁴ Ez arra ösztönzött, hogy e német változatot alaposabban is összevessem a magyarral, ami végül meg is erősített abban a gyanúmban, hogy ez szolgálhatott a magyar fordítás alapjául. Elsőként az tűnt fel, hogy a német címlap szintén a „Dictis Cretensis” névalakot hozza, azaz a kalendáriumhoz hasonlóan ez is feltünteteti a szerző nemzetségnevét, de a fejezetcímek és -határok összehasonlítása során további kapcsolódási pontokat is találtam. Ezzel kapcsolatban tudni érdemes, hogy a különböző ősnymtatványokban eltérően fejezetezték Guido művét, s az ekkor kialakult különbségeket a későbbi vernakuláris kiadások is megörökölték. Ezért is van óriási jelentősége annak, hogy Förter és az ismeretlen magyar fordító ugyanúgy darabolta fel a szöveget, és hogy a magyar fejezetcímek egyértelműen német megfelelőik rövidítései:

<i>Historische, warhaffte, und eigentliche Beschreibung...</i> (Bázel, 1612)	Kalendárium (Bécs, 1651–1654)
Von einem König in Thessalia, Peleus genandt der seinen Bettern den Jasonam oberzedt das Gulden fell zugewinnen. Das I. Capitel.	Egy thessáliabéli királyrúl, melynek Peleus vala neve, mely atyjafiát, Jazont hízelkedő beszédekkel megkörnyékezte az aranybáránynak elnyerésére.
Wie die Griechen an den Grentzen des Landes Troje außstiegen und was der König Leomedon an sie begeren ließ. Das II. Capitel.	Miképpen jutottanak az görög Trója tartományának végeire.
Wie die Medea deß Königs Tochter gegen den Jasonem in Liebe entzündet ward. Das III. Capitel.	[Nem őrződött meg.]
Welcher gestalt der Jason von der Medea unterricht bekommen, denn Streit zu Eroberung deß gulden felles anzufangen, und was vor Artzney sie ihm mit getheilet der Ochsen und deß Trachen Fewschiessen damit abzutreiben. Das IIII. Capitel.	Negyedik része ez históriának. Miképpen Médea Jázont megtanította és felkészítette az aranybárány elnyerésére.

Végül, legalább ennyire figyelje mreméltó, hogy míg a korábbi német változatok – úgymint az említett *Buch von Troja* is – átírták a különböző tulajdonneveket (így például a *Mirmeidones* alakot használták Akhilleusz népére, a *Thetidát* Akhilleusz anyjára, Thetiszre, míg a *Lamadonta* névalak a trójai királyra, Laomedónra vonatkozott), addig a Förter-féle fordítás – a magyar szöveggel teljes összhangban – megtartotta a latinos alakokat.³⁵

34 GUIDO DE COLUMNIS, *Historische, warhaffte, und eigentliche Beschreibung, von der alten und in aller Welt berühmten Statt Troia...*, ford. David FÖRTER, Bázel, Johann Schröter nyomdája, 1612, <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/65067/1>. A továbbiakban: GUIDO–FÖRTER.

35 Az *Abyso* esetében egy újabb sajtóhiba csúsztatott a magyar szöveg nyomtatásába, aminek eredményeképp a szóalak eltorzult, ám még így is közelebb áll a német *Abruzzo* szavához, mint a latin *Aprutinoshoz*.

Márpedig mindezek alapján teljes magabiztossággal állíthatjuk, hogy a kalendáriumbetét mögött Förter átdolgozása áll, befejezésül azonban szeretnék még egy különösen meggyőző érvet felhozni emellett. Ehhez azonban fel kell idézzem a naptárszöveg elején található furcsa szerkezetet, amely a következőképp hangzik: „egy Landes nevű helybül Olaszországának”. Ez a szövegrész azért érdekes, mert ilyen nevű hely nem létezik Itáliában, így ez a megjegyzés alighanem félrefordítás eredményeképp vagy a forrásszöveg valamilyen sajátossága folytán került a magyar változatba. Förter verziójában aztán meg is lett a hiba forrása, a német szöveg megfelelő helyén ugyanis ezt olvashatjuk: „daß aus einem ort *Landes* in Italia”.³⁶ Hogy e párhuzam perdöntő erejű, abból is lehet tudni, hogy Förter előtt a megjelölt helyen még csak említést sem tesznek Itáliáról, a torzulásnak indult Land kifejezést azonban megtaláljuk itt: „in dem *Land* die hiessent Mirmeidones, von den selben Leuten schreibt man in Sant Matheus Legende”.³⁷ Mindezek alapján tehát a kalendárium forrása bizonyosan az 1612-es, Johann Schröter nyomdájából származó német Guido-fordítás volt, s ezért a következőkben a magyar szöveg sajátosságait e változat segítségével mutatom be.

A naptárszöveg és forrásának összevetése

Ahhoz, hogy a magyar szöveg egyedi vonásait felsorakoztathassuk, előjáróban a német forrás sajátosságairól is szót kell ejtsünk, ugyanis ez egy szabadabb átdolgozás, amely több ponton is eltér a közismert latin históriától.³⁸ Ennek hátterében az áll, hogy a szöveg úgy igyekszik a szélesebb társadalmi rétegek tetszését megnyerni, hogy hol a „nyersanyag” visszanyesésével, hol pedig az értelmezést segítő fordulatok betoldásával segíti a deákos műveltségben kevésbé járatos olvasókat, lényegében tehát egy kalendáriumbetétnek különösen alkalmas „lesefreundlicher Textről”, népkönyvről van szó.³⁹ Talán épp ez az oka annak is, hogy a szakirodalomban alig említik, s hogy a Hans Mair- és a Würzburg-féle feldolgozások mellett jelentősége teljesen eltörpülni látszik. Mindazonáltal mégis ez a szöveg szolgál számunkra referenciapontul, s ez teszi érthetővé, hogyan alakultak ki a magyar verzió bizonyos vonásai.

Az előző fejezetben már rá is mutattam például egy fordítási hibára, nem ez azonban az egyetlen Leiterjakab, amely Förter fordítására vezethető vissza. Ugyancsak a német szöveg félreértéséből fakad ugyanis az a hiba, hogy a naptárszöveg fordítója Péleusz bátyja helyett annak apjaként írja le Aiszónt: „Was aber den König Peleum belanget, schreibet die Historia, daß er einen leiblichen Bruder gehabt, mit ihm von einem Vater und Mutter erborn, welcher Aeson geheissen, sey auch alters

36 GUIDO-FÖRTER, 1. Kiemelés tőlem – E. A.

37 MAIR, *i. m.*, 4. Kiemelés tőlem – E. A.

38 A fordítástechnikák elemzéséről lásd BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Akadémiai–Universitas, 1998 (Irodalomtudomány és kritika), 283–296.

39 Korompay Klára nyomán: KOROMPAY Klára, *Mit kezdjünk a szövegromlás eseteivel egy olvasóbarát kiadásban? Gondolatok az Apor-kódex alapján*, MKsz, 139(2023), 141–153, 141.

halben ihme dem Peleo vorgangen.⁴⁰ A magyar verzióban – a félrefordítások mellett – megfigyelhető a történet egyszerűsítésének szándéka is. Jó példa erre, hogy megszünteti az idősíkokkal való játékot, ezzel is követhetőbbé téve a szöveget. Ezzel kapcsolatban emlékeztetnék arra, hogy Guido, ha visszafogottan is, de olykor kilép a történet jelenéből, és előrevetíti az éppen elbeszélte események következményeit. Ezt teszi például a görögök trójai partra érkezésekor is, amikor hosszasan boncolgatja az elkövetkezendő veszedelem szükségszerű voltát; elmondja, hogy bár a városnak triviális okból kellett megsemmisülnie, de a veszteségnek célja van, hiszen később csak e sok halál és pusztulás árán alapíthatták meg Rómát, amely nélkül Anglia és Franciaország sem létezne, illetve arra is kitér, hogy Velence is Antenortól származik, sőt Szicília és Toszkána is a trójai ostrom utóhatásaként jött létre. Végül, itt beszéli el Kirké és Diomédész történetét is, s csak ezután vált vissza a történet jelen idejébe.⁴¹ Ezzel a kitérővel pedig, amellyel nemhogy az első, hanem rögtön a második, Parisz és Menelaosz nevével fémjelzett ostrom utáni évekre ugrik, egyrészt átmeneti időzavart okoz – amely az „inkább a mozaikszerűbb, a történelmi históriára applikált kisebb, kerek egységeket⁴² kedvelő magyar olvasóközönség számára nem volt kedves –, másrészt olyan epizódokat emleget, amelyeket ezen a szöveghelyen csak olyan olvasó tud értelmezni, aki valamilyen formában már hallott a trójai mondkörről. Ezen a ponton a görögök még egyetlen trójai lakossal sem találkoztak, tehát a konfliktus említése értelmezhetetlen, hacsak nincs az olvasónak előzetes ismerete az első, Iaszón vezette trójai ostromról. Guido célközönségének persze ez nem lehetett akadály, hiszen konstans utalásai Ovidiusra, Homéroszra és Vergiliusra a mindenkori olvasó történelmi és mitológiai jártasságát feltételezik. Förtér egyszerűsítő hajlama ellenére is meghagyja ezt a kitérőt, a kalendárium fordítója viszont a bekezdést teljesen kihagyta, s így elbeszélése végig ugyanazon az idősíkon mozog.

A célközönséghez igazodás szándékát jelzi az is, hogy – német forrásához hasonlóan – legtöbbször nem veszi át Guido antik költőkre történő hivatkozásait: Ovidiusra csupán kétszer utal, de egyik hely megértéséhez sem szükséges előismeret. Nem így Guido, aki többek között nemcsak címével említi a *Metamorphoset*, hanem precíz hivatkozást is ad.⁴³ Ezek az allúziók persze szükségtelenek voltak egy olyan célközönség számára, amely nem ismerte kellő részletességgel az antik műveket. Ez a magyarázata annak is, hogy a marginális szereplők nevei és a szöveg megértéséhez nem feltétlenül szükséges mitológiai utalások eltűnnek a német és a magyar változatból. Guido például még megnevezi Philoktészt elenyésző jelentősége ellenére is, hiszen elsősorban történelmi pontosságra törekedett, a német népkönyv és a magyar naptár viszont egyszerűen csak kormányosként hivatkozik rá.⁴⁴

40 GUIDO–FÖRTER, 20; vö. GUIDO–GRIFFIN, 6. A naptárban: „Az mi azért az Peleus királyt illeti, az taláztatik az históriában, hogy lévén ennek egy vér szerént való atyjafia, kinek atyja Aezon vala, és korosabb Peleusnál.”

41 GUIDO–GRIFFIN, 11–12; GUIDO–FÖRTER, 29–30.

42 RITOÓKNÉ SZALAY, *i. m.*, 654.

43 GUIDO–FÖRTER, 20, 21, 26; vö. GUIDO–GRIFFIN, 5, 6, 16.

44 „Steurman deß Bestirns” – GUIDO–FÖRTER, 28; vö. GUIDO–GRIFFIN, 10.

Ugyanezt tapasztalhatjuk Herkules munkái esetében is, hiszen míg Guido Tricerberusnak nevezi az alvilágot őrző szörnyalakat, Kerberoszt, addig Förter és a kalendárium a közérthető „háromfejű eb” kifejezéssel él.⁴⁵ Nagyon jól nyomon követhető tehát, hogy hogyan esnek ki a fordításból azok a részek, amelyek a trójai mondakör szempontjából csak másodlagos jelentőségűek, s amelyek egy könnyed olvasmányra vágyó olvasóban csapongó elbeszélés képzetét kelt(het)ik.

A tartalmi egyszerűsítések mellett azonban a magyar fordító további fogódzókat is nyújtott közönségének. Kitűnő példa erre, hogy a német verzió nyomán kisebb egységekre bontotta a szöveget, és hogy úgy osztotta külön bekezdésekbe az egyes jeleneteket, hogy vizuálisan is jelezte összetartozását vagy épp a fókuszváltást. Szintén a német változatot követve, a magyar átültetés is gyakran használja az oralitásra különösen jellemző átvezetőformulákat („Mert ugyanis halljuk csak tovább”), s az egyes bekezdések elején gyakran él történetmondó fordulatokkal („Az mi azért az Peleus királyt illeti”; „Vala azért még”; „Azonközben hallatik vala”).⁴⁶ Feltűnő továbbá az is, hogy a kalendáriumban – a forrásszöveg ellenére – nem kap helyet egy több oldalon át húzódó moralizáló eszmefuttatás, amelyet a magyar fordító – nyilvánvalóan a terjedelmi korlátok okán – úgy sűrít egyetlen rövid felkiáltó mondatba, hogy közben érzékletesebbé teszi a kiszólást – meg is szólítva ekkor a „kegyes olvasót”: „De méltáiban bizonyára én itt felkiálthatok, kegyes olvasóm, eképpen: Oh eleitől fogva kívánságod után járó asszony nép, aki semmivel nem gondolsz, csak szintén eltökéllett kívánságodnak eleget tehess!”

Összességében tehát elmondható, hogy a naptárszöveg megörökli német forrásától a népszerű prózairodalom legkülönfélébb jegyeit, ám az egyébként is könnyen befogadható művet még tovább egyszerűsíti: elhagyja például a cselekmény menetét megakasztó, előreutaló elemeket, előnyben részesítve ezzel a minden komplikáció nélküli, lineáris történetvezetést. Természetesen az, hogy valamely szöveg a saját nyelvterületén népkönyvként funkcionált, nem jelenti azt, hogy egy másik kultúrába is akként emelkedik át,⁴⁷ ám a kiadás helyéből, a naptárak széles körű népszerűségéből és ezek irodalmi betéteinek könnyed, szórakoztató funkciójából adódóan ez esetben mégis szívesen következtetnék arra, hogy a Förter-féle változatot célzottan „népkönyvisége” miatt választották ki a hazai kalendáriumfogyasztók számára, és lényegében ugyanennek a kategóriának a képviselője maradt a magyar irodalomban is.

A naptárszöveg és a *Hármas História*

Nem maradt más hátra, mint a két magyar nyelvű prózai Guido-fordítás, vagyis a naptárszöveg és a *Hármas História* harmadik részének textológiai összevetése. E munka során azonban természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy e

45 „dreyöpffichten Hund” – GUIDO-FÖRTER, 27; vö. GUIDO-GRIFFIN, 9.

46 „Was aber den König Peleum belanget schreiber die Historia...”; „Von dem Aesone aber war noch vorhanden ein Sohn mit Namen Jason...”; „Endlich so gieng zu der Zeit ein...”

47 SZIGETI MOLNÁR Dávid, *Népkönyv és reformáció*, ItK, 124(2020), 23–42, 31.

magyarítások eltérő forrásokra mennek vissza: míg a naptárszöveg egy 17. századi, német nyelvű, tartalmi és nyelvi szempontból is egyszerűsített szövegváltozattal dolgozott, addig Haller egy 15. század végéről származó, latin nyelvű, Guido 13. századi szövegének redukcióktól mentes változatát tartalmazó ősnymtatványt használt. De nem elhanyagolható persze az sem, hogy a magyar szövegek megjelenési kontextusa és terjesztési formái is jelentősen különböztek: míg az olvasók széles tömegeinek szóló naptárbetét esetében a helyszűke is erősen belejárt a tartalmi egyszerűsítés folyamatába, addig az igényesebb olvasókat is megcélzó *Hármas História* esetében a sűrítés tisztán szerkesztői jellegű: egyértelműen a logikai buktatók kiküszöbölésére és Guido részletező stílusának visszametszésére irányul. A terjedelmi korlátok hiányából szükségszerűen következik tehát, hogy Haller fordítása terjedelmesebb és stílusosan letisztultabb tudott lenni: a mondatok átgondoltabbak és tömörebbek nála, valamint az ő változatában jóval kevesebb az elhagyás is.

További fontos különbség az is, hogy míg a naptárszöveg átveszi azt a megjegyzést Médeia első említése kapcsán, miszerint a következőkben még bővebben lesz róla szó, s ezzel egymástól távol eső – ez esetben külön naptárba kerülő – epizódokat kapcsol össze, addig Haller nemcsak az előreutalást, hanem Médeia kilétét is fedve hagyja, és az argonautáknak rendezett bálíg sejtelmesen csak „valami tudományos leányként”⁴⁸ említi, az olvasóra bízva ezzel az implicit utalás feloldását. Haller a forrásszövegnél egyébként is nagyobb egységekben gondolkodik, akár több (egyébként jól szegmentálható) bekezdést is összevonva hosszabb szakaszokat hoz létre, a kalendárium viszont épp az ellenkezőjét teszi ennek: még az eredetnél is kisebb, szorosan szerkesztett bekezdéseket különít el, sőt, átveszi a német szövegből az ezek elejére toldott átvezetőformulákat és az értelmezést segítő utalásokat is, tehát egy sokkal könnyebben befogadható narrációt alakít ki.

Ugyancsak figyelemre érdemes, hogy a mürmidónok származását illetően mind Guidónál, mind Hallernél dramaturgiai bukfcencet találunk a történetben: Haller úgy fogalmaz, hogy „a’ mirmidónokat Thessália lakosinak mondhatjuk, kiknek urok volt Ákhilles, *Péléusnak, az atyjának halála után születvén*, ki hatalmas erővel hadakozott azután a’ trójaiak ellen”,⁴⁹ ám az utolsó fejezetben ugyanezen Péleusz évekkel Akhilleusz halála után még megmenekíti Andromakhét, ami paradox helyzethez vezet. A naptárszövegben azonban nem találkozunk a problémával, a forrásául szolgáló német szöveg ugyanis kiköszörüli ezt a csorbát, ami egyúttal természetesen azt is jelenti, hogy Förter olyan részletességgel látta át a történet egészét, ami egyik korábbi átdolgozóról sem mondható el.⁵⁰

Az elbeszéléstechnika tekintetében emellett végül az is figyelmet érdemel, hogy a kalendárium kevesebbet változtat forrása narratológiai megoldásain, tehát gyak-

48 HALLER János, *Hármas História*, Kolozsvár, M. Tótfalusi Kis Miklós nyomdája, 1695 (RMK I 1470), Sss 2v (III. könyv, 2), https://library.hungaricana.hu/hu/view/RM-K_I_1470-RM_I_8r_0604/?pg=531&layout=s.

49 *Uo.*, Sss 2r (III. könyv, 1). Kiemelés tőlem – E. A. Vö. *Uo.*, LII II 4v (III. könyv, 318). GUIDO–GRIFFIN, 5; illetve 268.

50 GUIDO–FÖRTER, 19.

rabban él szabad függő beszéddel, mint Haller, aki több ízben dialógusokká dolgozza át ezeket. De másként viszonyulnak a magyar szövegek Guido monologikus jellegű reflexióihoz is: az előbbi drasztikusan lerövidíti és kollokvialis nyelvhasználati szintre rántja ezeket, az utóbbi viszont vagy szóról szóra átveszi, vagy egészeiben elhagyja őket.

Mindezeket figyelembe véve tehát összességében az állapítható meg, hogy bár a naptárszöveg jelenti a Guido-féle Trója-történet első ismert magyar nyelvű prózafordítását, a *Hármas História*ban helyet kapó magyarítás irodalmi szempontból értékesebbnek tekinthető: míg Haller János finomítja, megemeli és igyekszik élvezhetőbbé tenni forrását, addig a kalendárium fordítója tovább deklasszálja azt.

Összegzés

Dolgozatom legfontosabb megállapítása, hogy nem Haller János 1695-ben kiadott *Hármas História*jának harmadik része a Trója-történet első magyar prózafordítása, hanem egy századközepi kalendáriumokban (1651–1654) megőrződött naptárbe-tét-sorozat, amelyben szintén Guido munkája köszön vissza, s amelynek pontos for-rása – Haller művével ellentétben – már nem egy középkor végi ősnymtatvány, ha-nem egy lényegében „kortársnak” mondható, 1612-es német nyelvű fordítás, amely Bázelen jelent meg, és amely több vonásában is a népkönyvek sajátosságait mutatja. E naptárbetét különösen figyele mreméltó abban a tekintetben is, hogy a korban (a magyar viszonyok közepette) egyedülálló módon folytatásokban jelent meg, s mind-eddig a négy szövegdarab nem is került összeillesztésre. Ennek részben az az oka, hogy a szöveget egy Magyarországon hozzáférhetetlen részlet segítségével lehetett csak rekonstruálni, amelyet a prágai Strahov-könyvtárból sikerült megszereznem. Az innen kapott másolatok azonban nemcsak a szövegrekonstrukcióhoz járultak hozzá, hanem egyúttal az 1654. évi bécsi naptár egy eddig ismeretlen példányára is ráirányították a figyelmem (ez a korábban regisztrált példányokhoz képest eddig nem látott lapokat is tartalmaz). Úgy véltem, a dolgozatban erre a kérdésre is érde-mes lehet kitérni, jóllehet vizsgálataim súlypontját a szövegösszevetések jelentik, amelyek során egyrészt világossá vált, hogy a magyar változat nemcsak megőriz-te a német fordítás specifikumait, hanem tovább is egyszerűsítette a szöveget (még inkább elősegítve ezzel a történet befogadhatóságát), másrészt pedig az is kiderült, hogy bár a naptárszöveg mintegy fél évszázaddal megelőzi az eddig úttörőként szá-mon tartott Haller-féle fordítást, Haller olyan ügyesen emelte meg forrását, hogy esztétikai szempontból a kalendáriumbetét mégis mögötte marad.

Igazán való históriája amaz régenten való Trója városának első romlásának és épületinek, végtére veszedelmének

Közzéteszi Erdős Angelika

[1]¹

Igazán való históriája amaz régenten való Trója városának első romlásának és épületinek, végtére² veszedelmének. Az phrygiai³ Daretus és Cretensis beszédiből szorgalmatossággal egybenszedettetett.

Egy thessaliabeli királyról, melynek Peleus vala neve, mely atyjafiát, Jazont hízelkedő beszédekkel megkörnyékezte az aranybáránynak elnyerésére.

Thessaliának tartományában (melyet ez mai napon is Salonicának neveznek, ennek lakosi neveztettenek Myrmidones) uralkodik vala régenten egy Peleus nevű hatalmas és vitéz király Thétis nevű feleségével, melytől végre születteték amaz Achilles nevű vitéz. Ezek az Myrmidones nevű népek értvén, az mint némelyek vélekedése, hogy egy Landes nevű helyből Olaszországának, mely egyébaránt Nagy Görögországnak⁴ nevezteték, derekas had támadott volna Trója városa ellen, melyek Abyso tartománybéli népek valának, közel Siciliának országához,⁵ kiben egy Thétis nevű város lett volna,⁶ melyről Peleus királynak felesége nevezteték. De mely nem igazak legyenek ezek, megmutattatik az következő dolgokból,⁷ hogy az myrmidones nevű népek Thessalonianak lakosinak mondatassanak, melyeket az ő vitézlő urok⁸ és hadnagyok, Achilles Trója vívására vitt vala és ezekkel emlékezetre méltó dolgokat cselekedett.⁹ Ovidius ezenképpen¹⁰ megmutatja eredeteket, tudnyaillik minekutána ezeknek egy királya, mely csak egyedül maradt vala meg az országban az pestisnek nagy volta miatt, bújdosóban volna, és egy nagy erdőben találana hangyálfészek-re; bánkódván nemzetinek oly véletlen esetin, kezde könyörögni az isteneknek, de mivel meghallgattaték azonnal, az nagy hangyálfészek, melyből mind roppant seregek, számos hangyál járulna ki, emberekké válának és őnekie azonnal engedelmesek lettenek és fejet hajtottanak. Hogy pediglen ezeknek az népek létele igaz légyen, megláthatni S. Matenak írásából¹¹ hogy az Myrmidones nevű népek Thessaliának lakosi voltak,¹² melyben az apostol Istenének törvényét hirdette és lakozott.

1 A számozás a négy históriát közlő naptárak sorszámát jelzi (kronologikus sorrendben: RMK I 841, RMK I 857, Praha Strahov 300/zl., RMK I 881c 1–3.).

2 végtérte | 3 phrygioi | 4 Görögországnak | 5 országához | 6 velna | 7 dogokból | 8 utok | 9 eselekedett | 10 azenképpen | 11 írából | 12 noltanak

Az mi azért az Peleus királyt illeti, az találtatik az históriában, hogy lévén ennek egy vér szerént való atyjafia, kinek¹³ atya Aezion vala, és korosabb Peleusnál, ez minekutána igen megöregbedett volna, hogy maga sem bírná, tagjaival elhagyá királyságát és adá az országot öccsének birodalmában, de mégis nevelkedvén esztendei annyira, hogy nemcsak¹⁴ szömeitül¹⁵ megfosztatnék, hanem ugyan ki is száradnának; melyről Ovidius azt mondja, hogy viszontag megifjadott volna és oly vén és megrögzett emberbül egy esztendő gyermekeké változnék Medeának orvoslási után, melyről az história fog következni.¹⁶

Vala azért még egy Iazon nevű ifjú, az ki fia vala Aesonnak, mely valamint hogy szép és ékes termetű, az szerént vitéz is lőn, minden dolgokban alkalmas, kiért ő is mindenektől böcsülteté,¹⁷ szintén mint maga Peleus király. De Jazon hozzá¹⁸ is oly akarattal és szüvel találtaték lenni s oly engedelmes, mintha tulajdon atya országlana, semmiben nem ellenkezik, sőt nagy szeretettel böcsülé,¹⁹ noha Peleus viselné az ország pálcáját, s az Iazont illetné. De Peléus sokkal külömb szüvel és akarrattal viselteté, noha képtulásképpen mutogatná magát²⁰ az szereteteknek jeleivel, mindazonáltal szüve rakva vala álnok és elröjtetett irégységgel, és búsul vala gyakran magában, félvén, netalántán Iazontól az királyságból kivettetnék, mivel nagy szereteti által az községnek, kivel Iazonhoz valának mint erős táborral az hadakban, könnyen ötet megsegehetőnek. Mindazonáltal foganódott irégységét, szüvében tartván, üdeiglen és minden igyekezettel röjjeteté, hogy őbenne oly nagy irégységes félelem volna, mindazonáltal kerese módot és üdőt mindeneben, hogy Iazonnak tisztességét és az népeknél való szeretetét megbontaná és semmivé tenné.

Azonközben hallatik vala nagy csodálatos²¹ dolog, hogy egy Colchis nevű országban Trója városának ellenségétől napkelet felé kúfalban rakatott²² egy bányát,²³ kinek büre²⁴ arany volna, az holott uralkodnék egy Aretes nevű király, hatalmas és igen gazdag, de koros; de mivel az aranybány csodálatos²⁵ és kiválképpen való szorgalmatosságával²⁶ az hadak istenétül, Marstól oly nagy és röttenetes ökröktől örzettetének, melyeknek szájokból tüzes lángok járulnak ki, de mivel senki nem részesülhetne előbb az aranybányban, sem pediglen magáévá nem tehetné, szükséges vala ezekkel az ökrökkel megütközni,²⁷ és az ki őket meggyőzné, igában fogván, az helt, hol ő állások volt volna, megszántaná. De még ezeken kívül²⁸ vala egy kimondhatatlan nagy sárkány, melynek szájából azonképpen tüzes lángok gyulladozának ki, ennek is azért elsőben véget köll vala érni, és megölni, annak utána fogait kiszedvén, és elvetni abban az helben, melyet az ökröken megszántott volna, mely magból rövid üdő múltván csodálatos²⁹ növés nevelkednék. Mert³⁰ az sárkánynak fogaiból oly csodálatos³¹ és fegyverderékkal³² fölékesitetett emberek jönnek vala ki, de semmi gonosz³³ igyekezettel, hogy valakit megbántanának, ha őket³⁴ is csöndességben³⁵ és nyugalomban³⁶ hadnák, hanem magok között összeveszvé, egymást öldezik. Ezek az megmondott cselekedetek³⁷ által, melyeken kívül más

13 knek | 14 nemeszak | 15 szömcitül | 16 köetkezni | 17 böesülteté | 18 Jazonhoz | 19 böesülé | 20 gát | 21 eszodálatos | 22 takatott | 23 bányr | 24 büze | 25 esodálatos | 26 szorgalmatosságával | 27 megütközi | 28 künül | 29 esodálatos | 30 Mezt | 31 eszodálatos | 32 fegyverdesékkal | 33 gonosc | 34 öker | 35 eoöndességben | 36 nyugalomban | 37 coelekedetek

mód nem lőn, nyerheté meg valaki az aranybárányt,³⁸ és az ki ezeket³⁹ az cselekedeteket⁴⁰ végben vinné, annak Aretes király utat mutatna, és az helyre szabadon bocsátaná.⁴¹ Noha ezek az aranybárányról némelyektől⁴² ilyenképpen íratatnak,⁴³ mindazonáltal az kik az igazság szerént szoktanak járni és őtet követni, másképpen adják az dolgot előnkben, midőn emlékeznek Aretes királynak hatalmas kincseiről,⁴⁴ melyet az folyúl megnevezett ördöngösségekkel őriztet vala. Ilyen kincset⁴⁵ sokan segedelméből az iregységnek, mely minden gonoszságnak gyökere, kívának megnyerni, de afféle ördöngösségektől és cselekedetektől⁴⁶ visszaűzetettnek, és nemhogy az kincset elnyerhetnék, hanem életüket és lölköket⁴⁷ elvesztvén, örök kárhozatra adják. És midőn efféle hírek hallatnának, Peleus király eleiben is juttanak, melyből megtudhatná,⁴⁸ mely sok veszedelmeken köllessék általmenni annak, az ki az aranybáránt el akarná nyerni, kezde azért azonnal oly vélekedésben⁴⁹ lenni és reménségben,⁵⁰ hogy semmi okkal és úttal jobban el nem veszthetné lazont, mint ha ennek elvételére elküldhetné, és hogy ő is gyanúságban⁵¹ ne esnék, nem is szóla őnekie, noha jól tudja vala, hogy Jazon, vitézlő ember levén, meg nem vonná magát az aranybáránynak elvételére az harcolástúl. Parancsolatot tőn azért az király Thessaloníában harmadnapra való gyűlésre, az melyben az egész országnak dolgai és java forgattatnék. Harmadnapra azért Peleus hívatván eleiben az vitéz lazont, sok uraknak és nemeseknek láttára így kezde szólani: Szerelmes atyámfia, jóllehet hogy nagy örömemre legyen országom, Thessalia, az kiben uralkodom és dicsekedhetem⁵² is vele, mindazonáltal boldogjabbnak mondanám magamat, mivel oly vitéz atyámfia vagyok, az kinek híre-neve minden országokon eltörjedett, az ki Thessalonia gyönyörűségének neveztetől, az kinek mindenek fejet hajtának, életöket sem szánják melletted elveszteni,⁵³ sem pedig legkisebben sem akarnak megszorítani, az ki énnékem és országomnak dicsőséget,⁵⁴ híret és nevet szörzettél. De nagyobb szörzenél, hogyha elindulván,⁵⁵ és az aranybáránt, mely az Arétes királynak⁵⁶ országában és hatalma alatt vagyok, ha teáltalad az én országomban hozattatnék, de az mi leginkább⁵⁷ örvendeztet, nem is kéltelkedem felőled, mert tetűled minden bizonnal meglehet, csak akaratodat és az te vitézlő szűvedet kérésemre meg ne vonjad. Azért ha ily hatalmas és dicséretes⁵⁸ dologban el fogsz járni, minden szükség meglésznek, melyek ilyen útra kívántatnak, hadi sereget olyanokat rendelek, az melyek elkésérenjek, az minemőket leginkább országomban kedvelsz, azért mutasd meg akaratodat és vedd jó szűvel tanácsomat, hogy én is ezeknek⁵⁹ az uraknak jelenlétében jeles akaratodan örvendezhessek, és hogy tenálad is nevelkedőjjék az dűcsőségnek⁶⁰ kívánsága, mivel itten nemcsak⁶¹ vitézségednek nagy volta megmutatik, hanem⁶² gazdagságid is megsokasodni fognak. És hogy ne kételkedjél⁶³ jóakaratomról, nemcsak holtom után, hanem még éltemben, üdős lévén, országomnak királyává tészlek.

38 azanybáránt | 39 ezehet | 40 eszelekedeket | 41 bocátaná | 42 némelyettű | 43 íratatnak | 44 kincseiről | 45 kineset | 46 eszelekedetektől | 47 lölköhet | 48 megjudhatná | 49 rélekedésben | 50 reménscoben | 51 oyanúságban | 52 diesekedhetem | 53 elvecteni | 54 diecsőséget | 55 elindulván | 56 királynak | 57 legnihább | 58 dicxéretes | 59 czeknek | 60 dűesőségnak | 61 nemesak | 62 hanel | 63 kételxedjél

Minekutána azért Jazon ezeket megértette, és meggondolván, minemő kérése volna atyjafiának,⁶⁴ oly nagy országi gyűlésben és annak urai előtt igen megörüle, meg nem gondolván, hogy az királynak igyekezeti gonosz volna, vélvén, hogy mindenek király beszédi szerént igazak, noha pedíglén mindenek Iazonnak veszedelmére és Peleusnak nagyobb dücsöségére⁶⁵ volnának elrendelve. Nagy reménséggel lón azért Iazon, hogy minden kívánságának az királynak megfelelhetne,⁶⁶ megígéré és föl vállalá magára, elindulván.⁶⁷ Lón azért nagy örömére Peleus királynak, és az ország gyűlése is elbomlék, sietésséggel igyekezik akarátját betölteni, az mint kezdeti is kedve szerént lén, de kiválképpen mind

[2]

Az Trója históriájának következő része.

Nagy örömére válék azért Peleus királynak,⁶⁸ s az ország⁶⁹ gyűlése is elbomlék, siet igyekezetiben eljárni, mivel mindenek kedvére valának, de kiválképpen jól tudván, hogy Colchis városa az tenger partján volna, és ahhoz hajókon hamarébb eljuthatna. Hívattata azért oly hajósmestert, kihez az országban⁷⁰ hasonló nem vala, nevével Argos; készeté azért hamarsággal mesterséges hajót az királynak parancsolatjára, amely semminemő dologban nem szűkölködék, nevezvén azt magyarul Argosnak. Innet⁷¹ vagyón amaz vélekedése sokaknak, hogy ez lett légyen az a hajó, mely által a' tengeren levő röjtökhelyek föl találtattanak. Minekutána azért a hajó elkészülvén s mindenféle eleséggel és szükséges dolgokkal megtöltetett, Iazon is hadi társaival beszálla, melyek közül egyik⁷² találtaték lenni amaz nevezetes Herculesnek, melynek atya Iupiter, anyja Alcmena, Amphitrionnak felesége vala, az poéták beszéde szerént ez ugyanaz a' Hercules, melynek hatalma- s cselekedetirül az egész világ mái napon is emlékezik, kinek kezei miatt számos Goliádok és Antéus is megfojtatott, (és ha hihendő) ennek hatalmára az pokolnak ajtai is megnyíltanak, kibül minden röttegés nélkül ennek őrzőjét, az háromfejő ebet az napnak fényességére kihozta, annyira megrontván, hogy a' földnek valamely részeire ennek nyála elfolt volna, megmérgesettetének, és halálnevelő füvek támadnának. De mivel sok helyeken vagyón emlékezet Herculesnek erős vol-

[1 lap hiány]

mivel szüntén kedve szerént való szele érkezék. Bújdosik azért jó üdőig a' tengeren, mindazonáltal szüntelen való vigyázással lón kormányosa, szömlélgetvén járását az csillagoknak, de kiválképpen annak, mely göncölszekerének neveztetik, az sár-

64 atyjafinak | 65 dücsöségére | 66 megfelelhetne | 67 elindulván | 68 Ryrálinak | 69 orság | 70 országban | 71 Inneid | 72 egik

kánnal egyetemben, hogy ezek miképpen forgolódnának az égen. Mivel azért a kormányos igen tudós vala az csillagok- és az vizeken való járatban, megtekénté az szeleknek szerencsés voltakot, nagy sietséggel mennek, valamíglén tartományát Trójának nem látnák, és az hol megnyugodnék a hajókkal. Symois lakosinál.

Miképpen jutottanak az görög Trója tartományának végeire.

Minekutána észben vevék az görögök elközelgetéseket eltökélett helyekre, minden kívánságok csak a' vala, hogy sok fáradságok után megnyugodhatnának, megszállának azért és hajójokat is az partra vonják, magokat megvigasztalván édes kútvizekkel, holott egynéhány napig meg is akarának maradni minden csendességgel és a tartománybelieknek kára nélkül, sietséggel azért hírré tevék Laumédon királynak, hogy ösmeretlen és idegen nemzetek érkeztenek volna és fölfegyverkeztetnek netalántán az országnak mivoltát és Trójának röjtökhelyeinek vizsgálására, végtére a városnak veszedelmére, mely nem vala akkorban oly nagy és erős, mint midőn első romlása után fölépítettett, uralkodék ekkoron ebben egy Laumédon nevő király, mely igen ártalmas tanácsat tarta, és lazonhoz derekas követeket küldé, aki beszédét eképpen kezdé: Az király Laumédon nem kevésbé csodálkozik ide való jöveleteken,⁷³ és mi okbul szállottátok meg az ő országának földét híre nélkül, aki országnak békességét akarja, első akaratja azért, hogy ezen órában földünkről elköltözzetek, hogy holnapi napon elmeneteletekről bizonyos lehessen, hogyha pediglen paracsolatját megvetni fogjátok, elhiggyétek, egész hadának kezei miatt megkölletik halnotok. Minekutána lázon az követnek beszédét meghallotta volna, igen megbúsula, de minekelőtte a' követnek megfelelné,⁷⁴ társaihoz fordulván, így szóla: Ennek az országnak királya Laumédon nagy szégyennel illet minket ok nélkül, holott ha királyi okossággal volna, inkább jó néven fogadott volna bennünket és megajándékozott volna, meggondolván, minemű böcsülettel fogadnák őtet Görögországban, de mivel inkább kedvesbnek láttatott nékie lenni, hogy minket gyalázzon, hogynemmint megböcsüljen, minekelőtte azért jeles orcáját az nap megmutatja, országából elmegyünk, de jóakaratumkat ne várja, és barátságunkat, lészen is oly üdő, melyben nagy somma pénzen megváltoná éktelen cselekedetit, és megvenné jóakaratumkat. Ezeket elvégezvén, az követhz fordula, mondván: Megértettük jó követ uradnak jó akaratját, ajándékit és böcsületit, de Istenünket⁷⁵ híjuk bizonságul, hogy mi nem valamely eltökélett akaratból jöttünk országában, és annál inkább nem gonoszbul avagy tolvajlás miatt, hanem szükségünk miatt, mivel még messzi országra való utunk vagyon. Azért mondd meg királyodnak, hogyha nemis⁷⁶ miáltalunk, de másoktól is, az kik meghallani fogják rajtunk tett szégyenért, búát fogja venni. De Hercules meg nem elégedék lazonnak feleletivel, hanem így szóla az követnek: Jó követ, mondd meg királyodnak, mi elmegyünk verradtának előtte, de meghiggye királyod, élvén, harmad esztendőre meglátogatjuk, vagy fogja kedvellelni, avagy nem, sem pediglen szabadságot tüle nem kérünk országában bejönni, vagy

pediglen hogy oly könnyen, mint mostanában, útra eressen. Oly dologhoz kezdett pediglen alkalmatlan tanácsával, melynek elegendő embere nem leszen, végben sem fogja vinni, sőt az maga halálával megmutatja nem helyesen való cselekedetét, melyre az királynak követe is megfélele rövideden, mondván: Jóllehet hogy ne illessen efféle történet királyi perszónát, és nagy véteknek aléttassék lenni mindenektől, mindazonáltal parancsolatom az királytól nincsen, hogy továbbá beszédben eredjek veletek; én azért követségemben eljárván és a' reám bízott dolgot okosan végben vivén, legalkalmatosbnak ítélem lenni, ha üdőhalasztás nélkül innet elmentek, ne véletlen kár miatt megnyomassatok, mivel módotok nem lehet, hogy ezen éccakán magatokat úgy megerősétsétek, senki hatalmát rajtatok hogy ne vehessen, és így békességek lésttek; elmene azért a' követ királyához s megbeszélé a' görögök feleletit. Iázon azért és Hercules hivattaták hamarsággal az hajósmestert, megparancsolván nékie, hogy mindeneket ismét az hajóban helyheztetne, melyeket az földre kihordottanak, az vasmacsákát is az tengernek mélységérül fölvennék, noha ugyan bosszújokat azon üdőben megmutathatták volna a' phrygiabélieknek, noha ők is számosan lennének magok országában; belépének azért a' hajóban, és alkalmatos széllel megindulván, rövidnap múlva jó szerencsével eljutának Colchis országában és kiszállának. Nem messze azért az tengertől lón egy Jaconites⁷⁷ nevű város, az egész országnak feje, kinek épületi kimondhatatlanok, falai magasak, bástyái hatalmasak és gyönyörű palotákkal megékesítettve, rakva azonképpen számos néppel. Ebben az városban vala a' királyi szék, lakása és erős vára Arétes királynak udvarnépeivel; ettől nem messze egy igen gyönyörű erdő, rakva külömbféle állatokkal és vadakkal, kinek körülette egyenes szép mezők, folyó kutak és csurgó patakocskák az erdőben, és madárkákknak is külömbféle sok éneklési hallatának. Ehhez az helhöz minekutána Iázon és Hercules seregével eljutott volna, mentül szebben ruhákkal fölékesítettve, útjokat előttek viselvé, elindulának, és midőn az városnak utcáján általmennének az királynak udvara felé, az népek számos volta és csodálkozása meg nem szűnheték magok viselésé- s pompájokon, de kiváltképpen⁷⁸ hogy oly idegen népek volnának, kérdezkedvén egymástól, és nagyon álmélkodván, micsoda nemzetek és járatbeliek volnának, de mivel még senkinek akarattok ki nem volt jelentve, igen fárosztja vala az városbelieknek elméjeket. Arétes király minekutána megértette az görögöknek jelenvaló voltokat, azonnal nagy gyorsasággal és emberséggel, mely ugyan véle született vala, fölemelkedék, s az idegen vendégeknek királyi méltósága szerént udvarával eleikben mene, jó néven fogadván, megmutatá jókedvvel és vigassággal teljes jóakarattját: bevívé az királyi palotájában, mely mindennemű szépségekkel, kárpitokkal és külömb-külombféle képekkel föl vala ékesítettve, de kiválképpen mivel az arany bőséggel vala rajtok, az palota is mintegy naptól az aranynak miatta ragyaga. Minekutána azért megnyugodtanak volna, és beszédek is megszűnék, Iázon vidám és bátor szível kezde ismémenten beszélni, mindazonáltal ékesen, s minden böcsülettel okait akarván⁷⁹ adni jövésének az királynál, hogy tudniaillik egyéb nem volna kérése, hanemha őfölsége megengedé önekie az harcot, melyet az arany-

bárá

[3]

[5 lap hiány]

ő mesterséges tudományával, mikor akar, akkor térszen fogyatkozást az napban. Az mint ő felőle sokan írják.

De én ezeket, és ezekhez hasonló dolgokat, avagy ördögi mesterségnek, avagy az poéták fikciójának ítélem lenni; mind ezeket senki az körösztények közül el nem hiszi, sőt lehendőnek sem itéli lenni; mivel az mindenható Isten, az ő örökké való bölcsessége, az az, az ő egyetlen egy fia által teremtetett mindeneket, mellyek az égen és az földön szemléltetnek, és minden égi csillagoknak természet szerint való folyást rendelt, mely szerint, miglen ez az Isten rendelése fönn⁸⁰ léssen, forognak és ingadoznak. Innet⁸¹ semmi efféle fogyatkozásrul, mely az csillagok, természet szerint való folyások ellen történt volna, senki nem_{em-}

[6 lap hiány]

[4]

Az Trójáról való históriának következő része, az melyet, ha ki világosban akar érteni, az elmúlt esztendőkbéli kalendáriumokban előlbocsátott részét tekintse meg.

Annakokáért az jelen lévő vendégek is csudálkozva szemlélik vala hogy semmit sem ennek a király leánya, mindazonáltal azt nem Jázonhoz való szerelmének, hanem leányzó szemérmetségének tulajdonítják vala, és önnön maga is Médea, jóllehet az szerelemnek tüztől gyulladoz vala, mindazonáltal minden tehetsége szerént azon szorgalmatoskodik vala, hogy miképpen eltitkolhatná szerelmét mindenek előtt, sokat gondolkodván magában, azon fárasztja vala elméjét, hogy mi móddal avagy szerelmének tüztét megolthassa, vagy valami szép szín⁸² alatt rút szerelmét eltitkolhassa, mert ugyanis szokások az asszonynepeknek rút szerelmeket igaz és tökéletes jóakarattal palástjával először mindenkor befödözni és elröjteni. Utoljára, hogy felkölték volna immár az asztaltól, Médea az atyjától szabadságot vévén és az vendégektől búcsút,⁸³ bément az maga házába. Jázon⁸⁴ pediglen az király parancsolatjából⁸⁵ az palotának más végében lévő házba késértették Herkulessele. Médea annakokáért immár csak egyedül lévén, naponként mind jobban-jobban gyulladoz vala szerelmében, és nyughatatlanul⁸⁶ elméjében gyötri vala magát, miképpen csak hogy gonosz kívánságának eleget tenne, jóllehet az is furdallja vala szüntelen elméjét, hogy netalántán valamiképpen atyjára és magára igen nagy kisebbséget és gyalázatot hozna. Midőn annakokáért Médea eképpen gyötrődne magában, történi,⁸⁷ hogy az király tanácsot tartana az tanácsadókkal, az mely tanácsba Jázont

80 fön | 81 Inneid | 82 sziny | 83 bucsot | 84 Jázó | 85 paroncsolatjából | 86 nyughatatlanol | 87 törtények

és Herkulest is hívatta volt, hogy külömb-külobmféle dolgokról vélek tanácsát közlené. Elvégződvén pedig az tanács, hivatá király az leányát, Médeát, hogy ez idegen vendégeket köszöntené, az mely nagy hamarsággal felkészülvén, azontúl⁸⁸ jelen léve atyjának parancsolatjára, és köszöntvén őket nagy tisztességesen mind fejenként az atya mellé állott, az mely akarván vendéginek kedveskedni, szabadságot adván leányának, inté arra, hogy e idegen ifjak közül valamelyikkel akarna, az ország szokása szerint tisztességesen és hozzá illendőképpen beszéllene és ismerkednék Médea annakokáért lassan-lassan, jóllehet orca pirulva, Jázonhoz közelget, az ki látván ez dolgot, Herkulestől elválván, köszöntik egymást az leányzóval és beszédnek eredének, az király is azonban az több tanácsurakkal társot vévén magának, magányosan tanácskoznak és trécselnek vala, hasonlóképpen Herkules is cselekvék úgyannyira, hogy az leányzó csak egyedül maradt Jázonnal jól távol az többtől az hol bizvást valamint akarnának, beszélhetnének. Az mely alkalmatosságot látván Médea nem akara elmulatni, hanem minden szemérmetességet hátra vetvén, így szóla Jázonhoz: Tisztelendő és szerető jóakaró Uram, tudom gonosz néven⁸⁹ nem veszitek; annálisinkább én, vagy valaki más álnokságának lenni nem tulajdonítjátok, hogy ha az ti dolgotokról az kiben ennyire⁹⁰ fáradoztok és magában ily nagy, valamit szólok és tetszésemet ez dologban véletek közlöm. Tudva vagyon az énnálam⁹¹ jól, hogy királyi nemből legyetek, és hogy vitézségteknek nagy voltából és dicséretitől viseltetvén az aranybárány elnyerésére fáradtatok ide légyen, az mellyet hogy elnyerjétek, sok próbákon és ínségeken kell általmennetek, úgyannyira, hogy szászorta⁹² bizonyosabb⁹³ légyen veszedelmetek hogy sem azokon által-meneteletek. Ez okáért nem ok nélkül, tiszta szívből⁹⁴ szánlak benneteket, kívánván ez dologban minden tehetségem szerint szolgálni, hogy minden jövődő veszedelemtől megmenekedvén, egészségbe, nagy szerencsésen hazátokba visszamehesetek, sőt hogy jóakaromat hozzátok megmutassam, íme arra ajánlom magamat, hogy ez igyekezetetekben megsegétek és elől-viszlek ha tanácsomat fogadjátok és híven benne eljártok. Az mellyekre Jázon csak rövideden szépen felele: Tisztelendő és böcsületes szép szűz, hozzánk való jóakarodat és rajtunk szánakodásodat tiszta szívből⁹⁵ köszönöm, és hogy érdemünk felől való nagy jó-ajánlásodat meg ne vessem, íme reád bízom magamat. Ezek után Médea így kezdi beszédét: Szerető jóakaró Uram és barátom, hallottátok jól tudom mely sok és nagy veszedelmeken kelletik annak általmenni,⁹⁶ az ki az aranybárányt el akarja nyerni, hanem ha netalántán nem igazán beszéllették volna meg. Annakokáért, hogy jól megértsétek, alig valakinek ez világon engedtetett az aranybárány elnyerése, sőt lehetetlen⁹⁷ dolog az emberi erőttől, mivel Istennek erős hatalmas⁹⁸ erejétől őriztetik, az mely ellen haszontalan embernek tusakodni. Mert ugyanis hogy az több⁹⁹ veszedelmekről ne szóljak, kicsoda mind ez mai napig is küzködhetett amaz fene ökröknek dühösségekkel; s ugyan azon helyen tüstént miattok lelkét vérrel ki nem okádtá? Avagy kicsoda amaz tüzes lánggal fújó rettenetes sárkánnyal nagy vakmerőséggel szemben állván véle tusakodhatott,¹⁰⁰ s nem mindjárt tőle elnyelettetett. Tiszta szívből¹⁰¹ annakokáért bizonyára szánakozom

88 azontól | 89 névén | 90 énnire | 91 én-nálom | 92 szászorta | 93 bizonyosab | 94 sziből | 95 sziből | 96 általmennyi | 97 leheterlen | 98 hatalma | 99 több | 100 tusakodhatod | 101 sziből

eseteteiken,¹⁰² hogy illy dolgot magatokra felvállalván vastagon megcsalattatok, az kinek jutalma nem egyéb, hanem bizonyos halál és veszedelem. Annaokáért¹⁰³ mivel még ez veszélyt sokképpen elkerülhetitek, és¹⁰⁴ a tanács, ha életeteket szeretitek, és testetekkel fene állatokat nem akartok hízlalni, ez igyekezeteteknek békét hagytok. Jázon Médeának ez intését nehéz néven vévén nem túrhatta, hogy beszédét elvégezze, hanem szavát így fogta által: Tisztelendő szép szűz, arra hiszed-é hogy engem csak szóval feltett célomtól¹⁰⁵ eljessz¹⁰⁶ és másfele hajts? Nem, de hogyha az szerencse jól szolgálna, (az mint bízom is hozzá) nem volna-é ez győzelem nékem nagy dicséretemre, és elől-menetelemre? Viszont pedig, hogyha elkezdett dolgomat félbehagynám, nem lenne-é az nékem kisebbségemre és gyalázatomra? Hogy ennyire¹⁰⁷ hiába¹⁰⁸ fáradtam és költöttem volna? Nagy szégyenletemben bizonyára és búmban elevenen meg kellenék asznom mivel csak emberek eleiben sem mehetnék böcsületesen, sőt minden nyalkának és büszkének¹⁰⁹ csúfja lennék. Annakokáért szándékomat semmiképpen meg nem másolom hanem, avagy szerencsésen győzedelmet veszek, avagy vitéz módjára bajvívásomban meghalok; mivelhogy embernek hírét, nevét és tisztességét nagyobbra kell böcsülni sokkal, hogy sem egészségét és életét.

Az melyekre Médea nagy fohászko^{sa}dás

[1 lap hiány]

ságtok szerént minden bizonyosan és minden veszedelem nélkül elnyerjétek és tietek legyen az aranybárány, mert csak én egyedül tudom az egész világon annak elnyerésének bizonyos útját és módját. Az kikre Jázon felel: Tisztelendő jóakaró szép szűz, mely nagy jóakarót legyen ez, az melyet hozzám¹¹⁰ mutatsz, az ki tudniillik,¹¹¹ minden veszedelmektől megmentvén, az aranybárányt nékem akarod szerzeni, sőt (az ki mindeneket felyülhalad), tennenmagadot ajánlod nekem házastársul, én soha meg nem szolgálhatom, mivel az kit mások tőled nem is remélhetnének, s annálisinkább nem kívánhatnának, azzal ajánlod magadat nékem, az mely jóakarótod hogyha megvetném, méltán bizonyára esztelennek aléttatnám mindenektől. Mivel azért magad jóakarójából házastársul nékem adod magadat, íme, én is férjül néked ajánlom magamat, hogy így ennekutána egymásnak semmiben kedvünket ne szegvén, híven holtig egymásnak szolgáljunk. Ezeken megörülvén Médea, azt mondja: Szerető jóakaró Uram, hogy kívánságomra reá állottál igen akarom, de mégis nagyobb bátorságnak okáért egyre kérlek benneteket, hogy tudniillik¹¹² fogadásidot hitetekkel megerősítsétek az kin szívem minden dobogástól megszűnvn, csöndesen megnyughassék, de mivel abban most mód nincs, vára^{ko}zzunk estvélig, és akkor éretetek küldöm egy hú¹¹³-emberemet, az ki benneteket hozzám¹¹⁴ vezessen, az hol mind hitünket egymásnak letehetjük, s mind pediglen egyéb dolgokról bőségesen beszélhetünk bizvást, miképpen s hogy kell dolgokhoz fognotok, hogy benne szerencsésen elől-mehessetek. Ezekre Jázon mivel tovább idejek nem volna, csak rövideden azt feleli: Szerető jóakaró szép szűz, mivel az idő nem engedi tovább

102 esereteiken | 103 Annaokáér | 104 én | 105 célemtől | 106 eljessz | 107 ennire | 108 hejában | 109 büskének | 110 hozám | 111 tudnilik | 112 tudnilik | 113 hjű | 114 hozám

való beszédünket, valamint elvégezted mind abban maradjon. Azonközben felkelvén az urakhoz sétáltak az hol búcsút vévén Médea mind az királytól mind pediglen az tanácsuraktól, hasonlóképpen Jázontól és Herkulestől fraucímerivel¹¹⁵ maga házába bement.

Negyedik része ez históriának.

Miképpen Médea Jázont megtanította és felkészítette az aranybárány elnyerésére.

[2 lap hiány]

már Médea Jázonért többet s nagyobbakat hogysémmint cselekedett, az ki magát feleségül néki adta, atyjával és reá szállandó országgal nem gondolván, sőt atyjának tárházát meglolván sok drága kincsekkel, atyjának országából, idegen földre véle együtt kiszökött. De méltáiban bizonyára én itt felkiálthatok, kegyes olvasóm, eképpen: Oh eleitől fogva kívánságod után járó asszony nép, aki semmivel nem gondolsz, csak szintén eltökéllett kívánságodnak eleget tehess! Mert ugyanis halljuk csak tovább, minekutána azért megesküdtek volna egymásnak, Médea ezt mondá Jázonnak: Szerető mátkám, minekelőtte még az aranybárányt kezedhez juttassam, egy kérésem vagyton tőled, az kinek ha eleget téssesz, minden bizonnyal rövid nap kezedhez juttatom, hogy tudniillik¹¹⁶ ez éjjel velem elhálj, és házasságunkat volta-képpen megerősítsük.¹¹⁷ Jázon látván, hogy Médea minden mesterséginek feltett célja csak szintén az volna, hogy miképpen buja kívánságának eleget tenne, véle elhált és jó hajnalban felkelvén, Médea így készítette és tanítá megfogadása szerint az aranybárány elnyerésére.

Összefoglalók / Abstracts

Ötvös Péter

„Térdet fejet neki hajték”
Balassi Petrarca-élménye (kísérlet)

Az irodalomtörténet-írás nyomatékosan felhívta már a figyelmet a Balassi-költészet petrarkista hatásaira. A dolgozat Balassi Nagyciklusnak nevezett gyűjteményének egy bizonyos pontjához, mégpedig a házassága után szerzett énekek egy csoportjához kíván hozzászólni. A szöveg az úgynevezett Júlia-ciklus verseinek narratív, lineáris, azaz az időbeliségre érzékeny olvasására koncentrál, ennek fényében vizsgálja Balassi ciklusának és Petrarca *Dalokkönyvének* lehetséges kapcsolatát.

„Da stand ich, Kopf und Knie geknickt“
Bálint Balassi's Petrarca-Erlebnis (Versuch)

Die Literaturgeschichte hat bereits nachdrücklich auf die petrarkistischen Einflüsse in Balassis Dichtung hingewiesen. Die vorliegende Arbeit möchte sich zu einem bestimmten Punkt in Bálint Balassi's Sammlung „Großer Zyklus“ äußern, nämlich zu einer Gruppe von Gedichten, die nach seiner Heirat entstanden sind. Der Aufsatz konzentriert sich auf eine narrative, lineare, d. h. zeitbezogene Lesart der Gedichte des sogenannten Julia-Zyklus und untersucht in dieser Hinsicht die mögliche Verbindung zwischen Balassi's Zyklus und Petrarca's *Canzoniere*.

Szolyka Hajnalka

„Honi héroszok”
Panteonizáció Kazinczy Ferenc két korai episztolájában

A tanulmány Kazinczy Ferenc két korai episztolájának – az ifj. Wesselényi Miklóshoz és Cserey Farkashoz írt költeményeknek – elemzésén keresztül vizsgálja a panteonizáció mechanizmusát. Részletesen bemutatja az episztola műfajának történetét és Kazinczy episztolaköltészetének sajátosságait. A szöveg Kazinczy emlékezeti tevékenységének különböző rétegeit tárja fel: az ifj. Wesselényihez írt versben a költő a hősi apai örökséghez méltó, eszményített gyermeket mutatja be, míg a Csereyhez írt episztolában az autográf gyűjtemény köré épülő emlékéllátás áll a középpontban. A tanulmány hangsúlyozza, hogy Kazinczy episztolái nemcsak a címzetteknek, hanem szélesebb közönségnek szólnak, és emlékezetpolitikai szándék vezérli őket. A két költemény összevetése rávilágít Kazinczy szerepére a nemzeti emlékezet formálásában, a Pantheon alakításában és az irodalmi kultuszépítés korai gyakorlataiban.

“Native Heroes”**Pantheonization in Two Early Epistles by Ferenc Kazinczy**

This study explores the mechanisms of pantheonization through the analysis of two early epistles by Ferenc Kazinczy—poetic letters addressed to Miklós Wesselényi Jr. and Farkas Cserey. It provides a detailed overview of the genre’s historical development and Kazinczy’s specific contribution to epistolary poetry. The text reveals various layers of Kazinczy’s memory work: in the epistle to Wesselényi Jr., the poet portrays the child as an idealized heir to a heroic legacy, while in the letter to Cserey, the act of remembrance is centered around a collection of autographs. The study emphasizes that Kazinczy’s epistles were not written solely for their addressees but intended for a broader public, shaped by a conscious memorial and nation-building agenda. Comparing the two poems highlights Kazinczy’s active role in shaping national memory, constructing a literary Pantheon, and contributing to early practices of cultural canonization.

A *Verso* 2025/2 szerzői

ÖTVÖS PÉTER (1946): az SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszékének nyugalmazott magántanára; SZOLYKA HAJNALKA (1993): doktorjelölt (DE IDI), a Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa; BALÁZS-HAJDU PÉTER (1978): a PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék egyetemi adjunktusa; ERDŐS ANGELIKA (2002): az SZTE BTK angol–magyar osztatlan tanári szakos hallgatója; HAJDU PÉTER (1966): az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa; NÓBIK ATTILA (1978): az SZTE JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet egyetemi docense; OWAIMER OLIVER (1995): a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos munkatársa; RADNAI DÁNIEL SZABOLCS (1995): a PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola doktorjelöltje, az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet XIX. századi osztály tudományos segédmunkatársa; LOVAS BORBÁLA (1982): az ELTE BTK MIKTI Régi Magyar Irodalom Tanszék egyetemi adjunktusa; PUBLIUS VERGILIUS MARO (kr. e. 70–kr. e. 18): római költő; GUIDO DE COLUMNIS (13. század): itáliai író

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADA-
LOMTUDOMÁNYI KAR

MAGYAR NYELV- ÉS IRODA-
LOMTUDOMÁNYI INTÉZET

KLASSZIKUS IRODALOM-
TÖRTÉNETI ÉS ÖSSZE-
HASONLÍTÓ IRODALOM-
TUDOMÁNYI TANSZÉK